

РкШ6(2-80)
13 19

С. ВАСИЛДЧЕНКО

ПОВНА
ЗБІРКА
ТВОРІВ

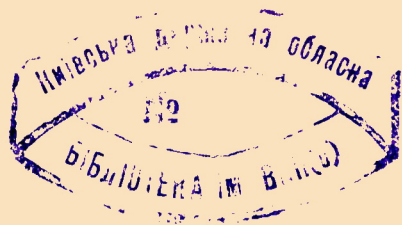
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

С. ВАСИЛЬЧЕНКО

ПОВНА ЗБІРКА ТВОРІВ

т. IV

ВИДАННЯ ДРУГЕ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

З друкарні-літографії
Державного Видавництва
України — УАН.

Укрголовліт № 584к (501). 1929.
Зам. № 727.—7.000.

I.

ОПОВІДАННЯ

ОЛИВ'ЯНИЙ ПЕРСТЕНЬ.

Повість.

I.

Вимандрувало на село їх трое.

Перший Валер'ян Ліщина, син учителя. Із себе такий: невеличкий на зріст, хоч має вже 14 років, худорлявий, гостроносенький, русявий, чуб довгий, підстрижений іззаду, як у професора. Блузка на ньому — з латками, пояс нижче живота; черевики на ногах оатькові, великі; він їх носить, як сам каже, „до останньої каплі крові“. Всі його знали в школі завжди в нього як не ячмінь на оці, то чиряк на шиї. Проте, ходить він із такою пихою, що люди мимохить спиняються і дивляться на нього. Особливо коли він іде з редакторськими портфелем під рукою. Як-же: відповідальний редактор шкільної стінгазети. Правда, бачили його і в іншому вигляді, — коли він сидів, в три погібелі зігнувшись, на брудній підлозі коло шахматної дошки, завожений, розхристаний, з блискучими од азарту очима, часом із булькою під носом. Завжди він готовий дряпатися нігтями за нечисту гру, проте, вставши, зразу набирав свого звичайного вигляду всіми поважного, енергійного й працьовитого редактора популярної в школі стінгазети.

Другий — Вітя Барановський — син трамвайного робітника; в кешені в нього завжди буває повно лямпочок, патронів, кусків проводу, часами обценьки, гвіздки. Де він усе тее добуває — із делікатности ніхто про те не допитується. До навчання хлопець явно ледачий, приходиться у клас на другу, часом на третю лекцію; очі затуманені, вигляд загадковий; сидить у класі — нічого не чує й не бачить, думає про щось своє. На перемінках кашляє баском і дуже боляче штовхається. Дівчата стиха кидають йому сердито: „Вітька босяк“ — не сердиться. Коли-ж у школі одбуваються святкові вечірки, — Вітя зразу виходить на перше місце: без нього ніщо не зробиться: він і столяр, і слюсар, і головний монтьор, декоратор. Працює захоплено з ранку до ночі, не ївши, не пивши. Із себе хлопець рослявий, років 15—16.

Третій — Кость Ясінський — біженець із Холмщини; документів у нього — ніяких, і скільки йому років — ніхто не знає. Може — 15, а може й 17, — хлопець високий, стрункий, на губі уже ніби щось темніти починає. Чепурний коло себе, хоч ходить убеханий у якісь народівські мішки. Зеркальце в нього, гребінчик, чуб носить з проділем. Тихий, лагідний, усякому догідливий, до науки здатний. Одно тільки смішне було в ньому: дуже вже чемний до дівчат; на лекціях пише їм „летучки“. Має грубенький такий у палятурці зшиток своїх віршів, читає їх дівчатами. „Дівчур“ дражнили його в школі.

Дівчур, волочур,
Дівки штани подеруть
Із вулиці проженуть...

А найбільш запала йому в око — Настя з олив'яним на руці перснем. Коли в школі бувало часом увіходила вона в клас, Кость чогось починав соватись на парті, підводив голову, пригладжував чубок на голові, починав прояснятись. Колись він на перерві улучив часинку, став з нею у коридорі коло стіни на розмову, і в кінці промовив швиденько, показуючи пучкою на її руку: „Насте, дай мені поносити твого персника“. Настя кинула очі на на свій олив'яний перстень, прищурилась, засміялась: „Дивись який швидкий! Так зараз і дай“. Потім озирнулась навкруги, пригнулась ближче і промовила стиха: „Зароби!“ — брязнула намистом і швиденько од нього, наспівуючи:

„Що твоє листячко вода занесла“...

Над Київом спадав курний вечір. Цілий день парило, як огнем, сонце, і в місті стояла неймовірна задуха. До того скрізь робили на вулицях ремонт: чистили каналізаційні труби, лагодили трамвайні лінії, штукатурили й фарбували будинки. Кипіли по вулицях казани з смолою, і сморід не давав дихати, а курява, що увесь день хмарою стояла над вулицями густа і їдка, різала очі, налазила в ніс, хрускотіла на зубах. Широкі ulиці великого міста, що раніш по них плавом плив усякий люд, тепер спорожніли: снували по них тільки тоненькі людські течії, як ті, що пересохли од спеки, багатодні колись ріки.

Коли над містом упали вечірні тіні, в дитбудинку ч. 37 вихованці вже лагодились спати.

Духота й блощиці повигонили дітей з тісного помешкання — мостилися з постелями на верандах, серед двору.

Кость Ясінський лежав уже вкритий на моріжку, дивився на зорі і складав у думках до Насті листа, що про нього думав уже кілька днів. Складав, складав, дивився на зорі, поки не заснув.

Із будинку української трудової школи поважно вийшов на вулицю Валя й, заклавши руки за спину, помалу пішов вулицею в напрямі до кіно. Коло кіно світився синій литар і визирали страхітні на стіні пики. Мов десь за синім склом в акваріумі рибки — в'яло товпилася до дверей невеличка купка людей. Ліщина спинився коло кіно і став розглядати сьогоднішній програм.

Щось ляснуло його по плечу.

— Здоров, Валю!

Ліщина зирнув на нього сердито, далі, впізнавши Вітю, зрадів надзвичайно: товариші не бачились з того часу, як у школі закінчилось навчання. Поговорили про те, про інше.

— Так ваша екскурсія і не вигоріла, — промовив Вітя, — а я вже думав, що тебе давно вже в Києві немає!

Обличчя в Ліщини охмурніло, стало скучне, невеселе.

— Де там! — сумовито промовив він, — з нашими учнями хіба організуєш що путнє? Комісії, маршрути, плани, а до діла прийшлося — так: „мені зараз не можна“, другий: „мене не пускають удома“, а інші, тільки пустили з школи — порозбігались, що із свічкою їх не знайдеш. Та так і розвалилась справа... Ех!..

Зразу блиснули очі.

— Я вже не раз думав собі: піду я сам.
Що мені таке? візьму...

— Вітька!—ляснув він несподівано товариша по плечу, — скільки ще осталось канікул?

Вітька подумав:

— Та ще більше місяця, — а що хіба?

— Знаєш що, Вітя, — махнемо удвох.

— Куди? — засміявся Вітя.

— В мандрівку, на села, — чесне слово — давай! Ну, чого ми тут будемо паритися у цьому Києві? Що ми тут побачимо? Літо зійде швидко, а чим ми його згадаєм? А там ліс, поле... пригоди всякі...

Гаряче, заповзято, як і раніш агітував школярів, Валя почав умовляти товариша.

Вітька щось думав своє, уважніше прищурились очі, живішала усмішка, лінивий блиснув огник:

— Хіба от що, — перебив він товариша, — хіба махнути у гості до Бондарів на Полтавщину... У них є, казали, пасіка, то хоч меду наїлися-б добре.

Валя, швидко глянувши на нього, хвилинку подумав і ляснув у долоні:

— А справді! Вони-ж колись кликали до себе в гості і... Як я забув?

Відразу, як живі, встали перед очима Бондарі — Василь і Настя: він у доморобній свиті, у великих чоботях, селянська патлата шапка на голові, полотняна шанька через плече для книжок. Привітне обличчя в ластовиннях осміхається миролюбною осмішкою: „та й завіщо ви завелися? — от люди“. А поруч сірі очі під.

чорними дугами, що все ніби щось хочуть сказати, що все ніби з тебе сміються — Настя... а перед нею вертиться вже дзигою оте шалапутне Мазурчення, взявся в боки, закопилив губу — дражниться:

Одчепися, препоганий,
Ти-ж мені не рівня:
Що ти швець, вражий мнець,
А я бондарівна.

Так усі звать її у школі — Бондарівна.

— Ідем, Вітька! Єй-бо — ідем! Ну, руку.

Ліщина простягнув руку.

Лясь! лясь! — Погодились.

— Підем!

— Ну, от! — зідхнув з полегшенням Валя і далі вже до діла:

— Де живуть Бондарі — ти знавш?

— Десь у Лубенському повіті... В Лубенському, чи в Лохвицькому?

— От тобі й маеш! Треба знати докладно — в якому селі, в якій окрузі.

— Стій! — зразу пригадав Вітя: — Кость, здається, Ясінський знає. Він нащось записував їхню адресу. Ходімо зараз до нього.

Блиснула ще одна нова думка:

— Може і його умовимо з нами. Правда?

— А цей піде! — певно чогось промовив Валя: — неодмінно піде.

— І як воно гарно все виходить! — говорив весело Ліщина.

Швидко вхопив за рукав товариша.

— Ходімо!

І хлопці бігцем подалися од кіно по курній вулиці.

Хтось будив Костя, стягуючи одіяло:

— Вставай, он до тебе прийшли!

— Га? Хто? Що? Та одчепіться од мене!
Чого їм? — спросоння змагався Кость.

— Діло, кажуть, є пильне, вставай!

Кость незадоволений встав із постелі:

— Де вони?

Показали: в кінці двору, в тінях, стояли двоє якихось силуетів. Лінива постать Костя, скуйовджена, в одній білизні, похилиталась туди. Підійшов, хмурячись і позіхаючи, протер очі, придивляється:

— Хто тут такий? — А далі впізнавши: —
А-а-а! Здрастуйте! Чого це ви?

— Ходімо далі, щось скажемо, — промовили таємниче.

Через город повели під тополю, що над кручею. Кость плутався ногами в городині, в бур'янах, насилу поспівав за ними. Посідали над яром. Валя почав розповідати. Кость слухав хмурячись, позіхаючи, протираючи очі, чухаючись. Видно було: або не цікавиться, або не чує.

— Заждіть... Як-же... Гм!... Та куди-ж ви власне думаете мандрувати? — Зо сну Кость ще негаразд розумів, про що мова.

— Та кажу-ж, — до Бондаря на Полтавщину.

Десь у глибині заспаних очей блиснула в Костя іскра.

— Та це ви справді — чи так тільки? — одкашлявшись, радісно промовив він.

— Як — „так тільки?“ — Справді! — рішуче обое разом промовили товариші.

— До Бондарів?

— До Бондарів.

— На Полтавщину?
— На Полтавщину.
— За двісті верст? Пішки?
— Та хай буде хоч і триста, — що нам? не дійдемо?...

— Слухайте: ей-бо, ви дурител..

Сон із Костя, як водою змило.

— От-же бо! Нащо нам тебе дурити?

Кость зразу загоготів, зареготав, аж луна пішла ярами, і, не вважаючи на свій поважний вік, як сидів, перекинувся головою вниз, покотився в яр, став там дубала, подригав ногами.

Обоє товаришів чекали, сміючись, поки Кость переказиться.

Далі трохи втихомирений виліз на гору.

— Згода!

Посідали тісніше. Радилась гаряче, стиха. Вирішили рушити завтра зранку. Питання вирішали швидко одно за другим: і що брати в дорогу, і як казати вдома, і де збиратись, і куди йти.

Сиділи недовго. Швидко розійшлися, щоб приготуватись в дорогу. Кость вертався в бурсу повною ходою, рішучий і бадьорий. Хто ще не спав із бурсаків, чули, як Кость гукав у слід своїм гостям:

— Товариші!—не забудьте взяти з собою посвідчення!

II.

Ще не спала роса на траві, а вже три тіні стрибали по шляху аж за Дарницею: по боках дві довші, а всередині коротенька, енергійна, од якої стирчали, як у самоварі, редакторські

вуха. Кость ніс за плечима клуночок із харчами, у Віті оддувався в кешені наган (на той випадок, як нападуть бандити). Ліщина ніс під рукою здоровенний редакторський портфель.

Повертались назад, кланялись:

— Прощай, Київ!

— Та невже оце ми таки йдемо? — сам собі не йняв віри Кость.

— Мені теж аж не віриться чогось, — признався Вітя.

Коли казати правду, то й всі вони в таїні не дуже тому йняли віри, що далеко зайдуть, тільки не признавалися один одному. Коли-ж розгорнулося широке-широке степове море, як безмежний килим, що витканий різнобарвними картами, та коли розіслася неба голубі далі, як писаного, пішли, мов човнами попливли, по хлібах кучеряві хвилі — зелені та срібні та золоті, — мандрівникам почало здаватись, що в ту глибінь їх силоміць тягне. Тягне так, як ото буває, холи попадеш у прудку течію: тобі і боязко, ти і вернувся-б, а течія несе тебе далі й далі. Було і радісно, і боязко.

Ішли поволі, зривали зілля, квітки, колоски.

— А вгадай, що це таке?

— Це овес, а ото далі, то льон, а ото...

— Гляньте — сніг, — зразу крикнув Вітя, показуючи на білу смужку серед зелено-золотого моря.

Побігли всі гуртом.

— Це тая... як її, — казав, спотикаючись, — Валя, — це — крупа, чи-то пак — гречка!

Посхилялись, роздивляються.

Стебла червоні, як гусячі ніжки, а між цвітом чорні блискучі кришталіки.

— Ану, стійте. — Ліщина приліг і, прихиливши вухо, слухав:

— Що воно? ось послухайте.

Почали слухати. Справді, було дивно: ще дошкульно гріло сонце, вітру — а-ні-ні, а вся гречка гула і двигтіла.

— Це бджоли мед беруть, — таємниче промовив Кость. Справді, всім запахло медом. Слухають.

Сидять, розмова — про бджіл, про пасіку, вітерець подихає, медком пахне — чудово! Й самі знають, що треба йти, а не хочеться.

Один:

— Гей, товариші, час про ночівлю подумати, — сонце заходить!

— Успіємо ще!

А тимчасом сонце крадькома наниз тиць, як у скриню, та й сховалось.

Стало хмуру. Подув, де не взявся, вітерець холодком, отьмарилась золота пшениця, сумно так зашуміла-зашуміла. Раптом чогось стало страшно.

— Хлопці, що ми собі думаем? Ніч заходить! — Хлопці разом схопились і швиденько звернули до села по вузькій дорозі, що споришем позаростала. Ідуть.

Темніє все швидше й швидше. Вгорі блиснули зорі, мов сердиті чієсь у темряві очі: „а що це за люди? звідки? чого?“ Жито зразу вирісло, як ліс.

Ідуть мовчки, аж спотикаються, серце б'ється, де-далі дужче.

Аж ось — земля пухкенька, під ногами хрустить м'якеньке бадилля.

Кость спинився, злякано:

— Хлопці! та це-ж ми по грядках чешемо. Як хто побачить — по шиї надає!

Всі спинились.

— Ще подумують, що злодії, або бандити.

— Заждіть, хлопці, — спинився Валя, — давайте іти спокійно, сміливо, а щоб не подумали люди в селі, що ми якісь бандити, заспіваємо.

Всі зразу погодилися, завели тремтячими од страху голосами, хто куди:

Ти кре-стявін, я робочій..

Аж ось зразу зашуміла недалеко гудина, загавкав собацюга. За ним недалеко другий, далі третій, четвертий... Зчинився в селі собачий лемент. Чуб догори поліз у хлопців, і що далі було, — вже не пам'ятають, — мов од села вихром дунуло і як пір'я понесло їх назад; летіли через межі, через воду, через колючки. Опам'ятались десь у полі, коли не було вже чути собак. Ноги в усіх горіли, ніби пробігли через жарке пожарище.

Далі пішли навмання. Щось виринуло перед очима — високе, як башта. Стали.

Зблизька здавалося — стояв якийсь велетенський жук, розчепірівши чотири навехрест страхітні ноги. Млин.

— Отут, мабуть, ми й заночуємо, хлопці.

— Хай йому чорт, щоб я тут ночував, — сердито промовив Вітя.

— А що-ж робити?

Мовчать.

— Додому йти, от що! — рішуче промовив, переходя.

— Куди? — похмуро обіззавсь Кость, — все одно доведеться в полі ночувати, а тут, принаймні, хоч затишок.

Сиділи мовчки, зідхали.

— От тобі й клуня з сіном, і кожуа дасть дядько вкритись, і молочка зараз із-під корови... — бубонів сердито Вітя.

— Та годі тобі, — не бубони... Чорт із тобою: вертаться, так і вернемось. Діждемось хоч світу.

Мовчки полягали під млином.

Перший пробудився Кость і перше, що він побачив, то була синя волошка, ясна, радісна, — осміхалась і дивилась під млин. Знизу з-під млина було видно ясний золотий день, зеленів залитий сонцем моріжок, а трохи далі весело зазірала достигла пшениця, схиляла важкий колос: здавалось, будила мандрівників: „ось вигляньте, мовляв, та подивіться, що тут діється!“

— Ну, вставайте, хлопці, та будемо йти додому. Намандрували вже, — будив товаришів Кость, похмурий і сердитий.

Хлопці почали потягатись, протирати очі. Повилазили з-під млина, обтрушуються. Стали на шпилі, глянули: де ті всі подівалися нічні страхіття, — внизу стояло у вербах село, як викупане, а далі теж безкрає море золотих ланів, і далечінь, як дим, що так і тягне до себе в глибіню. А сонце тепле, ласкаве, гріє ніби умовляє: „Та чого ви злякалися? Край тут — гляньте — який веселий, люди добрі, —

тут не загинете". Подивився Кость навкруги, звів тоскні очі на товаришів, почав благати:

— Ходімо, хлопці, далі, Уже-ж скільки пройшли. Це-ж буде сором людям хвалитись.

На душі справді було якось важко, скучно й трохи соромно.

— Тепер — щоб не було — не вернемось!

Так буває, як перепливає хто уперше Дніпро. Впливе на середину. Хочеш — не хочеш, страшно, чи ні, а вже треба пливти до того далекого берега.

III.

Ідуть та й ідуть... Подекуди в полі вже шуміла коса, метушились в'язальниці, вирости перші полукіпки — починались жнива. Синє-синє небо без дна і краю, поле срібне, поле зелене, поле золоте, а по тому полю бризки: дикий мак, волошки, черевички, сокирки...

Припікає сонце. Важко йдеться, на губах смага, ноги як дерев'яні. В очах утома, піт ллється за шию.

— Не знаєте, чи далеко до Липового Куту?

— Не знаєм і не чули.

Так ніби його й на світі немає.

На краю села колодязь із зводом і дерев'яним цебром. Витягли води, п'ють. Не п'ють, дмуть, аж ревуть.

— От вода, так вода! Солодка.

— А дай я ще! А дай тепер я!

Понапивались, поки животи стали як бубон. Повмивались, обілляли собі спини.

— Ху! ха-рашо!

Пішли.

... Поле, поле, пшениця, овес, жито, ставки, млини, села. А над усім — синє небо, як барвінок, і далечінь, як дим.

Двоє ідуть мовчки. Ліщина гомонить один безперестану, вираховує, що коли-б взяти всі на Україні копи в одну кучу — чи вийшла-б скрита до хмари. Ніхто йому не одповів. Тоді змовкає й він; а в голові в нього йде робота в тому-ж напрямі; йому увижається золота гора, що верхи її ховаються в хмарі, а він спускається з неї, як на санчатах.

Маленький клас, маленький — всього чотири парти. Довгі, нефарбовані, сокирою грубо тесані, — не бачили ще таких зроду; маленькі віконця, стеля пригнулась, а теж і собі: і Ленін, і Шевченко, і комплекси, і „куточок“, і „хай живе“. Бідно-бідно в класі, проте чистенько, затишно, прикрашено. Помітно: енергійно змагається чиясь молодість із злиднями. Бляшана на столику лампа. Сидять, червоні, коло столика, сьорбають у прикуску гарячий чай. Коло їх клопочеться молоденька вчителька в червоній хусточці, вносить їм на ніч соломи, стягає різне своє шмаття; стареньке пальтечко, якийсь килимок, рядно...

Полягали, простяглися, — так приємно хрустить солома, м'якше, як на перинах.

— Чудово!

Перед сном вигадують.

— Це-ж Василь із Настею і не думають, і не гадають, що до них гості мандрують. От здивуються!

Почали пригадувати, як Василь не міг утерпіти, щоб не підняти, коли побачить долі „святий хлібець“; обдував на ньому порох, ховав у кешеню: „оддам чийсь корові, щоб з'їла“. Пригадували, як він запевняв, що в Києві день коротший, ніж у селі: „гур-гур — і немає дня“.

Згадали про пасіку.

— Ех, і доберусь я колись до того меду, — позіхаючи промовив Вітя, повернувся на другий бік і захріп. Не пройшло й хвилини, ще товариші гомоніли, як він раптом схопився, сів, одмахуючись од чогось руками.

— Вітя, що таке? Щось укусило?

Вітя пролунав, протирає очі, сплюнув сердито:

— Тьху! приверзлося, що опали бджоли.

Посміялись і майже всі разом заснули.

А Костеві зразу-ж приснилась Настя: летить із-за ліси, червона як мак, бурхлива, радісна: „Із Київва? Пішки?... Та як-же ти“...

... Насилу-насилу тягнуть ноги, вже й говорити важко. Слово-двоє й замовкнуть. Забули, де йдуть і куди. Несе кудись хвиля, кружляє між полями, а куди винесе, — самі добре не знають. Держать напрям на Лубни, а чи попадуть звідти, куди треба, — не відомо. Кого не спитають про Липовий Кут, — ніхто не знає. Аж тоскно стає. Вітя почав уже щось бурчати.

— Чорт його знає, де той Кут, може його і зовсім немає, може він якось инакше тут зветься. Може зовсім не туди ми і йдемо.

Товариші мовчать: у них самих шкребе щось на серці.

— Скільки це ми йдемо, — шість днів, чи сім?
— питає Вітя.

— Уже час-би і дійти до нього...

— Шість“, — хрипко одповів Кость.

Помалу знялись суперечки. Вітя каже сім, Кость і Валя запевняють, що шість. Підняли пучки, почали рахувати: першу ніч ночували під млином, другу — у „відьми“, третю — у дяка у пустці, четверту — у школі... Ні, третю у школі, а четверту у пустці...

— Заждіть, — будемо рахувати по днях, — перервав суперечку Кость: — який сьогодні день у нас?

Виявилось, дня ніхто не знає: все поплуталось.

...
... Вечоріє. Тільки-що сунуться по шляху дві довгі-довгі тіні, третя, коротка, кульгає далеко позаду.

— Валя, та йди швидше, а то завидна в селі не будемо! — сердито кричить Вітя.

— Не можу! — стомлено й сердито долітає голос редактора: — виразка на нозі.

— Що-ж його робити? Доведеться ночувати в полі?

Недалеко од шляху ріденький перелісок, поміж деревами стоїть у копицях сіно. Звернули до гайка, ідуть похмуро, мовчки. Сіно сухе й пахуче, а вечір теплий, земля ще пахтіла денним сонцем. Цвіріньчали коники. Повитрушували із торби ошимки, погризли, напились із криниці води. Вмостились під копицею. Обличчя в усіх помалу стали прояснитися. Простягли натомлені ноги.

По синьому небі рядами, як покоси, сунули звідкілясь пухкі зеленясті хмарки; не хмарки—висушене лугове сіно. В покосах та між покосами горіли зорі, як червоні суниці. Небо, як скошений луг, тільки-що копиць не видно. Покоси кудись сунулись, ніби їх вітром перекидало і незабаром небо стало чисте—все зарясніло тими золотими суницями. Одна тільки запізнила хмаринка, біла, прозора, самотно пливла позаду, як покотиполе. Ліщина не зводив лівих із неї очей і перебирив у голові, на що вона похожа: на морську медузу?—ні, на мітлу?—теж ні.

Несподівано обізвався Вітя.

— Хлопці, а гляньте на оту хмарку: чисто-ж Настина коса, Бондарівнина!

Кость лежав боком, перекинувся. Швидко:

— Де? Де?

— І справді—такі коса!

— І такі Настина!

Аж посідали. Попідіймали голови.

— О, гляньте—ніби її обличчя ховається в косах!

— Дивіться! і як воно таке зробиться?

— Знаєте що,—вигадував Ліщина,—це ми десь певне вже близько од них, то це вона вилетіла нам назустріч.

— Кликати вечеряти, галушок гарячих їсти,—додав Вітя. Ставало весело. Ніби аж запахло гарячими галушками.

А шовкова хвиляста коса ще пишніше розпускала в небі ті золотаві кучері, що аж сяють на краечках, ховала в собі зажмурене жартовливе лице і помалу-малу пливла над хлоп-

цями, ніби навмисне тут над гайком спиняючись, щоб краще могли розглядіти її мандрівники на тлі тихої ночі.

— Насте, г-о-ов! — гукнув до неба Вітя.

— Ов-ов-ов! — одгукнулось у сусідньому гайку.

— Чи варила на вечерю галушки?

— Ки-ки-ки!..

— Ёй-бо — мені здається, що ми десь уже близько, — запевняв Кость...

IV.

Село.

— Тітко, чи не знаєте, далеко Липовий Кут?

— Не знаю, хлопці, і не чула про таке.

Аж ось в сусідньому дворі дядько, клепає косу, підходить до тину, одкашлявся:

— Липовий Кут, питаєте? Це там за Богданами, верстов буде, мабуть, двадцять, а може й менше. А ви звідки?

Розговорились.

— Так отже що я скажу вам, хлопці: ви не туди зайшли, — бачили, де дорога звертала з шляху ліворуч, — отуда вам треба було йти. Треба буде вам вернутись назад. Або-ні, — подумав дядько, — ото, бачите, горою стежечка, — підете тією стежечкою, та й підете, та й вийдете на ту саму дорогу. Там ще груша суховерха стоятиме край дороги. Так ото мимо тієї груші прямо й дійдете до Кута, нікуди не звертаючи.

Де та й сила взялася! Летіли, як крилами. Валя забув і про свою виразку.

... Пече сонце, як найнявшись. Вітерець не подме, не колихне колоском. Небо чисте, синє, — здається, розпалений мур.

Людей у полі, як мурашок: гарячі жнива.

Мандрівники ще не бачили стільки. Косарі рядами, простоволосі, сорочки повипускали, жито-пшеницю як стіну ламають, кладуть покоси. Густими чередами — снопи. Біліють скрізь по полю білі сорочки, стоять вози з напруженими холодками, коні на припоні, діти, колиськи, ірже кінь, десь лунко клепає косу хтось, а далі в глибині степу, густо оточена робітниками, гуде машина Метушня, руханина. Скидається на одну личезну трудову артіль.

Сила людей, лихорадкова праця в такій жароті, в пеклі, викликає в хлопців якесь хвилювання. Віяло од ланів силою великою, могутньою, освіжало й бадьорило. І забули вже вони про свій Київ. Почували себе маленькими комашками в незнайомій країні. В країні праці й золотого хліба.

Кинулись, як од сну:

— Дядьку, а скажіть, будь ласка, чи далеко до Липового Куту?

Чоловік радий передихнути, поставив косу, витер піт.

— До Липового Куту? Ні, недалеко, хлопці, верстов дванадцять.

Прискорили ходу, ще легше йдеться, веселіше. Знову:

— Чи далеко ще до Липового Куту?

— Ні, не далеко вже: верстов може сім...

Пройшли ще трохи:

— Чи далеко до Куту?

— Та це-ж і він. Бачите, — з яру липи виглядають; ото-ж вам і Липовий Кут. А вам ко-го там треба?

Поблизу зацікавлених стає більше, — поставали, дивляться: що воно, мовляв, за люди?

Аж ось од могили, що гонів двоє од до-роги, зірвався чогось із гурту один дядько в білій сорочці. Кинувши граблі, він жене нав-простець через стерню, що є духу.

— Чого це він?

А дядько летить, аж спотикається, — махає рукою, сміється, ближче... ближче...

— Та це-ж Василь! — не своїм голосом, за-бувши про людей, крикнув Кость.

— Го-го-го! — луна покотилась за гони.

То справді летів той самий Василь Бондар. Засмажений, м'язистий, в полотняній широкій со-рочці, він таки скидався тепер на доброго дядька.

— Валя! Кость! Вітя! — розставляє широ-ченно руки, мов їх усіх хоче обійняти. Вітається гаряче, у вічі зазирає.

— Та невже-ж це ви? Так ніби це сон. Ну й молодці! От молодці, так молодці!

Приглядається до кожного обличчя: змар-ніле, засмажене, полуплене, білі плями по них, як лишай.

— Єй-бо — аж не віриться! — протирає очі Валя, — ану щипни мене, Вітю, чи це я не сплю? — Стоять, регочуться. Цілим табуном звернули із шляху на стерню. Схвильовані.

— І як ти впізнав нас здала? — питають, ідучи.

— А це було так, — розповідає нашвидку

Василь, — побачили перші мати: кажуть — „де якісь здалека ідуть люди“. А Настя подивилась, та й каже мені — „знаєш, Василю, на кого скидається отой малий?“ А я кажу: „на кого?“ „На Валю!“ каже, „на Лішину: і картуз такий, і плече вгору підіймає“. Мені так і вдарило в голову: це-ж вони до нас у гості. А ось і наша нива!“.

Стоять двоє коло нев'язаних снопів: одна старіша, висока, струнка, в очіпку, енергійне обличчя, сірі очі у чорних віночках, мати; друга з такими-ж очима, жовта хустка, опустила соромливо униз вії, зашарілась, як мак, швиденько перебирає якесь стебло в руці—Настя.

Мати пильно і привітно дивилась назустріч хлопцям і ще здала хитала головою: такі вони були марні, обшарпані, чорні, як граки. Тільки очі та зуби блищали.

Поздоровкались.

— Приймаєте нас, тьотю, на жнива? Це ми прийшли до вас учитись працювати.

Сміється:

— Та й добре-ж. То це ви аж із самого Київа пішки?

— Пішки!

— Нічого, добрі козаки.

Хлопці нашвидку почали розповідати про свою подорож.

— Ну, козаки, сідайте-ж ви під копою та спочиньте з дороги, а ми, діти, будемо кінчати, бо сонечко не стоїть.

Всі трое взялись до роботи. Проте, хлопцям не сиділось, ті в'яжуть, аж шумить, перекидають здоровенними снопами, а ті поміж ними

крутяться. Між роботою — гсмін: „А як там Сусана?“ „А що робить Серьога — і досі „холодной воды“ вигукує по Києву?“ Сусіди раз-у-раз позирають на Бондаришину ниву: угадають, хто такий, чого.

Мимо вузенькою дорогою рипить, як стара реля, блаґенький візок з горою снопів, поруч широченно ступає дід. Ще здаля кидає соколиний погляд на нових людей. Спинив конячку, висякав носа, — пішов од воза стернею до гурту.

Босий, худорлявий, голова сива, борода сива, брови густі, чорні, суворі. Очі, як у молодого; з-під густих брів жевріє жарт.

— А звідки бог приніс?

— З Києва.

— А чи умієте робити, хлопці? Косить, в'язать будете? Робили коли в полі, чи мо' й коси в руках не держали?

— Як прийдуть до вас, діду Маркіяне, найматися, тоді будете питати, — одказала за хлопців Бондариха.

Дід зразу пом'якшав.

— Та я нічого, я тільки так..

І справді, хлопці незабаром побачили, що дід жартує: очі сяяли вже миролюбно й весело. Почав розпитувати:

— А що там нового у Києві? Що пишуть у газетах? Як там Чемберлен? Ліга Націй? — чеше й не спіткнеться. — А чи правда, що вже вигадали машину, що погоду вгадує?... — І далі:

— Правду каже Тарас Шевченко: „як-би ви вчилися як треба“... — продеклямував до речі вірші, далі виймає кисет, крекче і моститься вже на снопі сідати:

— У мене, знаєте... є така... книжечка...

— Діду Маркіяне, гляньте — віз ваш поїхав.

Конячина дідова, постоявши в задумі кілька хвилин, з власної ініціативи нап'ялась і рушила. Колія була глибока, трусська, і віз із сіном почав розхитуватись з одного боку на другий. От-от перекинеться. Дід підтяг штани і вітром -- до воза.

— Бач, бач яка? Ну, і хто тебе в шию жене?

— Що воно за дід? — спитав Валя.

— Це такий дід, що коли-б не коняка, він-би до ночі тут гомонів, — промовила Бондариха.

— Це наш студент Кутянський, — додав Василь: — я, каже, всякому студентові докажу. Та ви ще узнаете його добре, — він такий, не раз іще прийде. Ще мо' й набридне.

Настя дов'язала сніп, позирнула на сонце:

— Мамо, мабуть, я піду вже вечерю варити.

— Та хоч і йди вже, дочко.

Вертались у присмерках. Гнали череду й було курно. Як іскри блискотіли в куряві зорі. З поля поспішали засмажені, закурені, стомлені. Мовчки, без розмов. З косами, з граблями, з торбами. Під пахвою у жінок і дівчат часом пучки волошок, материнки, вінки з жита. В усіх тихий смуток і втома.

— А ось і наша хата.

В темряві вирізались контури похиленої хати з низенькою стріхою. Увійшли в двір. Попростягались на моріжку. В хаті світла не світили. З дверей вийшла Настя з рядном, на порозі стала.

— Василю, візьми рядно та розстели під грушею, вечеряти будемо надворі.

Кость схопивсь вперед Василя — і втому забув. Взяв із рук у Насті рядно:

— Насте, ти не сердишся, що ми прийшли до вас? — тихо питає. Настя виступила за поріг, стала в тінь, поважно, як гостинна господиня:

— Ні, я дуже рада. — І далі, подумавши:

— Знаєш, мені все здавалося, що хтось прийде. Все чогось поглядаю на шлях, все поглядаю...

— А ми вчора вночі бачили на небі твою косу, — не втерпів Кость, щоб зразу не похвалитись.

— Як-же це? — зацікавилась, аж у темряві зашарілась Настя, мимохіть одкинула за плече товсту, як праник, косу.

— Кость! — гукають за гурту. Кость злякано кидає нашвидку Насті:

— Хай розкажу після. — Хотів бігти, знову на хвилинку спинився, пригнувся, стиха:

— А потім ти мені приснилася...

Далі повернувся:

— Іду! — і вистрибом через колодку:

— Го-го-го!..

Замість скатерти — на моріжку рядно, миска, дерев'яні ложки. Крізь віти груші де-не-де просвічує тоненький ретязок місяця, кладуться мережані на рядно тіні од віття. Сідають круг миски, шумко, весело.

— Вітя, де ти там? вечеряти!

Вітя, що гайнув уже скрізь по двору, приглядаючись, виходить із-за хати, з садка, стиха:

— Що то у вас під хатою?

— Де?

— Та отам у садку: якісь пірамідки чи пам'ятники..

Василь зареготав:

— Та то-ж наша пасіка!.. То вулики стоять. Регочуть, біжать дивитись.

... Вечеряють...

Настя підсипає галушок.

Вітя глянув збоку на Валю і підморгнув оком:

— Пам'ятаеш: „Насте, г-о-ов!“

Валя пирскнув у ложку, як кіт, одвернувшись, кашляє, мов похлинувся. Кость ложку од себе, хапається за груди: пирск! пирск!

— Що там таке? ..

Кругом у селі тихо. Тільки в дворі у вдови Бондарихи гомінка вечерея; вигуки, сміх—луна на все село...

Гості у Бондарихи із Києва...

Настя винесла рядна й подушки, та й сіла з гостями серед двору на колодках. Матери немає, і в Насті той задиркуватий вигляд, ті лужаво приплющені очі, як і в школі. Гості, зашкучавши за літо, так і липнуть; один одного одпихає: „дай я посиджу трохи коло Насті! Тепер я! Тепер я!“

А Настя все чогось одставляє руку. Кость добре помітив: у полі Настя була без персня—тепер уже вспіла надіти. Позирає Кость на той перстень, як кіт на сало.

— Товариші, хто вхватить, того буде!

Зняла перстень, замахнулась рукою, ніби пошпурила його у кропиву. Всі, як один, кинулись в бур'яни. Регоче, знову показує перстень:

— Та не лізьте там, — тільки руки пожа-
лите: ось-де він!

Вийшов із клуні Василь, побачивши в руці перстень, сердито: „ну, цей перстень сидить мені в печінках: давай його сюди“. Кинувся одіймати. Настя злякано завищала, випручалась, швидко втекла. Хлопці — за рядом, за подушки — вистрибом у клуню:

— Ну, хлопці, завтра в поле! Гляди-ж, гляди, Василю, збуди нас завтра!

Василь тільки осміхнувся:

— Добре!

V.

Як завжди, перший прокинувся Кость. Глянув туди, де спав Василь: тільки ямка на тому місці в сні; визирнув із клуні: сонце геть-геть піднялося. Почав будити:

— Хлопці! вставайте, бо вже всі пішли в поле.

Помалу почали ворухитись, потягались, позіхали. Здавалось, спали одну мить. Озираються: на воротях — записка. Пише Василь: „Хліб, сало, огірки — в хаті на лаві. Снідайте, обідайте самі. Мати будити не звеліли. Ключ — у ступі“.

— Де? Де? — кинулись Вітя й Валя.

Кость знову дивиться на папірець.

— У ступі.

— А що воно таке — ступа?

— А морока його знає, — знизав плечима

Кость.

Всі засміялись.

— От так штука!

— Що-ж його робити?

Стоять, чуманіють.

— Ну, та нічого, — підждемо якось.

Пішли до ставка.

Ідуть селом, розглядають, а село старе, бідне, стародавнє. Похилені хатки, ліса трухла, дворики в бур'янах, а по дворах терниця, сани, мотовило визирає із під стріхи, — все дерев'яне, ветхе... Не село, — музей старовини. Хлопцям чогось пригадались поганські часи, що про них читали в школі. Бракувало тільки посеред села якогось ідолища, хоч, правду кажучи, дніше, що стояло коло однієї хати на призьбі, дуже його нагадувало. Все змайстроване аби-як і аби-з-чого, дерев'яне, трухляве. Так ніби люди жили тут не цілі віки, а тільки оселилися вчора, щоб як пережити, то пережити один тиждень, або два. А ось і кооперативна крамничка, що скидається на курник, замкнена величезним залізним замком. Сельрада хилиться з гори, червона зірочка над дверима, така самітня, мов її буйним вітром занесло з Київа.

— Оце так село! Куди воно годиться, — бубонів Вітя, — немов тупим ножем усе вистругане.

Викупались, розім'ялись.

Вернулись до двору, ходять кругом хати, у вікна зазирають. Видно: на лаві лежить хліб, горщик, і ще щось рушником прикрите. Хотіли одчинити вікно, — на защіпці.

— Давайте шибку виймем, — радив Вітя.

— Е, ні, так у гостях робити не годиться, краще підждемо.

Вернулись знову у клуню. Посідали, хто де, позіхають. Після купання їсти захотілось дужче.

— Невже-ж оце нам цілий день доведеться бути не ївши? Вже мабуть і обідати час?

— От так оказія.

Сидять, нудяться...

На порозі в клуні виринули двоє малюсеньких хлоп'ят, одно трохи більше, друге зовсім як качан: обоє в сорочках. Очі, як гудзики — цікаві, цікаві. Держаться за руки, дивляться.

— А що, хлопці, скажете?

Нічого, хлопці не сказали, тільки боязко трохи одступили. Проте, зовсім тікати не мали охоти.

— Як вас, хлопці, зовуть?

Не мавши що робити, почали розмову з дітьми. Діти соромливо презираються, мовчать. А очей не зводять.

Вітя, щось згадавши, раптово скопився з місця, до старшенького:

— А скажи мені, хлопчику, ти знаєш, що таке ступа?

Всі заворушилися: — а-ну! а-ну!

— Ги, — засміявся хлопчик, лукаво, з-під лоба позирнувши на киян. Оченята засвітились: „ото, мовляв, найшли дурня, що не знає, що таке ступа“.

Товариші обступили, всі разом почали допитуватись, лагідно, улесливо:

— Скажи, дамо копійку! Та скажи-ж!

Хлопчики одвертались, червоніли і сміялись-сміялись — брали за жарт. Напоследок старший осмілів і несподівано товстим голосом, виразно, слово за словом вичитав, звертаючись до Костя:

— А ти-ж ото на чому сидиш, — хіба не на ступі?

Кость зирк униз — під ним якесь химерне приладдя, що раніш не звернув уваги. Радісно:

— Та це-ж, мабуть, вона і є!

Обдивляються, шарять у ній. Вітя витяг якусь химерну залізячку, з одного кінця закручена в кільце, на другому теліпається заліза платівочка.

— А це мабуть і ключ!

Знову до хлопчика:

— А правда-ж, що це ключ?

Хлопець засміявся дужче.

— А то-ж хіба що?

Вертять той ключ на всі боки, плечима знизують.

— Що-ж із ним робити?

Хлопчик видимо зрозумів, що це за люди, осмілів зовсім і в нього розумно освітілись оченята.

— Ось ходіте, я вам покажу.

Привів до хати, до дверей, командує:

— Стромляйте в оту дірку! Ні! Ні! Не тим кінцем! — і обоє маленьких зареготали.

— Дайте, я вам одчиню!

Взяло ключ, не достане до дірки. Підставили дрәне відро. Хлопчина стєребився на нього, застромив ключ, крутить. Зуби зціпило, очі нахмурило, аж почервоніло. Манісінька ручка дупко повертає ключ.

— Уже!

Двері одчинились. Що за диво? Оглядають позубцьований засув, пробують замикати і одмикати. Сміються.

— Ну й справа!

Посідали на лаві, снідають. Малі поставали коло печи, знову не зводять допитливих серйозних оченят.

Хлопці розглядають у хаті. Все в хаті чудне й незнайоме. Розпитують за кожну дрібницю. Що це? А що це?

Хлопчик поважно розповідав, демонстрував, поясняв.

— Це піл, що на ньому сплять, це лавки, це прилавок, це днище, це мотовило...

Малому очевидно вподобалась його роля, і він уже із власної ініціативи все поясняв і показував у дворі...

Тимчасом — вечір.

VI.

Хлопці в'яжуть жито. Так в'яжуть, так пильнують, хапаються один наперед другого, аж піт їм очі заливає, в рот попадає. Повернуться навкруги — самі собі віри не доймають: здається, що вчора були в Києві, тепер... тепер — на тім світі. Озираються, все лічать нав'язані снопи. Раз-по-раз Бондарихи питають:

— А дивіться, тітко, чи це вже на сніп буде, чи ні?

Бондариха осміхається:

— Та мо' й буде.

— Ніл ніл! Там хіба півснопа, не більше! — невблаганно гукає Настя.

Косарі підганяють:

— Ану, в'язальники! Ану, робітники!

Косить Василь з дядьком Кирилом. Кирило,

брат Бондарихи, з рудою борідкою, з веселими сірими очима та з русими, як у Насті кучерями. Сам косить, а очі сміються: все щось погукує:

— Ге, ге! а хто-ж то з вас, гребці-молодці, стільки стебла за собою кидає? — Або:

— А хто-ж то на ту руку перевесло крутить?

Пішов пити води, по дорозі взяв чийсь сніп, струснув, — перевесло розлізлося, як гниле, і сніп розсипався:

— Це-ж которий так в'яже? — Взяв другий, третій — розсипаються.

— Це так по-київському?

— Та хоч не завдавайте хлопцям сорому, пороблять трохи, — навчаться, — вступається за киян Бондариха. Зв'язала свій сніп, переходить на постать до хлопців:

— Дивіться, хлопці, отак і отак треба робити. — Перев'язує їм снопи, крутить перевесла, учить.

Дійшовши ручки, Кирило сідає на снопі перекурити, веселими очима позирає на хлопців; моргає сестрі:

— Ну, которого-ж, Оксано, будеш зятем звати?

Бондариха випростує спину, теж поглядає на хлопців, підтримує жарт:

— Та я вже й сама не знаю; всі хлопці браві, — гудити не буду.

— А одначе? Чи не отого кучерявого? — накивує Кирило оком на Вітю.

Вітя підводить голову, крадькома, по-зрадницькому, показує пучкою на Костя. А Кость

мов і не чує, про що розмова; так працює, так пильнує, тільки уші та шия чогось зашарілися вогнем.

Сміється.

— То-ж то він до роботи так узявся, а я й не догадаюсь!

Вітя:

— Кость, ось про тебе говорять.

Кость — мов і річ не до його.

— Та буде вже! Отак засоромили козака, — сміється Оксана.

— Що козак, то козак, а гляньте, чого це Настя загорілась? — неповинним голосом звертається до всіх Кирило. Далі до Насті: — Насте, не гори так, а то жито запалиш. — Настя сердито вертить головою:

— Оці ще! як почнуть...

Бондариха:

— О, цей уже дядько! Ні старого, ні малюго — нікого не мина, щоб не зачепити.

Далі, відхнувши:

— Ну, діти, не стіймо, сонечко не стоїть.

..Сонце палить; де-далі дужче. Варить. Подихне вітерець, набіжить хмаринка — ніби мати рідна на голові чуб погладить. Далі ні хмаринки, ні вітру, мов нерухоме стало серед неба. Пече, як свердлов крутить, аж у голові туманіє. Пов'яли хлопці, поварились, як раки. Вже й розмови немає. Тільки часом коротенько обзивавсь Кирило:

— А що, хлопці, та коли-б це той дзонтик?

Або:

— Оце-б, хлопці, того кваску, чи мороже-

ного, що в Києві продають на Євбазі? Еге?

І знову коса: жж... жж...

— Бондариха одкашлялась хрипко.

— Може вже хлопці їсти похотіли? Ось, зараз, діти, зараз будемо обідати.

Та довгий здався хлопцям той „зараз“. Спина не розгинається, руки як дерев'яні, — не слухаються. Здавалось: ось-ось поваляться на сніп. То лічили снопи, а то забули. Позирали на сонце раз-по-раз. Зрештою не витримав Василь, дійшов ручки, кинув косу:

— Мамо, вже, мабуть, будемо обідати.

Бондариха кинулась, мов проснулась:

— Таки й правда, а я задумалась, та й забула. Кидайте, діти, буде вже на цей раз.

Покидали недов'язані снопи.

— Ху, — витирають піт, в силу тягнуть ноги, мов їх зараз повипрягали з плуга.

— Потомились, хлопці? — співчуває їм Бондариха. — Це добре гостювання, — тільки прийшли, та зараз у роботу позапрягали.

Обідати посідали під копами, в холодку. Василь витяг з-під снопів торбу і почав розкладати обід.

Дечого багато забудуть мандрівники з тієї мандрівки, та, мабуть, довго не забудуть того хліба, вітром обвіяного, сонцем присмаленого, що хрумав на зубах, як пряник, та того сала в капустиному листку, що розтавало на сонці, що мазали ним скоринки, та ще тих прив'ялих у ворочку вишень. Брали добрі кимси хліба і не зчувалися, де вони дівалися з рук: тануло, як віск.

— А що, хлопці, чи їли ви щось таке добре в Києві?

Хлопці тільки загули з повними ротами.

Обід був веселий, гомінкий. Кирило сипав, як із рукава: про „бариню“, про „зонтик“, про порошки для апетиту, про москаля, що ходив уперше косити: „Іде раненько москаль, коса за плечима, а за ним — собачка. „Куди йдеш, москалю?“ А він так веселенько: „Ка-асіть“. „А собачку нащо взяв з собою?“ „Када сам не з’єм, то ей оддам“. А вертається увечері: — тільки ноги тягне. „Де був, москалю?“ „Да касіл, чорт міня насіл“... „А собачку де дів?“ „Із’ел!“

Регочуть, аж давлються.

По обіді хто пішов по воду, хто ліг під копами спочити. Бондариха пішла кудись на чуже поле. Довгенько не було її, вернулась смутна. Василь пильно подивився на матір:

— Куди це ви, мамо, ходили?

— Та це-ж ходила подивитись на Маринине жито: лежить, пересохло на кострицю, висипається, скотиною побите.

Непомітно надійшов червоний вечір. Радісним пожаром спалахнув захід, кинув червону стуму на лани, мов туман. Ніби під чарівним лихтарем на екрані, рядами виростили силуети кіп, як зубчасті дзвіниці, шпурнувши од себе куди видно велетенські тіні, лісом до хмар шугнуло недожате на могилі жито, живими тіннями в рожевій імлі заметушилились жінці, суворими, до рогами фарбами мальована убога їхня одіж.

Гаснуть лани і завмирають...

Утомою брентить десь остання коса — косар доходить ручки, і на його смаглому обличчі замирення з долею і втома.

Жінка, звязавши останній сніп, бере з-під снопів на стомлені руки дитину, і стає нерухомо перед заходом, мов на малювання вирядившись. Вишнева печаль в очах її карих разом грає і красою вечірнього сонця, і боязкою, інтимною радістю од закінченої праці.

Тихо заслоняє величню майстерню темна завіса і тьмариться незрівняного майстра колосальна картина.

А вгорі, у темних мурах, уже над житом-пшеницею усіх ланів немірних господар світив гостинні свічі — зорі.

VII.

Ішли в поле до схід сонця, спотикаючись, роздираючи кулаками невиспані очі, згинались од холоду. Нічого в світі так не хотілось, як спати. Здавалось, упав-би й заснув: у рові—в рові, в бур'яні—бур'яні, хоч на камінні. Коли-б це вдома—крик, бунт підняли-б, тепер ідуть. Починати роботу—чиста мука: руки болять, ноги болять, спина болить. Помалу-помалу, мов не своїми руками, беруться за граблі. Аж де-далі руки, ноги, все тіло ніби соком наливається, міцніє. Пригріло сонце, і втома зовсім розтала, як віск. Робота загорілась.

...По обіді з третьої різи біжить стернею смуглява дівчина. Чорноока, жива, з червоною на грудях краваткою.

— Здорова, Настуню!

Прибігла, обнялися. Цмок, цмок...

— Скінчила?

— Скінчила.

— А куди далі?..

Зоторохтіла.

— Надовго, Соню? — обізвалась до дівчини Бондариха.

Соня повернулась.

— На жнива, тьотю! — І знову до Насті:

— Знаєш, Насте, мені роботи-роботи! Обслідувати економічний стан села, в'яяснити число незаможників, куркулів, зробити доклад про яслі, число грамотних, неграмотних, жіногіділ, лікнеп, читальня...

Засипала, засипала, стулила губи, запишались, похитує головою:

— Роботи-роботи! — а сама вже не зводить очей з хлопців. Далі стиха щось нишком питає Настю, кидаючи допитливі погляди на хлопців.

— Товариші, — дипломатично звертається Настя до хлопців, — ось товаришка Соня пропонує...

Слово перехоплює сама піонерка.

Довіжливо, сміливо, як до знайомих:

— Товариші, я бачу, що тут у селі набралось нас стільки молоді, що могли-б організовано повести якусь працю. Наприклад, виступити з кількома докладами.

— Влаштувати виставу, — рішуче промовив Василь.

— Слухайте, діти, що я вам пораджу, — встряла в розмову Бондариха, — те все, що ви кажете, може воно вдасться вам, а може й ні, а більше того, що — вилами по воді, а поки-що — пішли-б оце гуртом та звязали Марині Петренковій жито, то велике спасибі заробили-б. Жінка скосила жито, а звязати не звязала: руку обпа-

рила. Там його кіп на чотири, на п'ять—не. більш. Підіть, діти, за сонця ще й звяжете.

— Зараз?

— Та хоч-би й зараз.

— Згода!—весело, радісно.

А найбільше була рада сама Соня. Аж у долоні заляскала.

Ішли, сміялись: „от, мовляв, здивується вдова, як вийде в поле та побачить, що жито її звязане“.

Зашуміло на вдовиній різі, задзвеніло. Весело й шумко почалася праця, і гомін лунав далеко навкруги по чужих нивах. Люди спинялись, торопіли: „Що воно—комуна?“

Співали, реготали, жартували; зрештою, як водиться, завелися:

— Що? Що? Піонери?—загрозливо із запалом кричала Соня.

— О, Соня вже й скипіла—що-ж тут такого, кожний має свою думку.

— Бо мене бере злість, що все на піонерів, піонери—так, піонери—сякі.

— Нападають на піонерів, то і є за що,—одрубала Настя.

— А за що? Ану скажи, за що? Ану?

— Та годі, от люди!—зводить на мир Василь.

— Нехай у школі тільки те й роблять, що гризуться, чого-ж тут? Всі ми тут однакові—пролетарські діти.

Проте, впинити не було вже змоги.

— Що там—годі!..

Загорілась одна з тих гуртових суперечок-якій краю не видно. Махали руками, поблискували очима, літали сердито граблі по покосах, ламаючи зубці... Гомін, як на мітингу.

Тихо кінчають роботу, мовчки, сопуть. Хто смутний, хто ображений, в кого ще чуб насто- бурчений. Скінчили роботу, — нерадісно. Посу- нули додому мовчки. По одному, по двоє. Сухо, з офіційною гостинністю. Настя прохала Соню до гурту вечеряти. Соня почувала образу, проте, щось недоказане, нез'ясоване потягнуло її за гуртом.

Вечеряли також під грушею, до місяця. Про- бували налагодити якусь розмову, не в'язалася. Ні, ні, — та й виривались іскри ще непогашеної сварки.

Рипнула фіртка.

Мати:

— А годі, діти, — либонь хтось іде, — до- слухається.

Загавкав собака.

— І хто-ж це воно так пізно? А піди, Насте, проведи.

Настя пішла.

Вертається Настя, а за нею якась жінка з дитиною на руках. Вийшла на проміння місячне, вітається:

— Добри-вечір! Хліб-сіль.

— Хто це? не вгадаю поночі, — пригляда- ється Оксана. — Це ти, Марино? Чи не свариться прийшла, що мої жінці похазяйнували в тебе на полі?

— Так цьому таки правда? — зацікавлено промовила молодиця, підступаючи ближче.

— Удова! Марина! — кинулись. Похмурі, сер- диті, скучні лиця прояснились, оджили одразу.

— Та звязали ж. Як там вони звязали, може не до-ладу, того не знаю, ну, а таки звязали.

— Чому не до-ладу?—образилась Настя,— в'язали, як і люди в'язуть.

— Чотири копи і вісім снопів вийшло, тітко!— весело додав Вітя.

— Ну, то як-же це?—допитувалась молодця.—Хтось вас послав, чи хто звелів?

— Та хто їх там посилав,—самі пішли,— казала Оксана. Що їм молодим та здоровим: пішли, заіграшки звязали, наговорились, наспівались, ще й додому завидна прийшли.

— Ну, кажіть-же ви!—дивується молодця,— а я почула,то й віри не поїняла.—Одкашлялась:—Вертаюсь оце з дитиною з левади, бачу у Гордія вечеряють коло хати. „Гордію, кажу, чи не звлязав-би ти мого жита завтра, а я тобі колись заплачу, або одроблю“. „Ні, каже, завтра їду косити своє“. Бідкаюсь, хто-б же це послухав. Коли Погорілко старий за плечима: „Та чого ти, Марино, турбуєшся, жито твоє стоїть уже в копах“. „Так, кажу, той саме тепер час, щоб хтось пішов в'язати вдовине жито“. „Так я-ж тобі кажу, що твоє жито звязане“. „Хто?“ питаю. „Школярі“, каже. А я ото-ж таки чула, що до вас прибули з Київа товариші. Й вірю, і не вірю. То оце й думаю, дай зайду, спитаю.

Почала призиратись у темряві до товариства, привітно осміхається.

— Так оце вони і є? Чим-же мені дякувати, товариші, за вашу послугу?

Замахали ложками, руками.

— О, о, яка там дяка?

— Нічого не треба!

— Воно не стільки того жита, сама-б звязала, коли-ж одно, що руку опарила, а друге—оцей,

оцей, оцей... — почала гойдати на руках, гаряче пригортати дитину до грудей, зазираючи йому у вічі — оцей мені кателик руки звязав. Оце мое горе.

Призираються до неї: лице марне, очі заклопотані, запалі, рука звязана, як прач.

Почала знову:

— Посадила оце я його в дворі в коробці та, хай бо' простить, і забула. Голова забита,—ну зовсім він у мене з думки вийшов. Пішла аж до могил накопати картоплі. Як забула, то й забула, згадала оце аж увечері, як прийшла додому. Сюди, туди,—немає мого Уласа. До сусідів: ніхто не чув і не бачив. Бідна головко! Як не своя бігаю по кутку, вже й не знаю, що й думати. Старі жінки радять: „слухай, молодице, вухом до землі воно так не сидітєме, десь плаче“. Почала я слухати. Побіжу на майдан, припаду ухом до землі,—не чути. Побіжу на город,—не чути. Аж у Мартиненковій леваді слухаю—десь гуде. Я вухом припаду до землі,—і далі, послухаю,—і далі. Ну й що-ж ви собі думаете?—в очах молодиці затремтів острах:—сидить мое золото коло самісінької криниці, а та криниця та ще без цябрини. Квіточки плавають по воді—видно понакидало. І як воно туди само не впало,—я вже й сама не знаю.

Пригнула голову до дитини з острахом, з жагучою любов'ю:

— Ну, що-б ти собі думав, коли-б упав у криницю? Га? Кажі?

„Золото“ поважно, як учений у кріслі, сиділо на руках у матери, позираючи чорними очіцями на місяць.

Зідхнула. Кинулась:

— Ні, це-ж я забалакалась! Прощавайте!
До товариства:

— Та ви хоч зайдіть коли до мене в хату,—
може я розживусь на пляшку того проклятого
самогону,— то хоч по чарці вип'єте.

В запалих очах блиснула весела іскра. Всі
зразу засміялись.

— Чого?—дивувалась молодиця.— Не п'єте?
Ну так. Посидите. Заспіваєте.

Іде, приказує:

— Зайдіть-же, зайдіть,— глядіть. Не погор-
дуйте. А на останку воно аж на душі по-
легшає, як почувеш, що є ще на світі добрі люди.

Пішла, повеселівши.

Оксана провела її очима.

— Веселої була вдачі молодиця. Дівкою було
всі вулиці гудуть нею; лихо приборкало.

Ніби щось наворожила молодиця: пішла,—
зразу стало радісно й весело. Про суперечки
не хотілось згадувати. Повечеряли,— не хоті-
лось розходитись Соня згодилась ночувати.
Ніби магнітом стягнуло тепер Настю з Сонею.
Обнялись, як улипли; довго, обнявшись, хо-
дили по двору, гаряче про щось шепотіли, в
закутку гаряче цілувались, сміялись.

Хлопці посідали на колодках, почали спі-
вати. Підійшли дівчата, не випускаючи одна
одну з обіймів, поставали збоку, слухають. Не-
забаром вплелися в гурт нові голоси. Настрій,
як вітром жар, роздувався. Кінчали однієї, по-
чинали другої, мінялись тони, пісні журні мі-
нялися на веселі, революційні на побутові,
шкільні на вуличні, і всі разом спліталися в

одну довгу, що в ній перемішалось все: журба,
сміх, тихий смуток молодий запал.

Ось підкидається сміхом, як крем'ярами:

Ой прjala, чи не прjala,
Прости, боже, що збрехала.
І клоччя курить...

І знову, як продовження цієї — глибокий
чистий молодий смуток:

Кру... кру... В чужині умру,
Поки море перелечу,
Крилонька зітру...

На тину, коло воріт, як із землі виростають
мовчазні, темні силуети, як тіні смутку за лі-
тами молодими. Жінки, чоловіки. Вийшла мати
спати загонити. Заслухалась.

— Так, гарненька пісня, — скупко похвалила
вона. Проте, глянувши на це енергійне, задумане
обличчя, на той прекрасний маленький
вогник, що засвітився в її суворих та розумних
очах, можна було зрозуміти, що та похвала ви-
сокої ціни. Не погнала спати. Зідхнула:

— Та ви-ж довго не загулюйтесь, діти.

Згадали школу, шкільні свята. Ніч, ясно,
широкий моріжок. Пішли по двору парами в
ходячого сусіда, як бувало на вечірках по шкіль-
ній залі:

— Жито чи пшениця?

Віті несподівано в пару припадає Кость.
Увесь вечір Віті здавалося у темряві, що Кость
тисне руку Насті, або пригортає, раз навіть по-
чулось, що коло тину вони поділувались. Це
чогось Вітю непокоїло й мутило.

— Слухай, Костю, це ти справді у любов надумав гратися з Настею? — тоном широкого „друга“ запитав він Костя.

— У яку там любов! Вигадай, — пробурчав неохоче Кость.

— Ні, ти ось послухай, Костю, мене, старого твого друга, ти не жартуй із цим Любов. брат, це тобі не шуточка. . Любов, брат, до всього доводить. Ти парень молодий, ще нічого в цьому не розумієш, ти послухай краще бувалого...

І Вітя почав розп'якувати про те, що таке любов і до чого вона доводить.

...Дівчата полягали в снігах, хлопці, як і завжди, — в клуні. Було пізно, — проте, не спали ні в снігах, ні в клуні. В клуні пригадали оказію з ступою розгомонілись.

— Та й нащо вона ця бандура? — питав Валя.

— Це — наша сільська крупорушка. Сім раз потом обіллешся, згоріла-б вона йому, поки стовчеш на одну кашу. Я її, чортову марюку, колись хотів на дрова порубати, як на її ногу приморозив, — мати не дали.

Вітя був насуплений, — прояснів,

— Я вперше побачив її, — думаю, думаю, — ніяк не прирозумію, для чого вона? З крилами, з головою. Аероплан, не аероплан, морока його знає, що воно за мачада.

Сміються.

— Василю, знаєш що? — надумав Валя, — подаруй ти її у наш шкільний музей. От було-б цікаво; такого дива, мабуть, у Києві ніхто й не бачив.

— Беріть, — спасибі скажу, — махнув рукою Василь, — бо вона мені колись таки одіб'є печінки.

Позбивали коло ступи. Розглядають. Василь зліз на ступу, почав демонструвати. Заскрипіла... гуп-гуп!

Регіт.

— Оце так машина!

...Дівчата вже все, здавалось, переговорили, лагодились спати. Аж ось почувся в клуні вибух реготу.

— О, це вже щось вигадали,— промовила Настя.

Дівчата заздро почали прислухатися.

Аж ось щось застукотіло в сінешні двері.

Тихий голос Костя:

— Дівчата, ви ще не спите?

Кинулись. Обидві разом:

— Ні, а що хіба?

— Ідїть, будемо ступу судити.

— Що?

— Суд над ступою вчинимо.

Соня схопилась, пішла по сінях:

Суд! суд! суд!

Далі швидко те-се на себе, — вискоком із сіней.

Ступу вже витягли із клуні. В синьому промінні місяця стояло це химерне приладдя, як якесь середньовічне диво.

Коло нього діжка уверх дном, а коло діжки, як коло столу, поважно сидів на старих вуликах та пеньках нічний трибунал.

Босий, без шапок, у білих сорочках.

Голова:

„Прикладний суд над ступою громадянина села Липового Куту Василя Бондаря оповіщаю розпочатим“...

VIII.

Не пройшла марно праця молодого товариства на вдовиній ниві. В селі швидко розійшлася чутка, що із Київа надіслано на живих школярів у допомогу незаможнім людям. Одні казали, що їх душ із десять, другі — п'ятнадцять, а на другому кінці села запевняли, що своїми очима бачили, як виходила в поле артіль чоловік із тридцяти. І ось у неділю по обіді прийшов до Бондарів пристаркуватий чоловік, чепурненько одітий, починає прохати, щоб дали йому хоч на кілька день хлопця.

— Я чоловік бездітний, стара все нездужає, — невправка. Я такий, — додав він, — що дурно й не схочу, — що слід заплачу.

Кость пильно дослухався до його розмови.

— Я піду до вас, дідусю, — зразу погодився він.

Цей вийшов. Аж незабаром на поріг — дід Маркіян.

— Чи не пішов би котрий із вас, хлопці, стерегти до мене саду, — не дадуть достояти, вражі діти, зеленцем обнесуть. Я дурно не схочу. Котрий піде?

Говорить, а очі вже спинились на Валі. Вала теж погодився зразу. А над-вечір посунули люди один за одним. Одні прохали, другі так прямо домагались: „вас, мовляв, прислано допомагати незаможникам, та чого-ж це так, що ви тільки одній Бондарисі допомагаєте?“ Насилу їх завірили, що хлопці самі прийшли в гості до товариша.

Другого дня кияни порозходились по селу, і двір Бондарихи на кілька днів затих.

У полі скрізь виблискували стерні. Одні ще не покосили, а другі вже почали возовицю. Цілий день з ранку до пізньої ночі, хмарою збиваючи куряву, рипіли колеса, як у релі грали. Золоті гори пливли й пливли по вузьких дорогах із поля в селянські двори й клуні.

Кость швидко оговтався у бездітних людей; днів через два, через три і старий і стара скрізь, кого не стрінуть, хвалили свого робітника. „Та така вже люба та мила дитина: і привітна, і слухняна, і роботяща, де воно і зародилось таке, — краще, ніж яке рідне“.

Про Валю та діда Маркіяна люди казали: „Злигався старий із малим, що їх і водою не розіллеш. Скрізь удвох“. Казали, правда, також, що в них більше розмов, ніж праці. „Покинуть, оце, складати снопи та цілими годинами й сперечаються, вимахуючи руками, той на стіжку, а другий з вилами коло стіжка“.

Вітю незабаром знало вже все село: і старі й малі. В одних людей він довго не сидів — літав по селу, як вітер; учора бачили його на одному кутку, сьогодні вже кашкет його майорить десь аж у протилежному; ранком сидить на возі, по шию зарившись у горосі, увечері гарцює верхи на чийомусь коні. Де Вітька, там сміх, гомін, часом сварка: там вхопив косу, — насилу одняли, там наварив каші, що викинули її собаці, а там завівся з жінками за попів та віру. Та так гаряче завівся, що обурені баби таки не в жарт хотіли йому зняти штани та нажалити кропивою. Утік.

А в суботу увечері почали сходитись до Бондарихи. Прийшов Кость, сидить на перелазі

з Настею, хвалиться:—такі гарні люди, такі гарні, як рідні. Чого не вмію, учать як сина.— Хвастається:—сам умію на воза накладати, на- ривати волів (у них воли), а сьогодні вже косив.— Позирає скоса на руку Насті, зідхає.

— А от, Насте, так і не додержала свого слова.

— Якого?

Подумав, тихіше:

— Перстеника не дала, а ти-ж казала...

Коло перелазу з'являється Валя:

— Добри-вечір! От дід, — так дід! — І зразу починає про свого діда. З жаром, із захватом.— Знає зілля, ліки. І про все знає, що не спи- тай. Історію України, Кобзаря мало не всього декламує напам'ять. І про Дарвіна, і про Маркса. Знаєте, коли-б такому дідові та освіту..

До гурту підходить Василь.

— Чи всі зійшлися?

— Ще тільки Віті немає.

— А то-ж на спризьбі хто сидить, чи не він?

Настя пригнулась, призирається.

— Це ти, Вітю?

Мовчить.

Що воно?

Василь підійшов до спризьби, нагнувся.

Сидить, насунувши козилок на вуха, голову схилив.

— Так і є — Вітя! — і далі затурбовано:

— Е, та він чогось плаче?

Всі гуртом до Віті. Вітя сидить нерухома, як і раніш, схлипує. Затурбувалися:

— Чого це він?

— Дивіться, чи десь не набили, — він задержуватий.

— Чого це ти, Вітю?

Вітя крізь плач почав щось бурчати:

— Як ніхто мене не любить, усякий сміється, як я сирота...

Дивуються, серйозно:

— Як — сирота, Вітю? адже-ж у тебе тато є?

— Є! — крізь сльози вимовив Вітя.

— І мама є?

— Є!

— Ну, так який-же ти сирота?

Вітя перестав плакати, носом чмихає.

Далі знову: затулився рукавом, як не зариде, гірко-гірко.

Всі презирнулись:

— То що-ж таке трапилось, Вітю? Може набив хто?

За гіркими сльозами насилу вимовив Вітя:

— Як мені на осінь... у салдати...

— Ану, заждіть! — Кость швидко нахилився, нюхає:

— Еге-ге! та од нього, голубчика, самогоном несе, як із бочки!

Всі зареготались.

Вітя був справді п'яний і п'яний люто: козирок зімнятий, у глині, сорочка розірвана, чуб скуйовджений, очі мутні, бліде обличчя.

Кость суворо:

— Та й де це ти так налігався, Вітю?

Вітя перестав плакати, починає щось сердито бурчати, далі лаятись. Товариші хотіли вести, вирвався, на моріжок упав. Хлопці — в сміх.

— Годі! годі! — обурено спинала всіх Настя.

Стала підіймати п'яного. Сама лагідно:

— Вставай, Вітю, та підеш спати.

— Я сам, я сам, Настуню. — Справді встав таки сам, патякає:

— Настуню, ти одна мене розумієш, в тебе прекрасне серце, із тебе вийде знаменита людина, тільки не люби ти отого... отого... — Вітя люто тикав пучкою на Костя: — отого носатого, отого вирячкуватого... вухатого... — Не знаходив слів і сердито махав кулаками. Зрештою витягнув губи, почав передражнювати: „Чого являється мені у сні, чого звертаєш ти до мене“... Поет... Знаю, — куди ти хилиш! Женишок. Зяцьок... — Скривив губи, передражнює: — дай, Насте, пересника.

Далі блиснула якась рішуча думка:

— Насте, ти любиш мене?

Сміється Настя:

— Ну, а як-же? — люблю.

— І я тебе! — Вітя нахилився і поцілував Настю в щоку, що та тільки ахнула.

— О! — на обличчі у Віті, заплаканому й завоженому, просяяло повне задоволення. Однією рукою обгорнув Настю, другою ткнув Костеві дулю:

— Бачив?

Здійнявся шалений регіт.

Вийшла Оксана:

— Що таке? — І далі злякано: — Лихо! де це він так набрався? Це чи не в Петренків на обжинках? Еге, Вітю?

Вітя повернувся до неї.

— Я босяк, я жулик, я... та я вас люблю, як

рідну матір. Дозвольте поцілувати вашу чесну, трудящу руку.

Оксана заклопотано:

— Ну, добре, добре, сину, треба тільки йти спати.

— Піду. Вас зразу послухаю, піду, а вести мене, як жулика, не дозволю.

Вітя, рачкуючи, підвівся з колін і помарширував, похитуючись, до клуні.

— Ну, й люди,— хитає головою Бандуриха,— треба було отак напоїти хлопця.

.... У Віті були рвоти. Стогнав:

— Водиці.

Настя давала йому води, клала на голову компреси, ходила як сестра жалібниці. Гладила чуб.

Кость довго ворочався, не спав, раз-по-раз підіймав голову, дивився, що робить Настя.

Далі укривався з головою, замовк. Аж ось знову схопився, розкидав постіль, почав одягатись.

— Куди це ти, Костю?— спитала Настя.

— Піду до хазяїна,— тут мені немає чого робити,— гостро отказав Кость.

— В чім річ, Костю?— затурбувалась Настя.

Кость хотів іще щось сказати, далі махнув рукою і, не озираючись, подався із клуні.

IX.

Прокинувся Вітя рано, коли ще всі спали. Боліла голова. Зразу пригадав учорашній вечір і вхопився за голову; од сорому стало жарко: „і-і! наробив-же я шелесту“.

Згадав: бруд, рвоти... фе... Гидко стало. Осміють...

„Втечу в Київ. Тихенько, щоб ніхто не бачив“.

Замислився,—брала якась нудьга. Аж ось—чогось стала перед очима Настя.

Тільки пригадав її, зразу тихий, ніжний холодок закурився на його щоці. Здавалось, ще й тепер чиясь лагідна рука легенько-легенько гладить його кучері на голові. Мов скропило живою водою. Щось пригадав, кинувся, сів: „чи я її цілував, чи вона мене?“ Крізь сором, крізь похмілля одживало в грудях тепле, радісне. Одразу сорому як не було. „Хороша, добра“... Далі феєрверками загорілись думки. Штовкнуло щось у груди, в уші вдарила кров: „От як-би я покохав її, так покохав! Не так як Кость,—навіки, до „гробової дошки“. Далі закрутилось, завертілося в голові: свідки... закс... Ще далі—новина в школі: „Чули? Вітя Баранович оженився—і знаєте на кому?“ Затремтіла радість: „І, ей-бо, оженись!“—Аж у грудях жарко стало... Трохи боліла голова, почував жарок,—фантазія працювала, аж палала. Все можна. Все легко.

На роботу цього дня Вітя нікуди не пішов. Все здавалось,—якесь сьогодні свято. Вітя сміявся з Костевих віршів, проте, в таїні заздрих йому, маючи це за великий плюс Костів. Особливо в такому ділі. Тепер йому здавалось, що він може сам написати вірш. Та ще який, куди тому Костеві! Знайшов у сні Валин зшиток, оливець, рішуче пішов шукати зручного місця.

Спинився в садку, де маленьке вікно проти

зелення одсвічувало, як дзеркало. Почав визи-
ратись: зіб'є кучері на голові, напустить хмарою
на чоло, тряхне головою; одірватись не може: не
кучері, буйна грива коня вороного. Чистий
тобі Пушкін Олександр Сергієвич. У середині
аж горіло, аж туман у голову бив, уже сам
собою і вірш складався. „Ух, і напишу-ж!“
Пішов у поруб, що за ставком, аж спотикається
на пеньки, плутається в квітках.

Пече сонце... Жовте, червоне, синє — аж ропу
на сонці попуснало, пахне, гуде бджолою, джмі-
лями. Душно — ніби сам пропахтівся квітками.
Здається, пахучі краплі дрібною рососою висту-
пають на лиці й на чолі. Сів на пеньку, вмить
написав придумані раніш рядки:

Поки тебе я не бачив,
Я щасливий був...
Тепер мов серце плаче...

Далі — стоп!

Вертяться на думці якісь чулі, прекрасні
слова, що вивершують вірш, а вхопити їх, — ніяк
не вхопить. До того й рима не дається.

Очі в небо, оливець в небо, думає: лізе
таке на язик, що нікуди воно: гув, дув, чув...
Гризе оливець, кусає, мучить його, ні, не пише.
Повторяє по кілька разів, розганяється:

Поки тебе я не бачив,
Я щасливий був...
Тепер мов серце плаче...

А кінець: мгу-гу-гу... Не перескочить. А тут
муха: то на шию, то на губу, то на щоку...
Лусь собі по чолі, по губах. Поскріб голову.

„Ні, тут діла не буде“. Перейшов у густі ромашки, ліг у гушавині. Щоб вернути розвіяний настрій, почав знову декламувати з притиском:

Поки тебе я не бачив,
Я щасливий був.

Зашелестіло поблизу: жінка—боса, в руках дубець; тоскними очима розглядає по порубі. До Віті:

— Часом ти не бачив тут рудої корови?

І далі.

-- От лихо!

Швидко стріляючи у всі боки затурбованими очима, побігла далі. Настрій у Віті чогось підупав. А тут сонце смалить!

„Піду кудись в інше місце в тінь“.

Рів. На рові груша, густа-густа, дика, мов дротами переплутана. Тінь од неї, як під наметом. „Отут мабуть піде робота“. Як не сяде— незручно. Ляже— муляє, перевернеться на живіт— коле щось, сяк-так уместився. Аж ось курним шляхом знайомий чоловік копи везе, плечем підбичовує. Чуб у остюках, обличчя, як мара, піт, як дьоготь, стікає з чола. Порівнявся з Вітею:

— А що, Вітю, в холодку, мабуть, таки краще, ніж косити в полі?

Сказав бодьоро, на закуреному обличчі блиснули сміхом зуби; а слова одгукнулись у Віті докорою.

— Чи не піти краще до хати— там ніхто не буде заважати“.

Вернувся до двору, походив, поникав, зай-

шов у пасіку, ліг горілиць на траві; небо синє-синє, по ньому білі хмари, ніби хтось порозвішував сушити тонку дорогу білизну, а попід нею — пливе він сам разом із пасікою, із садком, мов на якомусь завітчаному пороні. Думки розблукались, не впіймаєш ні однієї. В голову лізе уперто, настирливо щось інше: „а що, якби покоштувати медку“. Або задивиться на бджіл: „яке маленьке, а дивись — яке розумне і трудяще“... Бере одчай і нудьга. Думає: „ні, не закінчу я свого вірша“. Безпорадний смуток щипає Вітню, він вкладає всю силу почуття, декламуючи вірш, який є незакінчений:

Поки тебе я не бачив,
Я щасливий був...
Тепер мов серце плаче
Умгу-гу-гу, гу-гу.

І цей останній невияснений рядок звучить йому таємно, ніжно і смутно. Здавалосьь: коли-б знайти йому відповідні слова, вони-б пронизали Настине серце наскрізь.

Х.

Дід Маркіян кохає сад по книжках і немає ні в кого зате на селі кращих сортів груш та яблук... А вродило цього року — листу не видно. Посеред саду старезна яблуня, всипана райськими яблуками, — гілля кіллям підважені. Під яблунею солом'яний курінь. Коло куреня — яблука, груші, сливи — в коробках, у відрах, купами. На низенькому ослончику, в величез-

ньому солом'яному брилі сидить Валя, одбирає на базар у місто груші; коло нього стоїть дід Маркіян. Давно треба їхати в поле. Кінчають суперечку.

Мова про аероплани. Дід гаряче боронить ту думку, що це ті „птиці із залізним носом“, що про них пишеться у біблії. Валя зрештсю „розбиває його вщент“, і дід, на диво Валі, стає цим цілком задоволений, веселий. Валя дивиться на нього і ніяк не врозуміє, чи справді дід вірив у те, що боронив, чи тільки хотів Валю подратувати. Ну й хитрющий-же дід та мудрий...

Зрештою — закінчили. Дід зідхнув, почував голову, постояв, — хотілось іще завести про що-небудь. Зразу не йшло в голову. Вирішив на цей раз скінчити.

— Так ти-ж дивись тут, Петровичу... (по батькові дід почав величати Валю з того часу, коли дов'дався, що Валя — редактор), я вже на тебе покладаюсь... Ти в мене й сторож та й хазяїн.

Розглядав по саду: все не хочеться йти. Побачив дітей коло тину:

— А чого вам тут треба? га? Яблук? Гони їх, Петровичу, лозиною од ліси, бо цьому краю не буде. Бач, які! Яблук?

Далі щось згадавши, вернувся до дітей:

— Ану скажіть: хто ви такі, яких батьків діти, тоді дам!

Вимуштрувані дітлахи стали в шнур і в один лад проказали, як на лекціях, із „Кобзаря“:

Славних пладів великих
Плавнуки погані...

— О, так! — промовив задоволений дід Маркіян: — дай їм, Петровичу, сукиним синам, по яблуку.

Пішов уже рішуче, осміхаючись у бороду. Валя почував себе, як у своєму власному. Взяв граблі, сінце з-під яблунь вигрібає, покуштує малини, надкусить кислу сливу і лусне нею об дерево, струсне грушу. Ліг горілиць коло куреня, дивиться в небо, мріє. Умовляє він діда Маркіяна їхати в Київ і поступати на робфак. Там звертають увагу на великі здібності діда. Минає кілька років, увіходить у славу по всій Україні славетний лікар, якого вся Україна так і зве: „дід Маркіян“. „Повезіть до діда Маркіяна“... І от раз Валя сидить у своєму кабінеті (він редактор великої, популярної газети на всю Україну), аж ось увіходить сивий, шановний дід, приглядається до Валі: „Невже-ж це ти, мій славетний, юний друже?“ Обійми, стикування: „Так, так, це я, мій сивий, славетний друже, а пам'ятаєте“...

Голос за спиною:

— Сторож спить, і не бачить, що в саду злодії.

Валя кинувся. Осміхається, гризе яблуко. Настя.

Завжди, коли надходили близько до Валі дівчата, він почував неспокій. Так і тепер: миттю, по звичці, махнув рукавом під носом, чи немає там чого зайвого, озирнув свій костюм і тільки звірившись, що все в нього в порядкові, заспокоївся.

— Заходь, Насте, до куреня.

Настя підходить:

— Я на одну хвилинку, — іду мимо — даї, думаю, загляну, що робить тут Валя.

Озирається:

— Як-же у вас тут гарно-гарно...

Ходять по саду. Валя, як гостинний хазяїн, все показує, розповідає, пригощає то тим, то другим. Пильнує тільки того, щоб не стати спиною до Насті. Пригадав — там на штанях дірка. Настя підтакує, киває головою, пробує сливи, груші, а думає щось своє.

— Ой, треба йти! — кинулась. Далі, перебивши Валю:

— Я тебе, Валю, маю щось прохати. Завтра ми збираємось на екскурсію в ліс. От коли-б ти переказав Костеві, щоб і він прийшов.

— Добре, я увечері піду до нього, — пообіцяв Валя.

— А ти підеш з нами? — Настя прищурила око.

— Я? — Валя пошкріб під брилем, почервонів.

— Ходім, а то ти все чогось тікаєш од нас, од дівчат. О, бач, уже й почервонів.

Худеньке обличчя Валине справді почервоніло ніжно-ніжно, аж синенькі жилки виступили на чолі. А вона дивилась на нього синіми, як квіточки, очима, що з них от-от пирсне сміхом.

— Та не червоній, — протягла вона, і сама почервоніла, а рукою скинула бриля й разом погладила його по довгому професорському волоссі. Валя стояв нерухомо, як скований. Настя набрала серйозного вигляду.

— Ну, я вже не буду. Так дивись, Валю, приходь... Хоч ради мене...

Вертить перед очима руку з перснем.

— Ху, як-же тут хороше у вас — іти звідділь не хочеться.

А коли Валя знову остався сам і вернувся до своїх перерваних мрій, у них уплелася нова деталя.

Сидить він у своєму редакторському кабінеті, поклавши редакторську руку на гору паперів, і на цій руці виблискує перстень, цей-же такий самий Настин олив'яний перстень. Хто не бачить — дивується: значна така особа, а носить якийсь простий, олив'яний перстень... це щось значить...

Далі думки його почали стрибати: в якій-же це вони ліс збираються?.. Раптом схопився, побіг у курінь, де в старому дідовому козирку бачив з ниткою голку. Скинув штани, почав латати...

А другого дня була неділя. Валя надів білу софочку, полатані штани, розчесав свої русі патли, іде до Бондаря. На майдані мусів спинитися: коло кооперативної крамниці гурт селян, сиділи на моріжку й грали в „підкидного“. Спокійно, методично. Після кожної партії розправляли плечі, закурювали і цюкали пальцем по лобі тих, що програли. Валя не втримався од спокуси, щоб не постояти. Далі присів, зазираючи в чужі карти. Потім упрохався разок згуляти. А після цього про все забув і сидів коло гурту з блискучими од азарта очима і з червоною гулькою на лобі. Дожидався, коли йому знову дадуть змогу одігратись. Зазирає із-за спини в карти, нервово совався, нетерпляче підказував. Вулицею ішли вже Кость, Вітя, Настя і Соня.

— Ось де він! Валя, чого-ж ти сидиш тут, —
ходімо-ж з нами!

Валя скривився, чуває голову:

— Я зараз.

Постояли, підождали:

— Валя, ми-ж тебе чекаємо.

З досадою:

— Та зараз-же. Ідіть — я вас наздожену.

І полегчено зідхнув, коли ті сховались у
вуличці.

А на рундуці, коло крамниці, дід Маркіян,
розмахуючи руками, щось доводить людям, за-
дирливо позираючи на Валю.

Валя прислухався і його почало знову щось
непокоїти. Дід Маркіян знову, мов навмисне,
плів дурниці.

— Дні тепер стали менші, чим колись були,
стираються.

Не витерпів Валя, — схопився.

— Маркіяне Васильовичу, — стримано почав
він, — ви людина розумна, і я вас поважаю, про-
те мені дивно, навіщо ви морочите людям го-
лову тими дурницями, що сами в них не вірите:
„дні стираються“, та хіба день — то це така
монета, що може стиратись? То вигадали
„птиці з залізним носом“, а тепер „дні стира-
ються!“ Та нехай-би хто говорив, а то ви, лю-
дина грамотна, можна сказати, вчена.

Дід якийсь загадково осміхається:

— Ну, гаразд. Нехай ми говоримо дурниці,
хай ми дурні, а от ти учений, редактор, а чи
знаєш ти, що таке „клеточка“?

Дід розпочинав, очевидно, звичайний на май-
дані диспут.

Люди заворушилися: про цю „клеточку“ знали вже всі. Попідіймали од карт голови:

— Ану, ану, Валю?

— Знаю! — певно промовив Валя.

— А я тобі скажу, що ти цього не знаєш! — задириливо промовив дід.

— Парі! — запалився Валя, аж схопився.

Забили заклад.

Валя одкашлявся і почав:

— Клеточка, клітинка — це значить так... кожна рослинка, кожний живий організм складається з маленьких частинок, що їх звать кліт...

Одностайний регіт не дав йому закінчити:

— Не туди, Валю, попав.

— Не в ті ворота заїхав.

Валя оторопів: регіт був добродушний, певний, щирий.

А дід однією рукою взявся за бік, другою величньо показував на верх шовковиці, що росла за тином:

— Ото-ж лізь, вражий сину, на цю шовковицю та прокукукай мені разів із десять зозулею, щоб не задавався, що все знаєш.

— Та підждіть, та як-же... — почав було боротись Валя. Загули. Зареготіли:

— Не хочеться?

— Ну, добре, ну, добре, — мимрить збитий з пантелику Валя, — хай буде так.. тільки...

Швидко, швидко покарабкався на дерево. Незабаром у гіллях кувала хрипко зозуля.

А дід Маркіян гладив довгу свою бороду, походжав коло тину, насмішкувато око щурив:

— І де вона видралась така зозуля, що в спавку почала кукувати?

— Київська, бачте,—вчена,—реготали люди.

Зліз Валя червоний-червоний, кусає губи, напружує всі сили, щоб втриматись: от-от бризнуть із очей сльози.

Замовк, затих Валя, тільки чмихає носом.

А дід Маркіян знову:

— От він мені усе про радіо. Носяться з тим радіо, як дурень із ступою, а що воно таке радіо, ніхто тобі не пояснить, не докаже до пуття.

— Може таке радіо, що коли-б перестріло вночі, то безвісти забіг-би од нього,—казав один з гурту.

— Може таке радіо,—поправляє другий,— як завелось ото в Богданах. Чули?

Почав розповідати:—Завелось щось на горі, дмухає сажею по хаті, дмухає по снігах. Їсти вимагає та ще, щоб чогось доброго, бо на голові й миску розіб'є. Та ще щоб і самогонки півпляшки. От які тепер позаводились. Прикликали священника одслужити молебень у хаті. То що-ж ви думаєте? Той править, а воно підспівує батюшці: „господи помилуй“... От тобі й радіо...

Регіт пік Валю огнем. Не втерпів знову:

— То це по вашому і радіо-домовик?

— Домовик не домовик, ну, то й не людина,—допікав дід Маркіян,—домовик, то той хоч сидів тихенько на горищі, що хто там його й почує й побачить. А тепер таке понаставало, що вся нечисть на люди випирається, ось, розповідають, у Харкові: тут базар, тут мира — не

протовпишся, а воно з піддаху привселюдно реве без сорому на весь ярмарок. Та як ревел в вухах закладає, коні лякаються. Он як тепер повелося! А поспитай: що воно, — дід скоса зирнув на Валю. — так він що тобі скаже: „Радію“, мовляв та й годі...

Валя, що сидів, сумно схилювшись на руку, раптом обурився, підвів голову.

— Та що ви кажете, Маркіяне Васильовичу! тепер-же про це тільки й пишуть — і в газетах, і в журналах!

— Такого не пишуть — вигадки!

Здавалось — нахабно дивись дід. Валя знову — блись-блись! вогники в очах, аж губи зціпив. Стримував себе:

— А як докажу?

— Не докажеш, Петровичу!

У Валі спалахнув у очах захоплений невтриманий азарт. Очі, як свічки, засяли. Вирішив дати останній дідові бій, генеральний, жорстокий:

— А як докажу! — схопився він із місця, аж зблід.

— Ну, та й запальний-же хлопець! — сміються люди, — не кається!

Дід Маркіян скоса, пильно зирнув на Валю:

— Буде вже того, що раз доказав.

Валя в'їдливо впився очима в діда:

— А що, злякались? Злякались?

— Чого там „злякались“, — доказуй, — побачимо.

— Парі!

Забрили. Ні хвилинки не гаючись, Валя вибором помчав од гурту.

— Я зараз вернуся.

Тільки зник Валя з очей, дід одмінився, засміявся ясно й широко.

— Я вам скажу, такого хлопця, де його і знайдеш: буде колись, вражий син, справжній редактор і добрий редактор.

— Та й азартний-же хлопець, — як та іскра! Говорили, сміялись, хвалили.

А Валя тимчасом злітав уже до хати-читальні, де вхопив під столом якесь число „Знання“, обципане кругом на цигарки, і вже мчав назад.

Задиханий, сів на ганку, витер рясний піт, радий. Далі почав мовчки, нервово перегортати книжку, шукаючи в ній потрібне місце. Знайшов відділ „Наука і Техніка“ — спинився. Всі обсіли, обступили його навкруги. Дід, стоячи, через плече спокійно позирав у книжку. Тикаючи в слова пучкою, Валя почав читати популярну статейку про радіо. Складена вона була просто й цікаво, ілюстрована малюнками рисунками. Люди заслухались з такою увагою, що швидко забули й про парі. Найбільш уважно слухав сам дід. Після того, як її дочитали, повернули очі на діда:

— Ну, що ви скажете тепер, діду? Га?

— Тепер, діду, виходить, черга за вами лізти на шовковицю? — зареготав хтось із молодших.

— Ні, воно може дідові й не личить лізти на шовковицю, а нехай краще провезе на собі редактора кругом майдану та й буде на тому.

Сміялись.

Дід винувато скривився, комічно лупав очима.

— Коли так, то й так: сідай, Петровичу, — дружньо промовив він, — твоє зверху.

Треба сказати, що присуд він лаштувався виконати широ, фицав ногою, як справжній жеребець, іржав... Сміявся сам, сміялись люди. Ух! У Валі аж у грудях забилося, аж ноги затрусились, так хотілось скочити дідові на плечі і погарцювати на ньому, як на коні. Аж ось відразу пригадались йому вчорашні мрії: „це ти, мій славний, старий друже“... і сльози здавили йому горло. Сором залив обличчя, і він швидко замахав руками, подався назад.

— Бо' з ним! не хочу! Бо' з ним! — Перша образа сльозми сплила йому на очі.

— Та чого дарувати? Дід тобі не подарував, не даруй і ти йому. Викупай себе із сорому, — підбивали люди.

— Ні! ні! ні за що не сяду! — рішуче заявив Валя, ні за що на світі...

І крадькома витер сльозу Пересміялись, поговорили. Один із селян почав перегортати книжку, роздивлявся.

— Ану, Валю, ще почитай нам що-небудь із неї.

Незабаром Валя сидів посеред гурту уважних очей, як професор між студентами. Аж вуха йому горіли. Дід сидів задоволений, аж сяяв.

Експурсія в ліс не одбулася, розвалилась ще по дорозі.

Над-вечір Вітя ішов понад ставом. У воді уже гойдались, як золоті яблучка, перші зорі.

— Чи не скупатись? — Спробував воду, — як

літетепо. Незабаром роздягся — плюснув у воду, полетіли діамантові бризки. Коло греблі біліють таємниче водянні лілії. Поплив, перевернувся горілиць. Над ним схилилось небо. Здається йому, що він лежить на одному місці, падає ногами, а зверху пливе над ним темно-блакитна повідь. На ту воду накришив хтось мережева з блистинок, між цяцьками — срібний крайчик — місяць. Вся ця блискуча наплинь суне кудись разом із повіддю, іскриться. Довго бовтався в воді під зорями. Додому вертався тихий, замирений. Здавалось йому, що викупався він не в воді, а в якійсь зоряній купелі. Тільки десь там на дні в нього тихо, тихо, гули, як струни, рядки його незакінченого віршу.

Ветка старенька гребелька заросла з обох боків темною сумовитою вільшиною. Вітя почув якусь тиху розмову. Над водою на прикорні вільхи — Вітя зазирив — сиділи якийсь парубок та дівчина. Торкнуло щось Вітю: послухаю. Зайшов над греблею, проліз попід насипом, сховався. Чути кожне слово, а подивитись не можна — зразу побачать. Парубок казав, що він сирота, що привик до їхньої сем'ї, як до рідної, що її полюбив він, як рідну сестру. Голос здався знайомим. Щось бухнуло в грудях у Віті, не витерпів, висунув голову: не може бути! — Настя й Кость! Аж ноги затремтіли у Віті, не встояв на пеньку, плюснув у калюжу і помчав з-під мосту лепешником у лози. У грудях боляче рвались струни, як буря. Грузнучи в грязі по коліно, він спотикався, люто здавлював сльози і декламував:

Тепер... мов... серце плаче...
Угу... гу-гу-гу...

Справді, дурне Вітине серце і боліло, і плакало.

Город у Бондарихи, як квітник. Хто не був в ясну ніч на городі, придивіться. Що сад, то сад, а треба придивитися й на город: гляньте, як блідо-зелену листату шерепу капусту обмержав місяць золотими ниточками, гляньте на гарбузиння, що в них стоять у ямках калюжки розтопленого золота, на ряди голованів-сонячників, що рядами розійшлися по межах мов що загубивши... На картоплю, на буряки, на все те добро, що ним натопкана свята земелька. Подивіться, а далі пригадайте, що все це незабаром дивним чином перетвориться в сміх, у радість, у дзвінкі пісні, що все це зацвіте рожами на щічках отого марного хлопчика, що „під тином у старій ряднині“, блисне в його погаслих очицях тими діамантами, що і в світі немає їм рівних. Отоді одчуете ви таку поезію, що аж серце од неї заб'ється. А особливо після голодного року. Правда! Хоч не ви той город садили, не ви поливали, і не перепаде вам із нього ні однієї картоплинки.

Між городиною в Бондарихи жартовлива рука бризнула квітками: і королевий цвіт, і кручені паничі, чорнобривці, майори, нечесані панни, царська борідка. Все це гордовите панство топчеться тепер поміж капустою, по грядках квасолі, лізе на тин, зазирає через лісу у маленьке віконце. Чи не продали-б, ка-

зяечко Насте, хоч клуночок картоплі? Ага? Картопельки? Заждіть-же, прошу панів, трошечки тут, бо саме нашій хазяєчці часу немає. Сидить вона зараз на городі, на рядні з буряковою гичкою. Замріяна, запечалена. Коло неї — Соня. Сидять, листи до місяця читають.

— Що його робити, Соню, то я й сама не знаю, і той розсердився, і другий розсердився, і той пише, і другий пише. Костю дала поносити перстень на день, а Вітя..

Аж ось щось зашелестіло по городі... Тінь... недалеко в темряві схвильований голос:

— Насте, на хвилинку сюди!

Настя зирк, схвилювалась:

— Ой лишечко! це-ж він і є! Це Вітя!

Голосніше:

— Це ти, Вітя.

Вітя різко, виразним шепотінням:

— Мені треба щось тобі сказати: на одну хвилинку.

Настя встала й підійшла. Вітя зразу почав їй щось говорити швидко, гаряче, Настя слухала уважно, далі — сміх; у темряві на весь город залунало:

— Вітя, та що ти мелеш?

Настя, не дослухавши, махнула рукою. За-реготалась, побігла.

Вітя їй у слід:

— Насте, це не жарт!

Настя вернулась червона, як буряк. Затурбована, здивована, чогось засоромлена, вона кусала губи й сама собі сміялась, а очі сяяли, як дві блискучі зірки: і сміх, і сполох, і сором, і перші заграви якоїсь у них rado ці.

— Що він тобі казав? Насте, що він тобі казав? — жадібно допитувалась Соня, зазираючи їй у вічі. Настя одвертала од неї лице.

— Та нічого, дурниці.

— Ні, я бачу по очах, що він тобі щось цікаве казав, — допитувалась Соня, — бач, яка ти...

Соня надулась.

Настя затулила лице руками:

— Хай колись розкажу.

— А чому-ж не зараз? Чому не зараз?

Настя почала прохати:

— Сонечко, серденько, не допитуйся сьогодні. Після я тобі все-все розкажу, а тепер не питай...

— Ну, добре, ну, добре, — згоджувалась Соня, а сама од цікавості аж горіла — а коли-ж ти скажеш, — завтра?

— Завтра, або позавтрому.

— Добре, а сьогодні скажи тільки, про що він казав? Не все, а тільки трошечки... Про кохання? Правда?

Настя засміялась, затулилась руками і без слів стала душити в обіймах Соню.

Соня випручалась із обіймів, плеснула в долоні:

— Я так і знала!

Зідхнула.

Незабаром Настя не втерпіла, розповіла все:

Дурноверхий Вітя витіва таке, що й на голову не налізе: „давай каже завтра підемо в агс“.

— Що? — Очі в Соні стали великі, як сливи.

Далі:

— А скільки-ж йому років?

— Шіснадцять, чи навіть п'ятнадцять... — засміялась Настя.

— Усього? Мало. — І далі подумавши: — хоч, правда, бувають випадки...

— Тю! що це ти, Соню, здуріла?.. Та що це ти вигадуєш?.. Чуєш?

Повалила на гичку й почала лоскотати.

— Та який-же дурень запише нас?

— Ні, ти стій! ти зажди! У нас у Лубнях такий був випадок...

І Соня, випручавшись, розповіла про один випадок, коли в Загсі записали на шлюб неповнолітніх.

— Соню! та це ти справді? Чи воно-ж мені в голові? Оце було-б добре! Оце так! — Реготали, дуріли. Перегодя:

— Щаслива ти, Насте, що в тебе... — і Соня не скінчила. Загадалась чогось. Зігнулась, скривилась, очі понялися нудьгою, пригасли.

Далі крутнула непокірно головою, блиснули очі, блиснули на них сльози, схопилась і, прикусивши губи, пошуміла городиною.

— Соню, ти вже додому?

— Бувай здорова! Я забула, що мені треба йти! — і зникла в межі поміж пшеничками.

Настя підклала руки під голову, лягла горілиць на холодній гичці. Дивилась у небо, на зорі, що в город зазирали. В очах блищало дівоче щастя... Смутненько, стиха-стиха пустила голос:

Зелена рута, жовтий цвіт —
Не піду я заміж — піду в світ.
Та й розпущу косу по плечу...

Знову затулила соромливо очі, засміялась. Зразу схопилась, стала згортати рядно з гудиною.

Вечір. Видно од місяця, аж моріжок зеленіє. Клуня одчинена, постіль послана, хлопці — в зборі. Не сплять, гудуть, як жуки.

Кость лежить нероздягнений, коліно підняв угору, наспівує фразу з якоїсь пісні, — все одну, все одну; упивається нею, без ліку повторяючи:

Бідняка поці-лу-ва-ла...

Вітя широченними кроками ходить по двору, насупив брови; вигляд рішучий, сердитий. Люто гуде крізь зуби:

Що ти, стерва, задайошся,
Я люблю, а ти смійошся...

І далі баском:

— Товариші, ви не знаєте, тут є де-небудь карета швидкої допомоги?

Валя вимощує постіль. Щоки в нього ще горять, очі поблискують, недавно тільки вернувся з балачок на селі. Стеле, ламає собі голову:

„І що-ж то воно за „клеточка“, чорти його голову знають?“

Василь сидить на порозі в клуню, буде плани, як будуть вони влаштовувати виставу в селі. Його не слухає аж ні одна душа: так ніби гомонить до місяця.

Тихо, щоб нікого не забудити, увійшла Соня в свою хату. Звідусіль чути сонне ди-

хання. Спала мати, спали покотом на полу менші діти. Хата мала, низенька, повітря важке, дихати тяжко. Найшла на карнізі каганчик, засвітила. Тихенько причинила в гордчик маленьке віконце, укрила блаґеньким ряденцем маленького братика. В кутку стояв маленький столик, змайстрований з якоїсь ляди; на ньому — книжки, зшитки, а над ним гасло: „Ми світ новий збудуємо“. Нижче невеличкий портрет Леніна, школярської роботи. Соня зняла дбайливо з шиї червону краватку, поклала на стіл. Далі сіла на маленький ослончик, підперла руками голову і звела заплакані очі на суворого вождя.

ХІІ.

Другого дня було Маковія. Бондариха пекла паляниці й пироги з яблуками. Настя серед двору вимішувала свині дерть у цебрі. Була аж червона од пари, розбилась од роботи коса. Виріс Вітя, в байовому наряді: поверх блузки — грізно одвисав наган (замість куль у нього, правда, було натикано жолуддя). Рішуче підійшов до Насті і мовчки подав згорнутий папірець. Настя одкинула ліктем пасмо коси, що падало на спітніле обличчя, кінчиком пучок взяла лист і, не читаючи, схвала його за пазуху. Вітя, не озираючись, пішов на город. Там він пригнувся за бузиною і в дірочку крізь лісу почав зорити за Настею. Настя нашвидку скінчила роботу, витерла об фартух руки, вийняла лист. Далі сполохано озирнувся по двору і, тільки звирившись, що нікого немає, розгор-

нула папірець і почала читати. Лице спалахнуло, зачервоніло, як вогонь. Швидко сховавши папірець назад, подалась до хати.

— Ага! — задоволено подумав Вітя. Пішов на город.

А Настя, нашвидку переодягнувшись, вже мчала до Соні.

Соня сиділа коло свого столика, низько схилившись над паперами, і складала якийсь відчит.

Тільки побачила Настю, зразу кинулась. Настя була задихана й схильована.

— Що таке трапилось, Насте? — одсовуючи папір, швидко запитала Соня.

Настя вхопила її в обійми, до плеча лицем притулилась. Груді у неї хвилювалися і двигтіли, чути було, як билось серце:

— Ой, Сонечко, голубочко! Чи ти знаєш, що мені всього осталося жити дві годиночки... — схилила нижче голову на груди подрузі.

— Як? — теж схвилювалась Соня.

Настя нишком, не підводячи голови з грудей:

— Буде мене Вітя стріляти через дві години з нагана у саме серце.

— Та що ти кажеш, Настуню! — крикнула Соня, злякана, темні її очі, як фіялки, ще темніші стали.

Настя вийняла папірець. Обидві схилили до нього голови, читають:

„Дальше я не можу чекати. Ми мусимо одружитися. Відповіді чекаю через дві години на рові за городом. Знай, — я не жартую. Коли не вийдеш, — куля нагана проб'є твоє зрадливе серце“...

— А самопал є в нього? — злякано крикнула Соня.

— Наган, — смутно одказала Настя, — на поясі висить.

— Що-ж тепер робити?

— Я вже й сама не знаю, що мені робити...

— І всього-ж тільки дві години, дві години дає строку...

Соню хвилювали різні почуття і раптово одно із них спалахнуло, погасивши інші. Очєнята блиснули не по дитячому гордо, схопились, стукнула кулаком об стіл:

— Та яке-ж він має на це право? А як ти його не хочеш? А як ти його не любиш? Що це таке? Рабство?.. — Почала схвильовано ходити по хаті.

— Цього не можна так залишити! Я піду йому сама скажу.

Ходить швидко-швидко. Сіла поруч.

— Настуню, доручи мені поговорити з ним — гаразд?..

Настя погодилась.

XIII.

Вітя марширував за городом попід вербами. Хмурив брови, поправляв наган коло боку, одкашлювався і шепотів щось губами. Іноді вибирався на рів і дивився у двір — тоді на обличчі його з'являв злодійкуватий вираз. Потім знову хмурився й ходив уздовж рову.

У дворі в Бондарихи щось загуркотіло, і незабаром Вітя почув радісний голос товаришів. Став на рові, виглядає. В дворі стояв віз,

на возі — якась діжка. Метушились Валя, Василь, Кость. Між ними дядько Кирило. „Це щось цікаве“, — торкнуло Вітю. Проте, вирішив бути твердим: „не піду“. Почав знову ходити. І сидів, і лежав, — ніхто не виходив. Тимчасом запал проходив, і брали позіхоти. Тоді він люто водив очима, скреготав зубами і знову починав ходити, мимрив: „Што ти, стерва“, чвиркав через зуби. Аж ось із двору почув голос Василя:

— Вітя, гов! Вітя, де ти?

Вітя витягнув голову, щоб обізватись, далі схаменувшись стримав себе.

— Вітя, іди ме-еду їсти! — гукав Василь.

Тут уже Вітю так щось рвануло за плечі, що він, забувши про все, вибриком подався до хати. З грудей у нього випирало якийсь радісний, дикий викрик.

У хаті й коло хати — весела шатанина. Сі-нешні двері, що од пасіки, — навстіж. Туди й назад бігають, хустками замотані, хлопці з стільниками. Пахне кізяковим димом. Вітя увійшов у хату. Скрізь по лавках, по вікнах, на припічку стояли макітри, миски, глечики, повні меду. На долівці посеред хати стояла та сама діжка з корбою збоку із дірочкою внизу. Василь крутив корбу, в діжці шуміло, і в дірочку товстою цівкою плинув свіжий вишневий мед. Хлопці насилу встигали підставляти посуд. Одну миску не встиг поставити, а друга вже повна. У діжці шуміло, аж ходив шовковий запашний вітерець коло неї. Пахло медом і здавалось, що це шумить весняний медовий дощик, запашний і веселий.

— Де ти був, Вітю? Глянь, скільки ми вже меду накачали! — весело казали хлопці.

Вітя в хаті тримав байдужий, суворий вигляд — ніби все це для нього не цікаве. Увійшла Оксана: весела, ласкава, аж сяє. В руках — свіжі паляниці, пухкі, білі.

— Ану, діти, до меду.

Ламали паляницю, вмочали в миску з медом, смакували.

— А ти-ж Вітю, чого не пробуєш? Ти-ж, казали, охотник на нього, — звернулась до Віті Бондариха. Вітя зробив на своєму обличчі вираз: „тепер мені не до меду“, проте, ніби нехотя, уломив кусочок паляниці, умочив раз, покуштував, умочив удруге... і зразу ніби його прорвало, зареготав на всю хату:

— Ага, голубчику, аж ось коли я до тебе добрався.

Одломив од паляниці цілу кимсу і підсунув ближче до себе полумисок. Аж виляски йшли по хаті. Усі вже понаїдались, він ще могає, тільки злодійкувато блискає з-під лоба очима, — чи ніхто на нього не дивиться.

— Буде, сину, на цей раз, а то щоб не завадило, — ласкаво промовила Оксана.

— Всю миску виїм! — захоплено й рішуче промовив Вітя. Оксана:

— Та воно не шкода того меду, тільки я боюсь, щоб...

Оксана не доказала: Вітя несподівано вирівнявся і залупав очима. Вхопився за живіт і почав мінитись на лиці. На чолі рясно виступили дрібненькі краплинки поту, і зразу, як перший грім наступної грози, загурчало у Віті в животі.

— От, я-ж казала, що так буде, — затурбувалась Оксана.

Вітя хапався за груди, за живіт, в'ється як риба.

— Ведіть його! Хай ляже.

І Вітю повели під руки, блідого, в'ялого, з потухлими очима.

Опівдні прибігли Настя з Сонею в піднесеному настрої. Бігали на город, — нема, в дворі, в пасіці, в хаті, — скрізь не видно. Стали серед двору, турбуються, Стиха, злякано:

— А що, Насте, як він щось собі заподіяв?

— Чого доброго, він шалений.

Дивляться одна на одну великими очима.

— Кого ви шукаєте, дівчата? — обізвався із клуні Валя.

— Віті не бачив?

— Вітя ось у клуні, тільки зараз до нього не можна...

— Чого? — і голос затремтів у дівчат.

— Так... хворий.

Збентежені дівчата аж зблідли:

— Що-ж таке трапилось?

— Та нічого... видужає, — чогось не хотів казати Валя.

— Чому-ж ти не кажеш?

Де-далі дівчата хвилювались дужче.

Валя подививсь уверх на засторонок, почував голову. Далі схилився до дівчат, почервонів і зашепотів:

— Меду об'ївся, — живіт болить.

Слова були сказані, мабуть, голосніше, ніж було треба, і долетіли до Віті: угорі на снопах почувся виразний стогін од болю і одчаю.

І в Насті, і в Соні на лиці промайнуло хмарою розчарування. Далі одна на одну вставили очі. Одна затулилась рукою — пирск, друга — пирск, і, слова не сказавши, бігцем — на город! Незабаром було чути, як там заходились вони од буйного, шаленого, невтримного реготу.

Згори почувся кризь стогін нещасний голос Віті:

— Валю... І нащо... ти... сказав.

Над вечір Бондариха верталась додому. У дворі на осиковій колодці сиділа Настя з Костем. Побачивши матір, обое розсунулись. Оксана була на селі, здибалась з матір'ю Соні, довгенько щось розмовляли. Вертаючись, осміхалась і кусала губу, проте, очі поблискували сердито. Посеред двору лежала купа сухого хворосту — підійшла, поволі уважно вибрала дубець, обломила гіллячки, похвиськала в повітрі. Спокійно до Насті:

— Насте, а йди до хати?

Настя почервоніла, стурбувалась.

— Чого, мамо?

— Іди, там побачиш! — і пішла, не озираючись, в сіни. Настя знизала плечима і швиденько пішла за матір'ю.

Довгенько не було її, а коли знову вийшла, була червона, як буряк, сердита, люто блискала очима.

Підійшла до Костя, суворо насупила брови:

— Дай сюди перстень, Костю!

Вигляд у неї був злий, рішучий, і Кость не насмілювався змагатись — зняв з пучки перстень, оддав. Настя підійшла до бур'янів і шпурнула рукою.

Кость охолов.

— Насте, нащо це ти?

Не озираючись, швидко подалась кудись на город.

Кость почервонів, далі краска на лиці злиняла, опустив голову низько-низько.

— Пропало все...

XIV.

Зранку в дворі кипіла робота. Трое сусідів в спілці з Оксаною найняли машину — треба було за день помолотити, повіяти, дати увесь лад. Працювали всі: Кость, Валя, Вітя, Василь, Настя. Безперестану гула машина, хмарою стояла курява, виростали гори соломи. Цвохали батоги, бадьоро лунали вигуки; закурєні, в соломі, в остюках метушились люди, як тіні. Для Віті сьогодні — бенефіс. Без шапки, чорне, як хмара, обличчя, мокрий, розкуйовджений чуб... — він керує машиною: сердиться, лається, як це подобає доброму машиністові. Головний машиніст здав машину на його руки й покурював цигарку, даючи часом дрібні тільки вказівки молодому помічникові.

— Знаю! — незадоволено одгукувався Вітя, — вченого вчити — тільки псувати.

Настя працювала за двох.

Поважна, серйозна, ні осмішки, ні жарту. Обзивалась тільки тоді, коли її питали. Проте, іноді мимоволі кидала на Вітю з боку лукавий, насмішкуватий погляд. Коли його Вітя помічав, хмурился: мені зараз, мовляв, немає часу для дурниць, в мене робота, в мене —

люди, мені не до любощів... І лютий вигук на погонича:

— Пас! Пас порвеш! Куди ти дивишся?

Жар тонув в очах у Насті, і вона проймалась повагою до молодого, енергійного машиніста, коваючи сміх до зручнішого часу.

Кость був пригноблений, сумний, хоч робота в нього горіла. Кидав на Настю погляди, повні муки й благання: хоч усміхнися, хоч подивись!

І не гляне — як кам'яна, ніби й немає його тут. Тільки вергає вилами все більші й більші оберемки соломи.

XV.

Живуть хлопці, про Київ і думати забули. Аж ось — лист. Пом'ятий, заяложений, — мабуть довго десь ходив по руках. Лист був на Валю, а писаний до всіх. Був він повний докорів, що так довго не давали про себе вісти, що може там сидять дармоїдами на чиїсь шиї. В кінці — суворий наказ, щоб небарно вертались до Києва. Прочитали хлопці, посмутились. Увійшли в хату сумні, затурбовані. Раніш було влетить котрий, не питається: кусок хліба з столу — їсть. Тепер дають обід — сидять на лавці, не зважуються сісти за стіл, мов сьогодні привезені. Оксана зразу помітила:

— А чого це ви, хлопці, понадувались?

— Лист прислали нам, щоб їхали додому, — одказав за всіх Кость і позирнув на Настю.

Настя стояла коло столу спиною — не повернулася, тільки плече піднялось тривожно.

— Та й чого ви самі будете їхати? — здивува-

лась Оксана, — поїдете всі разом — вже-ж недовго осталося.

Василь замахав рукою:

— І не думайте! ми ще тут спектакль мусимо влаштувати. Обов'язково.

Настя мовчала, тільки по столу сердито гриміли миски й ложки. Хлопці мнялись:

— Та воно, бачте...

— Що?

Кость:

— Та ми вже, мабуть, і набридли вам. Може ви вже думаєте: „і де вони взяли на нашу голову, ці дармоїди?“

Бондариха пильно подивилась на хлопців.

— Це, мабуть, у листі вам такого понаписувано?

Мовчать. Оксана нахмурила брови:

— Так ото ж скажіть їм, хлопці, так: сидите ви тут у селі не даром — ви робите, і на те, що вас годують, — ви заробили. Це одно. А друге: чим таким я вас тут годую, щоб ви мені робили збитки? Прийшли за стільки верстов у гості, а вас запрягли до роботи, та й напихають борщем без м'яса та огірками. Може це вам не подобається, — то инша річ, — так ви-ж сами бачите, ми люди не багаті, що є, — тим шануємо.

Хлопці замахали руками.

— Що ви, тьотю? Ми зовсім, зовсім не про те.

— Так ото-ж не говоріть мені не знати що, а то ще й сердитись буду, — м'якше додала Оксана.

Всім було трохи ніяково.

Настя стояла коло столу, червона, сердита,

з сльозами в очах. Словом ні разу не обі-
звалась.

Зам'ялась якось.

XVI.

Спектакль з співами, з декламаціями, і, як водиться на „користь“. Про це подбала Соня. Помешкання — недобудований „хамазей“ за селом, п'єса — твір Василя на одну дію, що ставили в школі: „На баштані“. Дієвих осіб багато, на ролі без слів заохотили школярів місцевої чотирьохрічки (тих, що завжди питали: „А яка там у Києві школа?“ „А чи правда, що туди безплатно приймають селянських дітей?“ „Що там є для них помешкання, де жити?“). Головна розпорядчиця — Соня. Бігала, забувала їсти, вночі не спала. Їй було запропонували ролю — засоромилась, почервоніла, замахала руками: „Куди мені грішній“ і смутненько зідхнула. Грати вона дуже хотіла, — боялась. Посвітили лампи. В театрі — гудуть. За сценою одягаються, гриміруються. Всі хвилюються. Василь — спокійний, як завжди. Кругом його безладдя, суперечки — він гримірує Настю з кам'яним виразом. Його підганяють, сіпають, закидають питаннями, — він ще байдужніший, ще більш спокійний. Тільки пильно придивившись до його очей, можна було вгадати в ньому приховану напруженість, як у того вола, що з осторогою вивозить снопи з грузької нерівної дороги.

За сценою гамір — стукотять ногами. Соня стражденно:

— Починайте! та починайте, ради бога!

Настя не встоїть у руках у Василя, тупає ногами:

— Швидше! швидше!

Василь приплющує одне око, як на малюнок. Тягне:

— У... успіємо!

Одступив крок назад, повільно милується на своє малювання. Розмалював сестру до свого смаку. Всі на мить примовкли — очей не одведуть.

— Як картина!

Василь гордо витирає руки:

— Оттепер можна й третій дзвоник давати!

Підняли завісу.

Соня припала до лаштунку, за серце взялася, аж зблідла. Кинулась, аж присіла.

Раптом замовк Валя суфльор, шарпаючи нервово листками рукопису. На сцені — мовчанка. Соня вхопилась руками за голову, бігає: „скандал!“

Сяк-так Настя пригадує ролю — за нею інші. Грають без суфльора, плутаються. Суфльор червоний, сконфужений, знизує плечима, щось собі мимрить, шарпаючи сторінками, хвилюється. Вибігає за лаштунки Кость, піт патьоками,—за голову хапається.

— І що він робить? Що він робить? Провалив п'єсу!

Вискакує Настя, як буря, очі віють іскрами.

— Усе пропало! Усе! — До Костя:

— Ну, а ти! ти, ти пам'ятаєш, що ти молов?

Соня кидається до одного, до другого, благає, як не цілує:

— Тільки не сваріться, братики, голубчики, ради бога! Чути-ж в залу...

Настя — ніякої уваги:

— Ганьба! Страмовище! — репетує вона на все горло, червона од обурення... Раптово прислухавшись, пурх — на сцену, як птах, а там дзвенить уже її голос: тихий, мелодійний, замріяний, мов одразу якимось ковалем перекований.

Тимчасом суфльор надибав таки в зшитку відповідне місце, повеселів, бадьоро закивав головою. Пригноблені партньори одживають, гра набуває певного піднесення.

Соня влипла коло щілки, ні на мить не одводить очей; лице у неї міниться, як на вогні, і на ньому, як на чуткій платівці, одбивається все, що діється на сцені. Острах, що тремтів крилами у темних очах, раптом мов здуло вітром, очі блиснули зірницею: діло налагоджується, кращає. Густими рожами, ніжними трояндами, вогневим маком розцвітає на щоках успіх, зростає.

Іскра в очах сяє ясніше, ясніше, раптом діамантами: відчуваться бурхливий, радісний, переможний кінець — на губах тремтить уже нестриманий сміх, а руки мимохіть, як заведені, розставились до оплесків...

Соня шалено замахала руками, як од бурі, затіпалися на голові у неї стрижені патли — звуків її не було чути — потонули в загальному громі що ним загула одразу мовчазна зала.

— О-ох! — знеможена, радісна, не сіла — упала на маленький ослончик, що стояв під стіною за лаштунками.

Соня лежала нерухомо на ослончику. І коли-б хто зумів намалювати ці притомлені очі, що в них визирали дві блистинки, щасливу до стра-

ждання усмішку і всю її недбайливо розкидану постать, під нею правдивий був-би напис: „повне щастя“.

Успіх був повний: і художній, і матеріальний. Зібрано було на користь хати-читальні 11 карб. 50 коп.

Здавалось, тільки-що заснули, аж ось:

— Товариші! Товариші!

Хлопці порозплющали очі. В одчинені ворота бив веселий, ясно-рожевий ранок. Стояли осяяні сонцем Настя й Соня. З клунком за плечима, з палицею в руці, свіжа, бадьора, Соня привітно й смутненько усміхалась. Хлопцям здалось, що спали вони всього одну хвилинку, здавалось, що недавно перед цим була опущена завіса і після коротенького антракту відкрилась нова сцена. На цю сцену з сонячними живими декораціями вийшли Соня з Настею починати якусь нову, чарівну п'єсу.

— Вибачте, товариші, мені було шкода вас будити, коли-ж не хотілося іти не попрощавшись.

— Зажди, Соню, ми тебе проведемо!

— Е, ні! Треба поспішати: мене там обіцяли трохи підвезти. Глядіть-же, приїздіть! Прощайте! — Сромливо: — вибачте, що побудила.

Уклонилась, усміхнулась, одійшла трохи, знову кивнула головою, зникла,

Стало жаль чогось. Повіяло смутком. Зразу стало ясно, що в цій дівчині багато більше було теплого, цікавого, чим думали, було шкода, що мало взнали її.

Чисте, передосіннє небо вже дивилось на землю голубою задумою. Голе поле нагонило

сум. Прилітав уже, як новий гість, легесенький смуток,—вітер. Раптом встали перед очима у хлопців Київ, школа, шкільний гамір, забуті на цей час учні, вчителі. Готувались до од'їзду. Валя бігав по селу, енергійно стягав для шкільного музею різні цікаві речі, що в час перебування в селі наглядів у селян: старовинний великий коряк, уламок мережаного чумацького ярма, вулик, ясне череп'я. Гордощами його був величезний мамутів ріг, що днів зо три канючив він його для музею в одного селянина.

Вітя захопився агітацією поміж селянськими хлопчачками, намовляючи їх їхати з ними до Києва учитися в семирічці. Казав, що їхня школа в Києві охоче приймає селянських дітей, одводить для них при школі помешкання, дає безплатні сніданки. Наговорив, наобіцяв, і бідні хлопчачки, що давно мріяли слідом за Бондарями учитись у Києві, остаточно почмаріли. Завжди ходили за ним табунами, як за батьком. Смутний чогось ходив Кость, аж змарнів, ще смутніша — Настя. Вона далі не мала змоги учитись — мала залишитись в селі. У хлопців частіше виникали розмови про Київ, про школу. Одного разу в товаристві знялася жвава розмова про те, хто де буде учитись далі. Перед кожним слялись широкі шляхи: всі вищі школи були для них одчинені, всі фахи можливі — і за короткий час кожний побував інженіром, артистом, літератором, лікарем.

Настя сиділа осторонь, слухала мовчки. Її якось тепер не помічали. Підчас гарячих розмов встала і непомітно вийшла. Тільки Кость подивився їй услід пильними очима. Пере-

ждавши трохи, він вийшов за нею. Настя сиділа в сінях на ослончику, схилившись на скриню, і ревла, аж коса тремтіла. Серце заболіло у Костя: чи це-ж та Настя, весела, енергійна, що з усіх насміхалась? Сів коло неї, взяв за руку. Не підвела голови, а руки не приймає, легенько тисне.

Не знаючи, як пожаліти її, він сказав:

— Насте, чого ти плачеш? Не плач.

Настя зашепотіла:

— Всі будуть учитись, всі будуть жити в Київі, а я одна в цій ямі буду нидіти; всі мене забудуть, бідну, нещасну...

— Я. Насте, ніколи-ніколи тебе не забуду! — гаряче промовив Кость.

Настя знову заплакала. Витерла сльози, підвела голову, промовила рішуче й певно:

— Забудеш!

Кость гірко похитав головою.

— Не знаєш ще ти мене, Насте! — І далі щиро провадив: — Слухай, Насте, що я тобі скажу: тільки не думай, що це так собі, жарт. — Кость ближче підсунувся до Насті. — Люди, що я в них живу, полюбили мене і умовляють, щоб я в них залишився за сина. — Голос у Костя затремтів: — хочеш, я останусь тут у селі? Хочеш?

Настя здригнулась, кинулась:

— А школа, Костю? Ти-ж у профшколу думав поступити?

— В селі я й з цією освітою найду собі працю, — сказав Кость твердо, як одрубав. У Насті блиснула радість, далі злякано хитнула головою:

— Ні, ні тобі треба вчитись. — І трохи пере-

ждавши, ще певніше:— Ні! Так, Костю, не можна, їдь — доучуйся.

Настя трохи подумала і в очах у неї блиснув вогник іскристий, рішучий, аж щоки зашарілися:

— Їдь, Костю, у Київ, доучуйся, а потім приїдеш до нас у село. — Почервоніла, тихіше: — А я тебе буду дожидати, якщо справді не забудеш. А якщо й забудеш, то знай: я тебе за те не осужу. — Далі лице в неї стало смутне й ніжне: вийняла із-за пазухи хусточку, розв'язує вузлик... І... блиснув Костеві, як сонце, той уже забутий, здавалось, закинутий у бур'яни, олив'яний перстень. Настя подивилась на нього з любов'ю і смутком:

— Ти колись, Костю, прохав його у мене, — візьми, коли хочеш. Тільки одного прошу я у тебе: коли знайдеш кращий, золотий, то цей мій бідний нікому не показуй, щоб не насміялись із нього. Вийди на Дніпро та й, щоб ніхто не бачив, укинь у воду.

Наділа сама Костеві на руку.

XVII.

Сонце підбилося під обіди. Ворота до Бондарихи у двір одчинені, двері в хату — теж навстіж. В хаті — людський гомін. Посеред двору кінь, запряжений у віз. Василь в новій свитці і Валя в своїх шкарбанах складаються в дорогу: скринька, клунки, постіль, мішки з речами для музею. Вештаються з таємничим виглядом сільські хлопчаки-учні, шепочуться із Вітею. З комори до хати бігає заклопотана Настя. На поріг вийшла Бондариха, зачервонілась, чи од зарки, чи од смутку:

— Ану, діти, до хати! Всі! Перед дорогою годиться всім посидіти.

І свої, і чужі— всі пішли в хату. В хаті повно людей: всі прийшли виряджати київських гостей: і дід Маркіян, і веселий дядько Кирило, і Марина з своїм „золотом“ на руках, тепер у новій керсетці і в кольоровому очіпку, і названі Костеві батьки. Сиділи на лавках, на ослоні, стояли коло печи, попихкуючи цигарками. На столі— горілка, миски з закускою. Оксана ласкаво всіх припрошує до столу:

— Всі, всі сідайте. Зсуньтесь тісніше, всім місця хватить.

Почала частувати. Черга доходить до Віті. Вітя спустив очі вниз.

— Ні, я не п'ю.— І почервонів. Оксана немагається.

— Цур їй, діти, не пийте. Нехай наша така доля, що як не вип'єм цієї погані, то й веселощів нам немає, ви собі підете в світ, знайдете щось краще.— Подивилась на Вітю й Настю: задивилась на дітей, блиснули сльози.

Дід Маркіян:

— Та не журися, Оксано, глянь, яких викохала,— кивнув головою на Василя та Настю.

Оксана крізь сльози:

— А поки-то їх викохала..

— Ну, вже правда: кому-кому, а що вже цій бідній Оксані довелося зазнати...

Загомоніли:

— Знає вже добре, як орати, як і сіяти.

— Така вже наша вдовина доля,— зідхнула Марина.

Оксана підняла голову й заспівала до чарки:

Усі гори зелені,
Тільки одна гора чорна,
Тільки одна гора чорна,—
Виорала бідна вдова...

Зразу Василь і Настя спустили очі вниз, по-
смутились. Віті здалось, що починається якась
служба: він чогось встав і знову сів.

... Виорала, зволочила,
Слізеньками примочила...

— Було ні світ, ні зоря,— клунок на плечі,
цього на руки, цю за руку...

І Оксана почала розповідати про своє гірке
вдовине життя з малими дітьми.

Свідки цього — Настя й Василь — тепер си-
діли задумані і серйозні.

Хлопці-кияни слухали і розуміли все те, з
чого в школі сміялись: і те, що Василь і Настя
за-очі матір взивали „вони“, і нащо здіймали
у класі з підлоги „святий хлібець...“ А чорна
земля, що стільки шуму-грому збивається за
неї на світі, здавалась уже їм заповітними,
здавна омріяними скарбами, що не даються до
рук людям... та земля, що вся од краю до краю
народньою тугою повита, сльозами вдовиними
примочена. Рішуче хитнув головою синьоокий
Кирило:

— Не журися, сестро, того, що було, вже, ма-
буть, не буде! Почало розвиднятись,—буде день.

Загули люди:

— Хоч не ми,—діти наші, а таки зазнають
чогось кращого.

Василь щось шепнув матері на вухо, Оксана
кинулась:

— Ну, що-ж, діти, як пора, то й пора.

Заворушились, встали, цілим натовпом висипали з хати; прощались:

— В час добрий!

— Ідьте та й знову приїздіть до нас на літо. Тут ми вас може й поженимо,— жартував хтось.

— Пишіть листи.

— Присилайте газетку.

А дід Маркіян до Валі:

— Та розпитайте там, Петровичу, про клеточку.

Дядько Кирило сів на віз, взяв віжки в руки. Цвохнув батоном, і віз закрипів із двору. А по селу гомін, гомін...

Школярі, яких загітував Вітя, в останній день мало не бунт вчинили проти батьків та матерів, що не пускали до Київа вчитись. Чути було, десь бідкались:

— Ну, й що ви скажете, збаламутили дітей, що тепер і ради їм не даси.

Один з торбинкою тікає до воза без шапки, наздоганяє його мати, б'є шапкою по плечах і кидає її йому в руки. Другий червоний і заплаканий, проте, з радісною перемогою турманом вилітає разом із торбиною з сіней на вулицю, з материним буханом у спину, замість благословення в дорогу. Незабаром коло Віті скупчилось сім душ сільських хлопців з торбинами за плечима. Рушили. Настя довго стояла, схилившись на воротях. Увійшла в хату, взяла зшиток, в якому написали київські гості „на спомин“. Зараз Настя не хотіла читати,— лишала на-далі, проте не втерпіла, щоб хоч деяке слово не вхопити очима. Ось Валя:

„Прощай, Насте, твій образ навіки... Побачу тебе в ореолі“...

Ось Вітине, коротеньке: „Не забудь київського шалапута й босяка Вітьку Барановича“.

А ось Кость: швидке, хвильоване, гаряче писання. Знаки вигуку, знаки запитання... вивчається як іскра слово: „навіки“...

Щирістю, молодим запалом, гарячими надіями віє Насті від цього дрібного писання і любо їй дивитись на нього тепер, не читаючи. А читати буде коли: спереду багато осінніх днів, сумних вечорів, довгих, самотніх. Буде ще читати, та й не раз.

Потяг (товаровий), що в нього пощастило мандрівцям упрохатись із своїми речами, далі Дарниці не пішов. Мусіли вигружатись. Повиноносили, поскладали все до купи. Що робити? Візника найняти — дорого, нести на плечах — важко, покинути найбільш важкі музейні речі — шкода. Коло них збирається гурт цікавих: „школярі, екскурсанти“. Найбільш звертає на себе увагу мамутів ріг. Розпитують хлопців, спочувують. Далі хтось із гурту:

— Здається сьогодні військові їдуть в город з матрадами, ви-б, товариші, збігали та попрощали, — може підвезуть.

...Торохтить шинованими колесами по бурку військовий віз, парою биндюгів запряжений. Мішки, скриньки — всі найтяжчі хлоп'ячі речі — на возі; за возом — креше чобітьми сільська ватага. Місто ще далеко, а вже відчувається якийсь могутній водоверть, що од нього подихає бадьорий хвилюючий вітрець. Коли-ж перед

очима встало, як марево у хмарах, велике місто, і стіною виступили розгорнулися зелені київські гори — горді, холодні, а на горах — інші гори, стіни, мури... мережані будинки, золочені верхи, суворі й байдужі; коли внизу під горами крицею блиснули сині Дніпрові хвилі, а над ними вгорі — сади, арки, мости, монументи — бідні селючата понімили, і серце їм занило. Крім невеличких клунків у руках, вони нічого не мали, в цей невиданий світ вступаючи. І міцно-міцно стискали вони в руках всю свою економічну базу — ворочок з сушеною локшиною та засохлу хлібину.

Свіжі, бадьорі, ніби накачані за літо насосом, ще обвіяні духом пашні і сіна — вертались кияни до міста. Той свіжий хвилюючий вітрець, що подував на них ще здалека, тепер зростав.

Раптом прокинулось громове царство: можливо заревів пароплав, розкидаючи гук по горах і просторах, суворо гриміло десь залізо, верещали дзвоники трамваїв. Здавалось, — там шумить, кипить унизу вогненне море, видимаючи вгору шумовиння до хмар. Підіймається воно до хмар грає на сонці кольорами і застигає багатопверховими будинками тонкої архітектури, золотими банями, монументами.

У громі і блиску тоне десь далеко-далека тихенька хатина Бондарів в степу, блідне заплакана Настя на воротах, розходиться в туман...

Тільки олив'яний перстень на руці у Костя зразу загорівся вогнем, чогось гріє і чогось сяє ясніше од тих золочених київських верхів.

АВІАЦІЙНИЙ ГУРТОК.

I.

До роботи.

Петро Михайлович, учитель, приїхав з Київа пізнім потягом і прийшов до школи, як у селі вже давно спали. Але на ранок, ще тільки зійшло сонце, весь гурток сидів на шкільних східцях. Школа була ще замкнена. Не бігали, не бурушкались, говорили стиха. Петра Михайловича не хотіли будити, бо знали, що приїхав пізно. Дорікали Петрові Ткаченкові, що не додержав слова: умовлялися поки-що мовчати про свої заміри — він не вдержався, роздзвонив уже всім у селі.

— І завжди цей Петро...

— Такий вже задавака — може ще нічого не вийде, а він...

— Як не вийде? — мусить вийти! — рішуче промовив Петро.

— На словах — то ми всі робітники, — побачимо, як на ділі.

— А що на далі — скипів Петро.

— Що? Перший почнеш вередувати... от що.

— Хто? я? — схопився Петро.

— Та... годі, — Петра Михайловича збудител! — спиняв Матвій.

— Так що-ж він бреше!
— Що бреше, а пам'ятаеш, як у драмгуртку підвів з виставою?

— Так, по твоєму, то я підвів?

— Ну, от! Заведіться. Ніколи в нас без цього не обійдеться. Годі, кажу!

— Так що-ж він, хамро!..

Петра Ткаченка поривало посваритися, але він втримав себе, крутнувся, сплюнув, пішов од гурту в садок.

— Куди ти, Петре?

— Ану вас... — пішов поза школою.

— От бачте, який він.

— А ви не знаєте хіба Петра? — не зачіпайте краще його.

— Та доки ми будемо панькатись з ним? Записався в гурток, то й хай по товариському поводить себе!

— Я пропоную виключити його з гуртка, коли він не вернеться сьогодні на збори! Годі вже!

Із-за другого рогу школи вискочив Петро, радісний, схвильований, мов зовсім не той.

— Товариші!

— Що таке? — сухо спитали його.

— Знаєте, Петро Михайлович сидить уже в майстерні, а кругом нього плани, книги, всяке приладдя...

— Та ну? — Всі підвели голови.

— Слово чести. Я у вікно заглянув. Гайда в майстерню.

Схопились, як табунець горобців, і з веселим гомоном побігли.

— Петре Михайловичу! Петре Михайловичу, можна?

— Можна! — каже.

Упхались гуртом.

— Добридень!

— Добридень! А ви вже тут. Я оце хотів сам трохи роздивитись, а коли прийшли, розглянемо всі вкупі

На великому столі були порозкидані пилочки, напильники, рубанок, обценьки, бруски дерева і багато іншого приладдя потрібного для будування моделі аероплана. З другого боку лежала чимала купка новеньких книжечок, по середині був розгорнутий великий аркуш паперу, над яким сидів із олівцем у руках Петро Михайлович, заклопотаний, задуманий. Розсипались кругом столу: той за книжки, другий тягне брусок, інші через плече Петра Михайловича зазирають на папір.

— Що це за риба намальована?

— Е ні, так не можна, друзі мої. Про все довідається у свій час, а тепер закликаю до порядку!

Ущухли.

— Покладіть ви речі на місця!

Поклали.

— Перш, ніж почати працювати із цим приладдя, мусимо оцю роботу — показав Петро Михайлович малюнок на папері — розібрати по кісточках і знову скласти. Це рисунок моноплану!

— То будемо моноплан будувати?

— Моноплан! Моноплан! А що? — на мое вийшло! — радів Андрій.

— Прошу посідати — поговоримо до ладу!

Посідали.

— Перш ніж почати з вами працю, мушу сказати вам от що: ви певне негаразд уявляєте собі, яку складну роботу беремо ми на себе: робота має бути морочлива, довга і може здаватиметься навіть нудною.

— Ні! ні Робота цікава!.. гаряче запротестували з усіх боків.

— Ви послухайте мене! — спинив їх Петро Михайлович. Я ще раз скажу — робота може здатися в який час нудною. Треба буде перечитати і зрозуміти оці книжки, треба гаразд вивчити малюнки, треба багато виконати дрібної роботи. Ви в цій роботі ще нічого не розумієте, я хоч придивлявся до цього в Києві, але теж не зовсім певний у собі — і тому заздалегідь треба приготуватись до всього. Може першу не буде нам удачі. Але я вірю — коли візьмемось за діло терпляче, уперто і уважно, — ми доведемо його до краю. Літун обіщався нам допомагати: коли буде потреба, — будемо писати йому листи, або їздити у Київ.

— А за скільки днів ми зробимо наш аероплан? — спитав Андрій.

— А як ви гадаєте?

— Днів за три!

— За два!

— Добре візьмемось, — за день зробимо!

Петро Михайлович усміхнувся.

— А я гадаю, що було-б добре, коли-б ми його зробили за місяць.

— О, о, о! — загули кругом: — менше. Це ви навмисне нас лякаєте. Де там тії роботи на місяць.

— Ну, побачимо, а тимчасом я все-ж таки попереджаю: робота має бути довга і серйозна— хто не почуває в собі досить для цього сили, хто не надіється на себе, — краще завчасу одмовтесь, щоб потім не гальмували справи.

— Всі, всі будемо працювати! — загуло.

— Ну, усі, то й усі! Тоді зберіться сюди по обіді, — сьогодні й розпочнемо.

— Як по обіді? Зараз!

— Зараз хочете? — гаразд! Я хотів тимчасом дещо сам переглянути, коли-ж ваша така охота, — почнемо зараз.

Посідали так, щоб усім було зручно.

— От це буде перша спроба — побачимо, які ми будемо в серйозній праці. Ну, візьмемо до цієї риби. Петро Михайлович розправив план на столі, всі щільно обсіли його, приготувались. Почали. Петро Михайлович взяв у руки олівець і почав пояснити план:

— Оце має бути ряма, або фюзеляж... Чуєте: фю-зе-ляж... До нього прироблюють всі інші частини аероплану. А це — крила, або підтримні поверхні. Аероплан так, як і паперовий змій, тримається в повітрі через те, що повітря тисне на ці його поверхні; отже ці поверхні мають бути як найлегші, а разом із тим і міцні... Ми зробимо поверхню з однієї суцільної дощечки, або з одних брусків. Вони звуться лонжеронами.

— Як, Миколо, звуться ці брусокки? — раптом звернувся до малого Миколи усміхаючись Петро Михайлович.

Микола на той час позіхав.

— Ло... лоро...

Всі засміялись.

— Лонжеронами, Миколо, не спи, повторив йому учитель і став говорити далі.

Миколка почервонів, з-підлоба озирнув усіх, напружив увагу.

Увійшов дід. Навшпиньки пішов у куток, набрав стружок на рукав... Вертаючись, спинився коло гуртка, заглядає в плани, слухає. Слухав-слухав, далі сумно хитнув головою, зідхнув важко-важко. Петро Михайлович почув, повернув голову:

— Чого це, Назаре, так тяжко зідхаєте?

— Трудно... не полетите!

— Чого трудно? — сміється: — напевне полетимо, Назаре. Побачите.

— Трудно... вже бачу, кого сюди треба, — показав на план, — тут треба тих, що ходили колись у золотих гудзях, в окулярах і канти на штанах... а куди нам..

Молоді авіатори обурились:

— Що нам золоті гудзі? Що нам окуляри, канти! Ми й без штанів зробимо те, що вони в золотих гудзях робили.

— Не кажіть...

Пішов. Хитає головою, бурчить:

— Трудно... ой, трудно..

Учитель поділив своїх „авіаторів“ на гуртки, доручив кожному робити ту чи іншу частину моделі та розказав, з якого саме матеріялу що робити.

Після першого дня роботи всі одначе члени авіаційного гуртка побачили, що справа справді не така легка, як їм зразу здавалося. А на третій, на четвертий день дехто зовсім охо-

лоли до справи — особливо з менших. Широ взялися до роботи тільки троє: Петро, Андрій і Матвій, і на них покладав усі надії Петро Михайлович. Та ще Марійка так захопилася думкою про маленьку машину, яка буде літати, що не пошкодувала свого намистечка, оддавши з нього буслинку для упорного підшипника. Ті, що взялися до роботи, особливо піонери, виявили жваву колективну ініціативу: хто ніс матеріял, хто їздив до Києва, коли що треба, хто весь час сидів у майстерні і т. ин. Молоді авіатори, обміркувавши справу, постановили: — вибрати відповідальних членів, які будуть робити моделі, — всі-ж останні можуть не завжди бувати при роботі, але в курсі роботи мусять бути всі. Взялись за роботу ті-ж таки троє: Петро, Андрій і Матвій. Згодом пристала до них і Оксана. Морочились із планом довгенько. Не можна сказати, щоб засвоїли його як слід, але всіх брала нетерплячка, щоб як швидше взятися до роботи, і Петро Михайлович, зрештою, згодився в тій надії, що в процесі роботи деякі малозрозумілі деталі будуть виявлені краще. Майстерня зразу поживішала. До роботи! У відповідальних майстрів аж серце забилося: чи вийде-ж що з їхньої роботи, чи не осоромлять себе? Бо вже про їхній замір говорили не тільки в школі, почали говорити й на селі. Хтось пускав уже на гурток злі й глузливі жарти: „наші завіатори плетуть із лози аероплан, щоб летіти на місяць“... Гадали, хто-б же це? А ті, що слухали доповідь про авіацію, сперечалися з ними, розвіювали пльотки та нерозумні вигадки.

II.

Вороги.

Проти школи через майдан стояла крамничка з вивіскою. „Бакалїйна торговля М. П. Латкина“. Крамар Михайло Латка, маленький чоловічок зі злими зеленкуватими очима, часто стояв на порозі своєї крамниці і приглядався до школярського заняття, яке щодня гуло з ранку до вечора в школі й коло школи. Латка всією душею ненавидів цю нову школу. Ненавидів він її за „безбожництво“, за нові порядки, за „мужицьку мову“, а особливо за кооперативну крамничку, яку заснував при школі гурток учнів. Кооперації боявся він як вогню і часом цілими ночами не спав, гадаючи, що з ним буде, коли кооперативний рух охопить село. А розмови про кооперацію із школи справді переходили в село, між дорослих, і більш активні селяни вже гуртували потроху коло цієї думки інших. Латка був певний, що це все йде од школи, і при всякій нагоді ганив її перед селянами, як тільки міг.

Він завжди знав, що робиться в школі і щодня розмовляв про неї з покупцями, що заходили до нього в крамничку купувати. Довідався він і про авіаційний гурток. Він не йняв віри, щоб із нього щось вийшло, і сподівався, що отут-то він найбільше посміється з школи. Одважує він що-небудь покупцеві, а сам з-підлоб'я озирає його, що воно за людина. Звірившись, що людина плоха і темна, він і починає стиха:

— Ваш хлопчик, здається, ходить до школи, не чули, що воно там робиться тепер?

— А що таке? — турбується селянин.

— Та, кажуть, ніби вже такі стали учені що аероплани будують, літати збираються...

— Аероплани? Школярі? — дивується селянин.

— Як-же, як-же, роблять аероплан. Чемберлена воювати збираються!.. — Далі Латко сумно хитає головою: — Була колись школа, — діло було. А тепер... — махнув рукою.

— І що-ж вийде щось із того, що ото вони аероплана надумали? — питав зацікавлений селянин.

— Та куди там! разі ето мисленно, щоб якісь сопляки такое дело зделали. Очі одводять, що от, мовляв, яка у нас наука у школах. Всього вміють, все знають, що на небі і на землі й під землею... а на справді... Охо-хо...

Входять люди, дослухаються. Латка не спішає їм продавати і помалу в крамниці набивається повно людей. І починається;

— Таки й правда: яка тепер школа, які тепер учителі... Ось мій п'ятий рік ходить, а що толку, одна розпуста. На святках якось пристав батюшка, питає: „скажи, мальчик, знаєш тропар Хрещенію“, а він йому й печє:

Раз в крещенский вечерок
Девушки гадали...

А Латка додає, а Латка допікає:

— Встане, не молитесь, пообідає — лоба не перехрестить... Аероплани, моноплани, чорго-

плани, — а спитай, чи хоч один з них „очинашу“ знає...

Всі так і гнули:

— Де там! Хіба їх цього вчать!..

Дядько високий зауважив:

— Мій почав теж був у ті аеропланчики ходити, ну та я його швидко одучив. Посилаю його до церкви в неділю, а він мені: „треба, каже, сьогодні в школу — аероплан робимо“. — „Як? У неділю?“ — Та за лозину, та по плечах, та по спині. О, зразу присмирнів і літати забув.

За ним інші: — Що це за вигадки? Хіба це боже діло? Рибі велено плавати — плавай, пташці літати — літай. В біблії он сказано...

І пішло:

— На мене, — взяв-би я того аероплана та потрошив на голові до тріски, і школу таку запалив! Нащо вона нам?

— Раніш аеропланів не знали, а хіба так жилося?..

Стоїть Латка, ручки на животі склав, уже мовчить, тільки слухає та все зідхає та головою прихитує.

III.

Що було далі.

Почалася робота. Столи, табурети, навіть підвіконня в майстерні заставлено різними приладдями. Той струже, той клеїть, інший на спиртовій лямпочці гріє чайника, згинає у парі перед носком чайника платівки з китового вуса. Петро Михайлович ходить од одного до другого, приглядає, учить, радиться... Роблять

саме рамці. Робота кипить, але галасу немає; навпаки — що щільніше, що ширіше бралися до роботи, то коротша була мова. Чути було тільки:

— Подай! Принеси!.. Що далі?..

Приходили інші члени гуртка, дивились, подавали те, інше, хапалися виконати ті маленькі завдання, які часом їм доручали. Розмовляли нишком, хоч ніхто не забороняв говорити вголос. Навідувався дід Назар. Прислухався, як нові майстри вільно кидались невідомими для нього словами: нервюра, стабілізатор, стерно повороту, придивлявся, як горіла в їх руках робота — і вже не грала прихована під сивими вусами у нього усмішка. Працювали з ранку до вечора. Силою вже Петро Михайлович одсилав їх обідати; іноді бувало, що він сам про це забував, тоді всі залишались до вечора без обіду. Приносив хто-небудь хліба, і майстри похапцем, не кидаючи роботи, сьак-так перебивали голод. Всі аж примарніли.

IV.

Несподіваний прихильник.

Одного дня над вечір увійшла в майстерню якась (із різкою) жінка, ввічливо поздоровкалась, стала коло порогу, дивиться.

— А що скажете? — не кидаючи роботи, спитав її Петро Михайлович.

— Оце я прийшла до вас розпитатися, Петре Михайловичу, чи вони таки за ділом сюди що-дня ходять, чи, може, тільки пустувати.

Петро чогось почервонів, усміхався...

— Всі, що тут, як бачите, коло праці, а може де є такі, що й без діла блукають, — сміється Петро Михайлович. — Ваш которий?

— А отой білоголовий, — кивнула на Петра жінка.

— Е, тітко, цього не руште, цей у нас перший майстер.

— Ну, а я вже думала так, — в жарт-не-в жарт почала вже весело: молодиця — тільки за-стану, що він тут отирається без роботи, — так і займу лозинякою: ви-ж таки подумайте — схопився зранку, не поснідав, куска хліба не взяв — повівся. Жду обідати — нема, жду полудчувати — нема. Та що-ж це за лихо таке? І це що-дня. Давай, думаю, піду хоч лозиною зажену! — До Петра. — Ну, скажи мені, — оце ти і їсти не хочеш?

— Ми вже їли тут.

— Видно і по вас, що їли: бач, аж очі по-западали. — Озирнула всіх, похитала головою, мовчки вийшла за двері і незабаром уносить: величезний горщик ряжанки й цілу хлібину, ложки. В хлопців аж очі заблищали — раптом почули в собі вовчий голод.

Поставали кругом столу, тьобають, аж ви-ляски ходять по майстерні. Дякують та при-хваляють.

— Та й що-ж це таке буде у вас, що он аж люди загомоніли в селі? Літати, чи що на-думались? — розпитує.

Петро Михайлович починає розповідати їй про модель. Слухає усміхаючись, але очі уважні.

— А вражі люди аж гудуть: нащо воно того вчитися, який із того толк? Щоб колись

ото полетів та шию собі зломив. Ну, а я, правду кажучи, люблю, як ото воно гуде над головою. Отак-би й полетіла, коли-б хто узяв!— Усміхається.

— Ось ми, як колись збудуємо аероплан,— мимрять Андрій з повним ротом,— посадимо вас і полетимо з вами аж за море-окіян.

— Ой не дуже тільки далеко, щоб хоч назад утрапити.

Сміються.

Як виходила, до Петра Михайловича:

— То ви вже, Петре Михайловичу, не дуже томить їх... Хоч обідати пускайте. А то мій уже зі сну говорить. Оце якось побудив усіх: „стерно,—кричить,—стерно зламаєш“...

Прощається:

— Ну-ну—побачимо, яке з цього пива та вийде диво... Може тільки потуманите людей, та й потому. Тоді й додому не вертайся. Чуєш?—посварилася на сина. Засміялась, пішла. Ніби аж повеселіло, пояснило в майстерні. Петро Михайлович до Петра:

— Ти-б свою матір грамоти навчив.

Петро:

— Вони трохи грамотні.

— Ага, то-ж бо то й є,—промовив Петро Михайлович.

V

Щось ніби виходить.

Минуло кілька днів. Зробили кістяк рами. наробили поперечин, але ніхто з майстрів якось не був певний того, що їхня робота до-діла

Взялися робити підтримні поверхні. Робота, що вимагає пильності, уваги і важкого терпіння... Члени гуртка, що приходили вчитись і допомагати, дивились на роботу з недовір'ям і починали говорити між собою, що з цього нічого мабуть не вийде. В селі почали вже глузувати, питали то одного, то другого хлопця:

— Коли ж це ви будете вже літати?

Проходив якось Петро повз крамницю, Латка побачив його, кивав ручкою, сам п'яленький:

— Ну як? швидко ваш аероплан буде готовий? Я що-дня виглядаю...

— А вам нащо?

Латка хитро посміхнувся:

— А я думав музику найняти, щоб марша грали, як ви будете летіти...

І справді, щось таке надумав він. На майдані завжди гралась діти—пасли поросят, гуси, качки... Латка гукнув їх до крамнички, щось довго гомонів з ними, сміявся, на школу показував. Після того діти завжди, коли побачать школярів, кидали гратися й починали дражнити:

— Літуни, літуни, ідуть без штанів.

Хтось навіть склав на селі вірші і пустив між люди. Чи не сам мабуть Латка:

А у нашому селі
Завелися літуни
До неба літали...
Та в болото впали...

Ні Петро, ні Матвій не звертали на це уваги, але Андрій, гарячий і гонористий, турбувався, лаявся, кулаками сварився...

— Ну-ну! Побачимо ще!

Але незабаром почали помічати за ним щось інше.

Руки були в нього умілі, зрозумів він усе швидко і робота в нього завжди кипіла. Приспівував, сміявся, пританцьовував,—а то зразу помітили, — чогось осуворів до роботи, став в'ялий,—сам не робить, тільки все критикує, до всього чіпляється...

Одного дня зовсім не прийшов у майстерню.

Доручили Матвієві довідатись—чому. По обіді прийшов Матвій, сумний, задуманий. Розповідає: переказував Андрій, щоб його виписали з гуртка.

— Чого?

— Казав, що з цього нічого не вийде, тільки слави наробимо. Тепер бігає з малими дітьми та змії пускає. На всьому його кутку змії аж гудуть, цілу повітряну флоту розвів.

Сів коло столу Петро Михайлович, задумався. Пожурилися хлопці... Яюсь уже й робота не йшла до рук. Скучно без Андрія, та й робота без нього надовго затягнеться... А може ще й не вийде нічого...

Петро Михайлович ніби догадався про їхні думки:

— Коли й у вас, хлопці, теж є така думка, то кажіть зразу.

— Чи вийде що, чи не вийде, а кінчити, я гадаю, треба, — роздумливо казав Матвій. — Взялися, повинні кінчити!

— Ні, справа таки вийде,—після задуми гаряче промовив Петро, мало не стукнув рукою,—мусить вийти! Будемо кінчати.

— А до того я ще скажу вам, хлопці, от що,— промовив Петро, Михайлович:— не будемо варті ми доброго слова, коли будемо кидати на половині свою роботу. Путяшого робітника так із нас ніколи й не вийде. Ні характеру, ні волі, ні витримки... Так і будемо цілий вік починати і не кінчати. І вийде з нас не активна людина, а якась ганчірка. Тому моя думка теж така: що-б не було, а діло довести до краю. Хай протягнеться ще місяць, два — все одно. Зразу не вдається робота, розпитаємось у тямущих людей, почнемо наново, а не будемо кидати, не будемо розкисати. Під боком у нас Київ, а в Києві люди, які нам охоче допоможуть: чого сами не доберемо,—поїдемо, повеземо до Києва; не буде за що—пішки підемо.. І коли твердо захочемо, я певний у тому, ми справу доведемо до бажаного краю. Кажіть, не покинете діла, поки на половині?

— Не покинемо,—хіба вже не знаю що. Гаряче стиснули один одному руки.

Не зчулися, як у роботі пролетіло скільки днів.

Зробили нервюри, приготували поперечини, подушку. Коли нервюри стабілізатора й підтримні поверхні були прироблені до своїх поперечин, почали натягувати на них полотно... Пришлось добре—діло йде як слід.

Приходили рано, розходились на ніч. Часом при світлі працювали. Вже не чули, що там і говорили про них на селі. Часто то один, то другий і ночувати залишались у школі. Зробили стерно поворотів, стабілізатор... Озирали свою роботу — повеселіли, підбадьорились. Зразу

якось почули, що діло на лад іде, що в них щось вийде.

— А знаєте що, хлопці?—коли буде у нас справа і далі так іти,—радо потираючи руки, казав Петро Михайлович,—через два-три дні у нас модель буде готова.

У хлопців аж серце забилося:

— Невже так швидко? Не може бути?..

— Ага,—засміявся Петро Михайлович,— тепер швидко, а пам'ятаєте, як ви спочатку хотіли всю моделью за один день зробити.

Пригадали хлопці, теж стали сміятися. Помомніли, посміялися і знову до роботи.

VI.

Пізнньої ночі.

З-вечора Петро Михайлович довго писав листи. Зранку дід Назар збирався на базар у місто і треба було скінчити їх сьогодні. Написавши листи, Петро Михайлович пішов до діда Назара, щоб передати їх. Переходячи через клас, він побачив, що двері в майстерню одчинено, там горить світло. Лунав голос у порожніх класах. Підійшов ближче. На стільці коло столу сидів Назар, перед ним в одній сорочці, босий стояв Петро, в одній руці кусок черствого хліба, другою вимахує, очі аж блищать. Щось говорить.. Прислухався:

— І не тільки, діду, вона буде світити нам у хаті—електричність—це такий кінь, що коли ми зможемо його запрягти,—він усе буде нам робити: орати, молотити, возити. Село наше засяє вночі, удень загудуть електричні млини,

на полях забігають трактори.. О, тоді, діду, заживемо..

Мимоволі заслухався Петро Михайлович, не хотів перебивати, пішов посидіти на ганок. Думав собі: як цей хлопець швидко зростає розумово, міцніє — недавно ще був дитина.

Сів на ганку. Ніч була темна, зоряна. Село спало. Через майдан рипнула хвіртка, почувися веселі, п'яні голоси, безладня пісня. „Либонь це од Латки, — подумав Петро Михайлович, — чого це вони?“ Далі догадався: „Еге, голубчику, це-ж ти самогончиком підторговуєш“.

— Да...е ...я...я... — п'яним затягнув хтось голосом, далі зразу перестав, кричить — голос лине до школи:

— Гей, ви, інженери, подавай мені зараз той самий чортоплан, хай везе додому...

— Тихше, Федоре Івановичу!—тихше!... Ну, вставайте, вставайте, біда мені з вами!—чути коло нього улесливий голос.

— Ні! я докажу їм, безштанькам!.

— Завтра, завтра, Федоре Івановичу!.. Не гвалтуйте!..

— Так і є!—подумав Петро Михайлович.

VII.

Готово.

Далі пішла робота певно й швидко наближалась до кінця. В майстерню почали навідуватись члени гуртка,—далі все більше й більше і незабаром шуміло вже там, як у вулику. Всі побачили, що справа виходить — допомагали, підбадьорювали, хоч це було вже тепер

і зайве. Зайшов якось і Андрій, тихий, змар-
нїлий, — прохав, чи можна йому подивитися.
Йому, звичайно, дозволили. Дивився Андрій
на роботу і часом було помітно, як у нього заго-
рались очі, щоб вхопити щось зробити, чи
допомогти, але втримував себе: його ніхто не
закликав, а самому було соромно. Часом по-
вертався і рішуче виходив із майстерні, але
незабаром вертався знову, так ніби його хто
силоміць тягнув сюди... Стоїть, руки на грудях
склавши, очей з роботи не зводить, а очі так
і їдять роботу... Помітно, хоч і не був давно
в майстерні, — все зрозумів уже... Часом, коли
що не так робилося, аж кривився, аж тупав
на місці, — не міг витримати і хоч істиха,
боязько, підказував, давав коротеньку пораду.

Прийшов день, коли мали скінчити роботу.
Ще зранку зібрався увесь до одного авіацій-
ний гурток; поприходило багато з інших гурт-
ків побачити роботу своїх товаришів. Кінчали,
коли було повно в майстерні людей.

Приробили підтримну поверхню до подушки,
подушку до рамців. Прикріпили стабілізатор,
установили стерно...

Петро Михайлович подивився веселими очима
на учнів, промовив урочисто:

— Тепер на оці два гачки надінемо рези-
новий шнур і наш аероплан буде готовий.

Швидко і напружено, навіть трохи хвилю-
ючись, докінчував Петро останню роботу В май-
стерні було так тихо, ніби не було там ні
духу... Одступив:

— Готово!

На столі стояв невеличкий чепурненький

аероплан, — ну, зовсім, зовсім такий, як літають, тільки що маленький.

— Слава!.. Слава!.. — залунало в майстерні; зашуміли, захвилювались.

— Сійте, заждіть, — спиняв їх Петро Михайлович, — рано ще радіти. Тільки тоді, як аероплан наш полетить, ми можемо сказати, що до нас довели до кінця.

— Полетить, полетить, — гукали всі.

— Ну, це ми ще побачимо. Зараз уже вечоріє, крім того, надворі вітер, сьогодні вже пускати не будемо.

Нетерплячі, а особливо менші, аж танцювали, щоб сьогодні пустити, але старші вже мали витримку й казали, що краще пускати аероплан завтра зранку, якщо не буде вітру.

— Рано ми не будемо пускати, пустимо години о 12-й, — радив Петро Михайлович, — в 11 годині прибуває на нашу станцію потяг, а завтра цим потягом обіцяв прибути до нас... знаєте хто?

— Хто, хто такий? — зацікавились школярі.

— Обіцяв прибути до нас товариш Микола, отой літун, що ви бачили його в Києві на аеродромі, — пам'ятаєте? Я йому писав у листі про нашу роботу, про те, як вороже поставились до нас у селі, і він обіцяв приїхати до нас і прочитати нашим селянам лекцію про авіацію. Товариші-піонери повинні цю справу взяти до своїх рук і оповістити всіх, особливо молодь.

— От добре, от добре, — порадили школярі, аж у долоні заплескали, коли наш аероплан не полетить, він нам розкаже тоді, що треба зробити.

— От через те я й радив-би не пускати нашу модель до його приїзду.

Всі погодилися на цьому, а піонери з комсомолом взялися оповіщати село про приїзд літуна й авіаційні збори.

VIII.

Смійся, враже, та не дуже!

Другого дня як навмисне зранку погода була на диво гарна; ясно світило сонце, на небі — ні хмариночки: синє, синє, аж прозоре; і дерево стоїть тихо, листом не колихне. Цвірінькають горобці, гомонять на майдані діти. Була неділя. Коло школи зібрались не всі школярі. Дожидали гостя з Києва, забігали наперед, визирали. Зрештою побачили: од станції верталися Петро й Андрій, що ходили зустрічати літуна. Верталися сами, помалу, невесело.

— Ну що, немає?

— Не приїхав. Кожну людину, що виходила з вагонів, оглядали, — не бачили й похожего.

Було досадно: його-ж так сподівалися, його так дожидали. Нащо було обіцяти.

Вийшов Петро Михайлович, теж дивувався:

— Мабуть йому щось перешкодило. Та ще він колись прибуде до нас, — заспокоював.

— Як-же тепер — будемо сами пускати? — запитав його Петро.

— Звичайно, спробуємо пустити сами, — ідїть винесїть моделью.

Винесли. З галасом, із гамором.

Малі діти, що пасли на вигоні свині та гуси,

спершу на школу ніби не звертали уваги; коли-ж тільки винесли модель, один чогось помчав до Латки, а всі інші, як по команді, кинулись до гурту; стали трохи осторонь уряд, позакладали нащось за спину руки, дожидають...

Аж ось рипнула фіртка у Латки. Іде до гурту прилизаний, черевички аж блищать ради свята, осміхається улесливо й яхидно.

Школярі незадоволено стиха гомоніли:

— О, Латку вже чорт несе сюди! І чого йому треба? Він-же сміявся з нашої роботи.

— Того-ж і треба, щоб посміятися з нас, коли не полетимо, — казали наші. Всі нелюбо з-підлоба позирали на Латку.

А він ніби того й не помічає: ручки заклав за спину, стулив губки, дивиться такий добрий, улесливий, хоч до болячки клади його.

Андрій стиха:

— І так-би й дав по...

Петро Михайлович озирнув свій гурток:

— Ну, хто-ж перший?

Зашепотіли схвильовано: „бери ти, бери ти“ ... боялись

Взявся Матвій. Підійшов, накручує резину,

— Розступіться! — Всі розступились.

Підійняв угору, кинув...

Моделя задирчала і... носом у землю.

Всі так і зів'яли:

— Оттак-же...

Раптом мала дітвора з-за спин руки, як не затрублять у гарбузові дудки, як не задеренчать у гребінці, як не забряжчать у черепки, ціла оркестра. Гурток людей, що спинився, ідучи з церкви, в регіт. Латка одвернувся, пхи-

кає в руку. Між школярами пішло сумне: „не полетить, не полетить“.

І стоїть дід Назар збоку, журно головою хитає:

— Зарізали, острамили школу...

— Заждіть. Це ще нічого не означає, — чути бадьорий голос Петра, — може ще він полетить. Здається, Матвій не так кидає його, — треба трошки вниз.

Закрутив резину, підняв, кинув...

Упав, як каміньюка.

Регіт за спиною дужчий... галас...

Підійшов Петро Михайлович:

— Щоб воно значило, — озирає моделю, пробує рукою всі частини. Наблизився Латка, теж сумно хитає головою, але в маленьких очицях поблискує задоволення:

— Не летить ваш аероплан, Петре Михайловичу, не летить...

І хитає головою Назар:

— Ех, краще-б не страмилися.

Петро Михайлович щось трохи поморочився коло моделі, мовчки підняв, кинув...

Модель теж не полетіла.

Назар махнув безнадійною рукою, повернувся, пішов до школи.

А голоси за спинами сміливішали:

— Вони думали, так то й полетить.

— Якраз ця школа цього й научить. Та ці учителі...

— Та що тепер за школа...

І пішло...

А малі стрибають, верещать, трублять, — як малі дикунці.

Зрештою, Андрій не витерпів: підбіг до ді-

тей, вихопив у одного гарбузячу дудку й почав їх тіпати нею по плечах. Порозгонив.

Одходили люди, повипрямлялись, ніби їм од цього аж полегшало. Гомонять, сміються, з ними пішов і Латка. І було видко, як він розповідає їм щось смішне, вимахує руками, показує, очевидно, як падала модель, і сміється, аж до землі присідає.

Один-по-одному відходили од гурту й школярі, ліниво, скучно.

Коло моделі залишились самі майстри та Андрій із ними.

— Ну, що-ж його тепер будемо робити...

— Нічого, не будемо сумувати, товариші, — почав Петро Михайлович, — я гадаю, що діло ми поправимо. Зараз ми не будемо його пускати, щоб не попсувати його зовсім, а пождемо, поки приїде до нас товариш Микола. Я думаю, що він усе-ж таки прибуде. Через день, через два, може через тиждень... Він нам діло поправить. Та може тут і поправляти немає чого... Може тут треба тільки що-небудь одігнути, що-небудь підкрутити... Коли-б тут був літун-фаховець...

Його перебив Петро:

— Гляньте, що то Андрій робить?

Андрій вже пригнувся коло моделі, мовчки щось порався коло неї, аж частини рипіли.

— Андрію, покинь! Андрію, моделю зламаеш.

— Та він моделю ламає!

В Андрія тільки очі горіли... Ніби й мова не до нього.

— Андрію!..

— Одніміть од нього моделю!

Але Андрій вже випрямлявся й піднімав угору моделю. Підняв, кинув ізрозгону... і стало диво: аеропланчик захурчав і рівно, гарно, як живий великий метелик, пролетів трошки над землею... Петро Михайлович по годиннику налічив 15 секунд. Вирвався такий крик радості, що його почули мало не по всьому селі. Діти, що гралися у глинищу в хатки, повистромляли з ями голови, побачили, і з вереском, із галасом, кинувши свої цяцьки, в піску і в глині побігли до гурту, люди, що порозходились із майдану, спинялись, повертались і здалека дивились, що там зчинився за крик.

Моделя, трохи пролетівши, сіла, і Андрій легенько підхопив її, як дитину, на руки. Всі до нього юрмою.

— Що ти зробив із ним? Як ти пустив його?

Андрій аж сявав од радощів. Розповідає:

— Я тільки одхилив трохи стабілізатора та резину закрутив не так туго, як ви.

— Як-же ти догадався?

Андрій і сам не знав; сміється:

— Хто його знає.

Спробували ще раз.

Полетіло ще краще.

Діти шапки, картузи кидають у-гору, перекидьом...

Швидко вертаються назад ті, що пішли з майдану, аж піт на лобі блищить. Біжить Назар, аж спотикається, з городу, радий, шапкою махає, сміється... Вискочив із хати Латка, в одній жилетці, з ложкою в руках, видно сів тільки обідати... Очі тепер у нього злякані, великі.

— Товариші, — гукає Андрій, і очі сяють

у нього завзяттям і щастям, — підемо тепер із нашим аеропланом по всьому селу по всіх вулицях.

— Ходім, ходім! — загули.

Збільшувалась за ним юрма, збільшувався гомін: „що таке? що таке?“ Скрізь по вулиці із тинів, із-за воріт визирали голови, простоволосі, в шапках, заспані, розкуйовджені, молоді в кольорових стрічках. Забіліли сорочки, заясніли вишивки, спідниці, мов живим цвітом завітчало всі по шляху тини й загати, це шумко й радісно йшли молоді піонери в селі. І шуляться, ідучи з церкви, якась стара бабуся під тином, прихилиється, хреститися, з острахом позираючи на це диво, що ось завелось в їхньому селі. Стоїть Петро Михайлович один серед майдану, вуса накручує, посміхається.

А молодий гомін дзвенить, шумить десь аж на другому кінці села.

ІХ.

Хай живе авіація!

Коли з другої вулиці вертались школярі на майдан, за ними тягнувся вже довгий хвіст. Діти, молодь, дядьки, плентались навіть десь із-заду старі, зігнуті діди з ціпками. А посеред натовпу, над аеропланчиком маяли вже червоні прапори з плакатами: „Хай живе авіація!“, „Підтримуйте нашу повітряну флоту“, „Всі на допомогу авіації!“ Спинились усі серед майдану. Гуде як на ярмарку. Підходили нові й нові люди, дивились, руками лапали, прохали щоб іще раз пустили аероплан. Пускали без ліку. Гомоніли люди:

— От тобі й наші! Яке втяли!

Инші намагались трохи розхолодити людей:

— Та хіба воно справжнє! Це-ж тільки виграшки дитячі! Цяцька!

— Зробили маленьке, зуміють зробити і велике! — казали инші.

— Не так-то легко зробити велике: ось у мене є маленький хлопчик, Костик. Він у мене оце колись возика зробив. Зовсім похожий на віз. Ану, хай він зробить великий?

— А ось ти робиш великого воза, — а чи робиш ти отаку птицю, щоб літала, як оце школярі зробили?

Регіт.

— Так бачите... то одна річ.

— Ото-ж бо то й є!

Дід Назар цілу аудиторію зібрав коло себе:

— Ні, браття, це не пустякове діло! Тут усякі плани треба, всякі науки — фізика, граматика... Це тільки інженери колись робили, та й не аби-які інженери! От скажемо: невр... невр... неврюри, стабі-лі-затори... Що це вам, іграшки?

Крутився у натовпі і Латка:

— А як ви гадаєте? — дехто до нього.

Латка очицями сюди, очицями туди, ручками круть-верть.

Х.

Гості з неба.

Хтось голосно:

— Так то воно так, а все-ж це тільки маленьке журавлення. Ні, ви отакого мені журавля зробить, як от-о... — І височенний дядько

підняв ключку вгору. За гомоном ніхто не чув, як високо над селом гув справжній аероплан. Всі підвели вгору голови.

— Оце журавель! На цього наклади пудів з півсотні, повезе.

— Ні, мабуть, ним тільки хіба пір'я возити.

— Повезе,—домагався хтось,— бач, як гуде, як добрий бугай.

— Годують, мабуть, добре, то й гуде!

— Та чого це він кружляє на одному місці?

Чи він блудить, чи він світом нудить?

— Гляньте! Чи не думає оце він тут сідати?

Всі примовкли.

Чийсь схильований голос:

— Так і є. Сідає! Чого це він?

Аероплан робив над селом круги, спускався все нижче й нижче, сідав над майданом.

Вже можна було забачити людей на ньому.

Хтось із школярів крикнув на все горло:

— Це-ж наш літун... Товариш Микола.

— Петре Михайловичу! Гляньте, Петро Михайловичу, де ви?

А Петро Михайлович не чує: сам уже закинув голову вгору, сміявся щось, гукав і махав своїм кашкетом.

Загуло на майдані, загомоніло, замаяли шапки вгорі, затіпались в повітрі чуби. Але гомін на майдані став шухнути, тонути: могутній і радісний рев велетня-птаха все поглишив...

Рівно, ніби з гори по ковзальці аероплан злетів на землю, легко торкнувся коліщатами землі, трохи прокотився по майдані й став.

Вискочив товариш Микола, веселий, несподіваний, мов із неба прилетів. Звіталися.

— Як-же ваша модель?

Показують.

Якийсь дядько:

— Ану-ну, погляньте, чи ковалівці до чогонебудь здатні, чи, може, тільки їм змії з паперу пускати?

Літун уважно з усіх боків розглядав модель. Підійшов другий товариш, що коло стерна сидів — здавався з боку страшним — а, справді, таке гарне, симпатичне обличчя, дивиться.

— Робота досить чиста.

Літун.

— Літає?

Всі весело:

— Го-го, ще й як!

Літун накрутив, підняв, кинув: полетіло.

Засміявся літун:

— Чудово! Ніхто не допомагав? До літуна ніякого не звертались за допомогою?

— Ні, ні сами!

— Це навіть дивно, — це дуже рідкий випадок, щоб при таких умовах зразу модель удавалася. Признаюсь, моя перша модель не полетіла!

Розповіли йому, як спершу модель теж не хотіла летіти, як сміялись з них, як потім Андрій догадався, що зробити, усе, як було далі.

— Молодці товариші! Браво! — аж очі засяяли в літуна.

Далі до людей:

— Ну, як-же тепер ви скажете, громадяни, путяще це діло — авіація, чи це тільки одна забавка?

— Та хто його знає... Одні так кажуть, другі инакше. Воно нам, правду кажучи, без діла, то ми не дуже до нього й доскіпуємось. Нам на ньому не літати.

— Ні, громадяни, так не можна ставитись до цієї справи, це діло наше спільне. Це ви так кажете, що мало знаєте, або й зовсім нічого не знаєте про авіацію. Чув я, як дехто з вас вороже зустріли ваших сільських молодих піонерів, що почали учитися цього діла, і навмисне прибув сюди, щоб побалакати з вами про цю справу. Мені здається, коли ви мене уважно послухаєте, то сами побачите, що авіація і не така пуста справа, як вам здається, і не така вже далека вам, як ви про це думаете. Будете слухати мене?

Загули:

— О, а чому не слухати? — просимо дуже.

— Нам треба, щоб з нами говорили.

— Давно вже треба.

ХІ.

Про авіацію.

Збились тісніше. Ті, що стояли далі, підійшли до гурту. Малеча посідала спереду, на моріжку, дорослі стали стіною. Літун став на аероплані, щоб усіх бачити й почав:

— Перш за все, — запитав він селян, — для чого, на вашу думку, потрібні нам аероплани.

— Звісно для того, щоб воюватись! — одповіли селяни.

— Так, — підтвердив літун, — це правда, авіація може бути великою й могутньою зброєю

підчас війни. Буржуазні держави це добре розуміють і хапаються як можна більше набувати військових літаків. Отже й ми — хочемо чи не хочемо — але мусимо мати свою військову повітряну флоту. Але це все тільки до якогось часу. Справжнє-ж велике значення авіації — не в тому! — Далі він говорив про те, що авіація, яка служила до останніх часів для військових потреб, незабаром буде служити культурним і науковим цілям. — Вже й тепер, — казав він — почали будувати аероплани й дирижаблі для перевозки вантажу й пасажирів, для наукових дослідів. Прийде час і вони будуть служити для зносин між далекими країнами, що між ними лежать пустелі та непроходимі ліси й болота... — Казав про те, що і в сільському господарстві теж авіація буде мати значення, що вже й тепер в Європі і у нас навіть із аеропланів фотографують землю й роблять межові плани, труять сарану на полях... — Зразу навіть трудно уявити собі — казав він, — скільки всякого полегшення, скільки користі принесе людині авіація.

Слухають уважно, але погляд гострий, — помітно не дуже й муть вони цьому віри. Зідхаєхтось:

— Ехе-хе. Коли то тільки буде цеє...

— Та чи й буде...

— Як-же воно не буде, коли вже воно майже є в людей. В Німеччині після війни вже почали будувати пасажирські й грузові дирижаблі, які хоч і не так швидко літають, як аероплани, зате можуть піднімати до 2000 пудів вантажу.

— 2000... — загуло в натовпі. — Ой щось мені того...

— Авіація росте неймовірно швидко, — казав далі літун, — ще недавно вважали, що найбільше без перепочинку аероплан може літати 25—26 годин, але в Америці вже літають більше 37 годин. Тепер аероплан без перепочинку може пролетіти до 3000 верстов, а за одну годину може пролітати мало не 400 верстов.

Загомніли, гаряче замахали руками:

— Не було цього й не буде!.. Що він морочить голову, 3000 версот... Де це видано?

— Це він уже трохи теж...

— Товариші, я не байки прибув вам провадити. Кажу те, що люди давно вже знають. А це видано було, щоб до вас у село прилітали з Київа? Що це, байка?

Тож і школярі:

— А пароплав — байка, а машина — байка, а оце-о — байка? — показують на свою моделью.

Притихли. Стриманіше:

— Не знаю, хто тільки буде на ньому літати?

— Хто буде літати? Будьте певні, — всякий полетить. Колись, як повелися були залізниці, — хіба наші діди не виходили з попами та з корогвами проти потяга, як проти нечистої сили, а тепер що ми бачимо, — часом не дотовпишся і в вагон. Що? може неправда?

Сміються. Пом'якшали.

— Ми їздимо по залізниці, плаваємо пароплавом, любісінько будемо літати в повітрі. Та коли зважити добре, то на аероплані далеко менше буде небезпеки, ніж, скажемо, в потязі. Вже й тепер кажуть, що з аеропланами менше буває катастроф, ніж із потягом.

Повеселіли, жартують.

— Воно, правда, тут гайки вже не одкрутиш.

— І моста не зірвеш...

— І насипу ніякого й ремонту не треба — вигода видима...

— Треба сказати, що тепер будують такі аероплани, що можуть сідати не тільки на землі, але й на воді. Так звані гідроаероплани. Лети, куди хочеш — через моря, через пустелі, через непроходимі хащі...

Один не втерпів, здвигнув плечима, усміхнувся:

— Це зовсім, як у тій казці. Оце якось мій школяр купив книжечку про Іванушку дурачка, так там теж саме: сів на горбоконика, не вспів озирнутись, як уже і в столицю дімчав!..

Сміх. Хтось додає:

— А я читав, як один іще на такому килимку летів...

Почали гомоніти, сміятись. Сміявся й літун.

— Бач, про це ви знаєте всі, — а про справжні чудеса ніхто й не чув! А я ще скажу, — казав він далі, — що й у казці не вигадано нічого кращого од аероплану. Навпаки, на аероплані, мені здається, далеко зручніше літати, ніж на різних кочергах, мітлах, жлуктах та килимах. Там сиди та й трисись та держись.

Сміються всі.

— Та ще й добре держись, — уставив хтось.

— Що? Мо' доводилось? — Сміх. Інші:

— Та годі! Тут діло, а вони...

— Інше діло на аероплані. От, скажемо, тепер у Парижі: треба вам у Лондон, купуєте

собі квиток, увіходите, як у вагон... Повно людей, в кріслах, на канапах порозсідалися, книжки, газети читають. Підняло, понесло вас — вам байдужісінько. На протязі всієї аеролінії, що тягнеться на 380 кілометрів, у різних місцях прив'язані аеростати, що вказують дорогу — вже не зблудить. Кожних 60 кілометрів — аеродром; там — станції, полустанки з сигналами, з маяками. Про якусь небезпеку вам і в голову не приходить. Подорожуючи, розмовляєте радіом з тими станціями, над котрими пролітаєте, розпитуєте передні станції про погоду, чи слухаєте концерти, чи то з Парижу, чи Лондону. Поки те-се, — не зчулись, вже й у Лондоні. Ні, я все-ж таки з більшою охотою полетів-би на аероплані, ніж на якомусь жлукті, — додав він сміючись.

Довго ще говорили, часом жартували, сміялись, але помітно вже було — думніші стали очі в людей, більш довірливий голос. Кінчив літун побажанням:

— Хай-же живе наша червона авіація, хай росте, шириться вона у нашому багатому, талановитому краї! — Шукав очима школярів-авіаторів: — Хай живуть молоді піонери, що кинули у вашому селі перше проміння свідомости що-до цієї великої, для всякої країни необхідної справи!

Дехто аж загорівся:

— А що? хай і наших знають! Наша Ковалівка теж не аби-що. Молодці школярі.

— Слава! Слава! — Вхопили на руки Петра, Андрія, Матвія, далі всіх членів авіаційного гуртка, більших і малих, гойдали вище голови...

ХІІ.

В Київ по сіль.

— Громадяни! Товариші! — махає руками літун, — увага! Маю ще вам сказати дещо.

Помалу затихли. Усміхаються.

— Хто хоче проїхати на аероплані до Києва й назад? Можна взяти двох — одного з більших школярів, другого — коли із дорослих хто охочий. Хто сміливий? Хто на голову міцний?

Зашуміли, загули і незабаром із членів гуртка вийшов наперед Петро, якого товариші вибрали одноголосно, схвильований, радісний. З дорослими справа улагодилась не так швидко. Всі хотіли, але всі боялись.

— Хай ось Максим Мичка летить: він га морях плавав.

— Ні, Мички шкода, — дітей багато, хай летить Григор, — він бурлака, у нього ні жінки, ні дітей...

Регіт...

— А жінкам можна?..

— Можна!

Зацокотіли, тоненько загомоніли жінки:

— Марусю! Бабу Грибиху! Тетяну! Москалівну!..

Веселий чоловік:

— Люди добрі! Прошу вас слізю: беріть мою!.. Хай голови не гризе мені!

— Тетяну! Тетяну!..

Мало не силоміць випхали наперед високу, струнку молодицю, ту саму, що приносила хлопцям у майстерню горщик ряжанки. Засоро-

млена, червона, аж пасмо коси вибилося з-під очіпка, а очі сяяли сміливо й весело. До Петра:

— Ну, сину, коли гинути, то гинути разом. Що там не буде, — полетимо!..

— Оце так! Мати з сином... Оце молодиця!

Тимчасом літун захопив собі на допомогу кілька душ людей, школярів, нашвидку пояснив їм, як треба буде пускати аероплан. До матери й сина:

— Ну, тепер сідайте! Сюди осьь... — Вийняв годинника: — без чверти чотири!

Тетяна, сідаючи, весело й схвильовано до людей:

— Ех, хоч раз у житті вирвуся з цього пекла! Прощавайте, люди добрі, не згадуйте лихом!

Кругом загоготіло:

— Це родимий літун! Вона й дівкою була угара!

— Гляньте, то їх прив'язують, чи що-б-то?

— А як-же, щоб часом перекидя не полетіли!

Матір і сина поприв'язували, наділи на голову шапки з довгими ушима, літун дав їм поради, як себе тримати підчас літання, тоді заліз у аероплана, покрутив стернами й крикнув щось механикові. Той декілька разів повернув пропелер... Зашумів двигун, загув гвинт. Механик з допомагачами вхопили аероплан, держали як дикого, крилатого коня, що поривався летіти...

— Пускати?..

— Заждіть! Заждіть! — наузбіч проштовхувався якийсь дід з мішком під пахвою. Кричить:

— Купіть мені, коли вже таке, то, будь ласка, півпуда соли у Києві! Там дешевше, ніж у нашого Латки! Купите? Все одно дурно будете літати!

Сміються кругом, сміється літун, — рукою махає — „Давай!“ мовляв. Дід кинув мішок, літун підхопив його, поклав на аероплан. Гукнув:

— Півпуда соли? Добре!

Перегукнувся знову з механиком... Крикнув:

— Пускай!

Пустили. Аероплан покотився по землі, одірвався од неї, помчав угору.

Глянув Петро униз — серце замліло.

Механик, люди, майдан, школа — все шугнуло вниз, як у провалля... І здається, що аероплан гуде, дирчить у повітрі на одному місці, а під ним тоне, летить кудись усе: і ліс, як бур'янець, і озеро, як чорна на штанах латка, і все село маленьке, як малюночок на папері.

XIII.

У Києві.

— Де це ми?

Кругом люди, гомін, сміх... Трава. Якись будови...

Либонь це той самий аеродром. Так ніби хтось могутній перекинув їх із села аж сюди... Встають, ноги тремтять. Літун гукає на когось:

— Автомобіль у нас вільний?

— А що таке?

— Після скажу...

Гуде автомобіль.

Сіли. Загук.

Летять мимо телеграфні стовпи, крамниці, будинки.. люди піші, люди на возах... трамваї, височенні будинки.

Задерчав автомобіль, став. Перед очима — скляні двері, над ними великими літерами:

С о р о б к о п.

Літун із дідовим мішком з автомобіля, у двері, сховавсь..

Дві-три хвилини — виходить із клунком. Крикнув автомобіль, мчить..

І вже перед очима знову аероплан..

Скільки хвилин і...

— Дрр..

Затремтів птиця-звір, і вже внизу сади, як бур'яни, Київ, як невеличкий малюнок, менший, менший... зник..

XIV.

Д і л о б у д е.

В селі не розходились люди, посідали коло школи, дожидали. Повільно гомоніли про міське життя, про сільське, про нові порядки. Позирали на небо, прислухались. Механик вийняв годинника, заклопотано заглянув у нього:

— Двадцять п'ять хвилин пройшло — час-би вже...

— Так швидко?! — дивуються.

— Треба, щоб уже вертались, — певно з тією сіллю забарились.

Жартували з дідом:

— Ні соли, ні мішка..

Аж ось один із школярів:

— Гуде...

Схопились з місця, — всі на майдан, поїд-
німали голови вгору.

Дивляться, шукають у небі очима. Радісно:

— А он-же й він!

— Де? Де? Ага! Бачу!

Підлітає аероплан, гуде радісно, весело, ба-
д'оро... Виходять.

Обступили, оточили:

— Ну, як? Ну, що? Дуже страшно?

Петро й мати сміються, точаться, як п'яні:

— Як тепер чудно тут! Немов-би й село нете...

Хтось згадав:

— А соли дідові, мабуть, не купили?

— О, я й забула — єсть.

Передають дідові клунок. Всі до того клунка:

— Гляньте! Справді! Де купували? По чім?

Бачте, діду, це-б пішки коли-б ви доплента-
лись до Київа?

Дід подививсь на аероплан, подививсь на
клунок, подумав і до людей:

— А чи знаєте, що я вам скажу, люди
добрі? Єй-право, мабуть, з цього діло буде!..

XV.

Урочисті збори.

Перед тим, як одлітати, літун зайшов у шкіль-
ну майстерню. Там зібрався весь авіаційний
гурток. Члени гурткової президії, Петро й Мат-
вій, закінчили цієї весни школу і на їх місце
треба було обрати інших. Голова гуртка, Петро,
одкрив збори. Озирнувся, — нема секретаря.

— Секретар! Де-ж секретар?

Андрій стояв осторонь, як чужий, чогось невеселий, задуманий.

— Я-ж... виписався з гуртка, — стиха промовив він.

Всі якось про це вже й забули були, тепер згадали.

— Як-же тепер? Другого вибирати? Чи може знову приймемо Андрія? Як ти, Андрію?

— Коли приймете знову, то я...

Загули:

— Прийняти! Прийняти! Він усе-ж багато працював коло моделі. Він і моделю догадався як пустити. Прийняти! Голосуйте!

— Заждіть, товариші, — спинив їх Петро, — Андрієвої заяви ще не розглядали наші загальні збори і коли він зараз зречеться її, то нам не треба буде й голосувати, я так гадаю.

— Правда, — загули, — сідай, Андрію, на своє місце та більше так не роби!

Андрій, червоний і радісний, швидко сів на своє місце.

Одчинили збори. За почесного голову обрали товариша Миколу. Вітали його бурхливо, радісно. Подякувавши за честь, товариш Микола, сказав промову, коротеньку, але щирю й гарячу. Він казав, що сьогоднішній день для нього справжнє свято, що в нього зростає певність і віра у розвиток, у велике майбутнє авіаційної справи у нашому краї, коли він дивиться на ці молоді, ще дитячі, завзяті обличчя. Казав: „коли ви, діти, змогли вже в своєму селі порушити між дорослими селянами цю великої ваги справу, що-ж зможете ви зробити тоді, коли набудете сили й знання й коли з такою любов'ю й зав-

зяттям оддастєся справі авіації“. Закликав поширювати свою роботу в школі і в селі, учитися, набирати членів, поширити в селі осередок допомоги авіації. Обіцяв держати з ними звязок, допомагати всім, чого буде треба. Радив тепер-же накреслити план дальнішої роботи. Андрій відразу загорівся:

— Далі, я гадаю, нам треба збудувати справжній аероплан.

Всі засміялись.

— Ого, куди вхопив!..

— Аероплан, не аероплан, а планер, я гадаю, ви могли-б тут збудувати, — промовив літун.

— Планер! Планер! — загули збори. — Щоб літати, як Яковчук!

— Сстійте, — спинив усіх Матвій, — будувати, то будувати, але з чого ми будемо будувати? На які кошти?

Всі примовкли.

— Справді. Це питання цілком слушне і його треба уважно обміркувати, — сказав товариши Микола.

Далі товариш Микола запропонував, щоб хто-небудь із членів гуртка списав усю роботу гуртка коло моделі, всі пригоди, які довелось пережити гурткові, й одіслав у редакцію авіаційного журналу „Повітряна Флота“, що видає його Центральне Правління Т-ва Авіації та Повітроплавства у Харкові. Зрештою вийняв авіаційні значки і роздав членам гуртка. Дійшовши до маленької Марійки, він спинився здивований.

— Невже й ця дівчинка — член вашого гуртка?

— А як-же. Член та ще й активний. Це наш бібліотекар!

Погладив по голові, дав і їй значок. Так і спалахнула вся з радощів, а очіці так і прикипіли до блискучого значка.

Коло дверей стояло душ із п'ять учнів, не беручи участі в зборах.

— Це теж із вашого гуртка?

— Ні, це прийшли записуватися у гурток.

— Ого, зразу п'ять душ!

— Е, це ще не всі... Почали рахувати, хто ще казав, що хоче записатися у гурток.

— ...І Микита, і Петренко, і Кошіль, і Гончаренко, і Василь Підгірний, і Макар Підгірний...

— Дивіться, який урожай у вас сьогодні, — сміється літун. Тимчасом Андрій щось гаряче почав шепотіти між товаришами, показував значок, махав руками, доводив щось, позираючи на Петра Михайловича.

— В чім річ? — помітивши це, спитав товариш Микола.

— Петро Михайлович теж член нашого гуртка.

— А, правда. Я й забув. — І товариш Микола, сміючись, подав значок і Петрові Михайловичу. Той теж засміявся, а потім поважно пришпилів значок до тужурки. Поруч Петра Михайловича стояв дід Назар; товариш Микола подивився на нього, подивився на учнів. Всі зрозуміли: „Дати й дідові? — „Дайте! Дайте!“ — Дід почервонів, засоромивсь, — тікати; придержали, до свити причепили.

Посипались оплески, вигуки, радісний сміх...

Товариш Микола сказав, що на великий жаль він мусить зараз одлітати, і став проща-

тись. Веселою гурмою висипали із школи, пішли до машини. Як одлітав аероплан, кричали: — До побачення! До побачення!

XVI.

В невідомі світи..

Зайшла ніч, але село ще не спало. Чути було сміх, гомін, парубочі вигуки, десь у вербах дівочі співи. Зайва, не витрачена за день сила дзвеніла й гула, шумувала в селі, розгонила сон і тишу. А вгорі без ліку блискучі далекі світи зоріють. Все небо здається двигить і тремтить такою незміримою силою енергії, такими могучими невідомими законами-таємницями, що з давніх-давен хвилюють людину, будять думку; зорі тягнуть до себе, надихають бажанням піднятися до них... На горі за селом росте над ровом стара груша, що її знають в селі, і що на ній побували малими теж, мабуть, усі. Спереду темніє смуга: через поле стояв ліс. Над лісом жевріє Марс, як жарина. Під грушею чути тиху, спокійну розмову..

— А я читав, що один вчений подавав таку думку :зробити таку гармату, щоб стріляла на сотні верстов і зробити велике ядро, в якому можна було сидіти людям.

— Зажди, а чим-би вони дихали там?..

— А дихали-б вони он як...

З біноклем у руках, з блискучими значками на грудях сиділи на рові Петро й Андрій. Дивились у бінокля на Марс, говорили про те, що певне живуть там якісь живі створіння,

можливо, розумні, що колись людський розум дійде до того, що знайде спосіб, як завести зносини з цією планетою, що непокійний людський дух, раз пробудившись, вже ніколи не перестане пориватися туди.

— Може багато буде невдач, катастроф, жертв, але це не спинить уже людину! — казав Петро.

— А ні! — згодився Андрій. — Ти-ж таки подумай — побути там, де ще ніхто ніколи в світі не бував! Дізнатись про таке, про що, поки світ стояв, поки жили люди, ніхто не знав, не відав!..

— Подумаєш, аж мурашки полізуть... Здається, все-б за це віддав, все покинув...

— Так... в за що хоч-би і вмерти!..

Затихли, задумались.

— Я тепер розумію того Ікара, що не послухався батька і полетів до сонця..

— Якого Ікара?

— А ти хіба не читав? Це в така стародавня казка...

І Петро почав розповідати одну з відомих найкращих старо-грецьких легенд про того відважного хлопця, що рискнув життям, щоб побачити сонце, полетів до нього і впав у море.

А Марс вибирався над лісом все вище й вище.

II.

ОСЕТИНСЬКІ КАЗКИ

ЧОРНИЙ ОРЕЛ.

Жив собі чоловік та жінка і був у них хлопчик. Були вони бідні й жили в куцій старенькій хатинці. Вітер повіне, — то вона й гойдається — от-от перекинеться. Виліз батько з сином на хату, щоб полагодити верх, коли на трямку сидить Чорний Орел. Впіймав його батько та й каже:

— Стій-же ти, вражий орле, більш ти не будеш сюди літати та солому на моїй хаті кублити.

Тоді до хлопця:

— На, подерж, сину, а я піду візьму ножа та заріжемо.

Поліз він за ножем, а Орел і прохає хлопця:

— Пустити мене, хлопчику, ти-ж бачиш, що не яка вже моя й шкода. Пустити!

А хлопчик і одказує:

— Я-б радий тебе пустити, коли-ж батько в мене сердитий: як розлютується, то щоб і мене не зарівав.

— Не бійсь, — каже Орел, — я до цього не допущу.

Хлопчик і пустив його.

Вертається батько та до хлопця:

— А орла де дів?

— Пустив, — каже.

— Ах ти-ж сякий-такий! — та до нього.

Тоді Орел сів на дереві біля хати та й каже:

— Як маеш ти хлопця за мене бити, бери мене краще та заріж.

Батько кинув хлопця та до Орла, а хлопець в хати та й ну тікати. Орел і собі знявся та й полетів. Летить та й гукає до хлопця:

— Біжи-ж ти за мною.

Орел летить, а хлопець за ним біжить. Біг-біг, притомився. Бачить — не збігти йому за орлом, — сів спочити.

Потім і думає: додому вже не вернуся, піду собі світ-за-очі.

Іде він та й іде. Бачить степ, а на степу пасуться отари та череди всякої худоби, а по ярах стоять калюжі молока, що капає з корів. Підійшов він до чабанів, поздоровкався та й питає:

— Чию це ви худобу пасете?

— Це худоба Чорного Орла, — одказують.

Хлопець зрадів та й прохає:

— Розкажіть мені, як дійти до нього.

— Добре, — кажуть, — переночуй з нами, а завтра ми тобі розкажемо.

Хлопець остався.

Бачить, а чабани ріжуть баранів, скотину б'ють на м'ясо.

— Нащо це ви? — питає.

— Будемо тебе шанувати.

— То навіщо-ж такого багато?

— Це вже такий звичай у Чорного Орла: коли трапиться до нього гість, то нічого не жалує для нього. Так і нам наказав робити.

Повечеряли добре, полягали спати, а вранці повставали та й стали виряджати хлопця до Чорного Орла.

— Як підеш ти, — кажуть вони, — то не звертай з дороги, йди прямо та й прямо. Побачиш муровані стіни та залізну браму — там і живе Чорний Орел. Тільки так не пройти до нього: на його подвір'ї багато собак лютих, то щоб не розірвали. Ми зробимо так: обкладемо тебе м'ясом, а зверху обгорнемо в овечу шкуру. Собаки нападуть на тебе, обірвуть шкуру, похваляють м'ясо, а ти тікай тоді мерщій в Орлів будинок.

— Та ще скажемо тобі от-що: як підійдеш до залізної брами, то скажи — не забудь, „добри-день!“, а то брама не розчиниться.

Подякував хлопець чабанам та й пішов.

Іде він та й іде, з дороги не звертає, коли так стоїть мурована стіна й залізна брама. Підійшов хлопець до брами та й промовляє:

— Добри-день!

Залізна брама й розчинилася. Увійшов на подвір'я, а до нього так і кинулася сила собак. Порвали на ньому овечу шкуру, розхватили куски м'яса та й почали їсти. А хлопець тимчасом мерщій побіг до будинку, став перед дверима та швиденько: „добри-день!“

Двері одчинилися і він пішов у будинок.

А в будинкові — багато світлиць. Кожна прибрана хороше-хороше аж сяє. Обійшов він по всіх світлицях — нема нікого. Сів та й дожидає. Як стало смеркатись, надворі загула

буря. Дерева шумлять, вікна бряжчать, будинок ходором ходить. Хряснули двері, одчинились — в світлицю влетів Чорний Орел. Сів він з розгону на стілець, крила зразу поспадали. Дивиться хлопець, а то вже не орел, то гарний-прегарний лицар молодий.

Побачив він хлопця та як зрадіє:

— А я-ж думав, що ти вже й не знайдеш мене! Оставайся тепер жити в мене.

Живуть вони рік, живуть другий і більше. Хлопчик виріс уже, став великий. Тоді каже йому Чорний Орел:

— Давай побратаємось!

— Давай, — каже той.

Післятого Орел взивав уже його Побратимом.

Раз і каже Чорний Орел:

— Побратиме мій любий! Так мені здається, що немов ти журишся в мене. Може занудився, сидячи в будинкові. Поїдемо по степу погуляєм. Хіба-ж коней у мене мало, або зброї немає!

Посіддали вони коней й подалися в степ з вітром гуляти. Коли стоїть перед ними якесь кладовище. Побратим спинив коня, схилив голову та й зажурився.

— Чого це ти, Побратиме мій, засмутився так? — питає Чорний Орел. Побратим промовчав, тільки зідхнув тяжко.

Так і додому поїхали.

Поїхали вдруге в степ, і вдруге так само: як побачив Побратим кладовище, відразу спинився і став журитись. А Чорному Орлові знову не сказав ні слова. Поїхали втретє. Коли й за

третім разом стало так, Чорний Орел став виказувати своєму Побратимові.

— Який-же ти, мій Побратиме, та нещирий! Я тобі кажу всю правду, а ти од мене криєшся. Чому не скажеш, який на душі в тебе смуток? Може-б я поміг тобі, а не поміг, то хоч розважив-би.

Тоді Побратим розказав йому все.

— Тільки — каже — побачу я оці могилки, то й зразу згадаю про свого батька та матір. Може, думаю, й вони десь повмирали.

Тоді Чорний Орел і каже:

— Бачу я, що хочеш ти додому. Шкода мені за тобою, та нехай уже так і буде. Їдь, коли хочеш, а я тебе так одарую, що буде за чим жити й тобі, й твоїм батькам.

На другий день виряджає Чорний Орел свого Побратима в дорогу. Виніс йому малесеньку скринечку та й каже:

— Не одчиняй цієї скринечки, поки не дійдеш додому. А дома одчиниш та побачиш, яке добро там заховано. Тільки — ой гляди-гляди — дорогою не одчини, бо тоді загинемо і ти, і я. Попрощавсь Побратим з Чорним Орлом, взяв ту скринечку та й пішов.

Іде він степом та й думає: наобіцяв мені Чорний Орел всякого добра, а дав цю маленьку скринечку. І що-б було тут такого дорогого? І взяла його велика охота заглянути в ту скринечку. Сів він на шляху та й думає: прочиню ось я цю скринечку трішечки та хоч в щілінку гляну, що там сховано.

Тільки прочинив він скринечку, як рине-ж звідти скоту: овечки, корови, коні, одно за одним валом валять. Увесь степ, скільки оком скинути, захряс ними, а вони ще валять.

Сів Побратим та й плаче:

— Пропав-же тепер і я, пропав і Побратим мій вірний.

Коли йде Велетень великий-великий.

— Чого це ти плачеш, хлопче? — питає він Побратима.

— Та як-же мені не плакати, коли я сам занапастив себе: випустив із скриньки скот, а сюди загнати не здолаю. Тепер загину сам, загине й той, хто подарував мені цю скриньку.

— А що даси, як я тобі увесь отой скот та знову в скриньку зажену? — каже Велетень.

— Що хоч, те й бери.

— Хочеш, щоб я тебе з'їв?

Побратим і думає: вже мені однаково — чи так чи інакше погібати, то хай-же хоч Чорний Орел останеться живий. Потім і каже:

— Добре, з'їси.

Глянув Велетень сюди-туди: край шляху росте дуб.

Як не вирве він того дуба! Махнув раз, махнув два: повернув скот у скриньку. Лізуть, не потовпляться. Не довго пройшло, всіх до одного позагонив, потім зачинив скринечку й оддав Побратимові.

— Коли-ж ти мене будеш їсти? — питається у Велетня Побратим.

— Приходь через два тижні.

— А де-ж ти живеш?

— Отам і там — розказав Велетень. Тоді Побратим взяв тую скриньку та й пішов додому.

Прийшов він додому та як випустив скот із скриньки, то батьки його відразу й побагатіли. Пожив з ними два тижні, а потім попрощався й пішов од них.

Приходить до Велетня, а той саме спочиває по обіді.

— Ну, тепер їж мене! — каже Побратим.

Велетень глянув на нього та й каже:

— Дуже ти в дорозі пилом припав. Підвикувайся, тоді приходь.

Викупався Побратим, знову приходить.

— Викупався вже — їж!

А Велетень знову:

— Підви. — каже, — краще викувайся.

Пішов Побратим, викупався знову, вишарувався добре, приходить.

— Тепер добре вимився, — каже, — хоч якому панові, то можна їсти.

А Велетень позіхнув та й каже:

— Та воно мені щось і їсти не хочеться. Загадаю я тобі одно діло. Як зробиш, то й зовсім на волю пушу.

— А що-ж ти мені загадаєш?

Велетень і каже:

— Єсть на світі дочка в Сонця, красуня Акулян; як через рік приведеш ти до мене ту красуню, тоді не буду тебе їсти.

— Добре, — каже, — піду.

Вийшов од нього та й пішов, куди очі бачать.

Вийшов він на шлях та й журиться, де йому шукати тієї красуні Акулян. Дивиться — назустріч йому їде якийсь Лицар. Кінь під ним, як сокіл, зброя сяє і сам молодий та хороший. Поздоровкався він до Побратима та й питає:

— Куди йдеш, чоловіче добрий?

А Побратим:

— Питай ти мене, коли я й сам не знаю. — Потім і розказав йому, хто він і що йому треба зробити.

Послухав його Лицар, а далі й каже:

— Тяжко знайти ту красуню Акулян, і самому тобі ніколи її не добути. Потоваришуємо з тобою та вкупі поїдемо — я допоможу тобі.

Глянув на нього Побратим та й каже:

— Як-же мені потоваришувати з тобою, коли ти багатий, а я бідний, — ти будеш конем їхати, а мені не зійти з тобою пішому.

— Помиримся, — каже, — а як будеш мене слухатись, то й у тебе все буде.

Потоваришували.

Один конем їде, другий їде піший. Тоді перший сідає на коня, а той їде піший. Так і міняються. Дивляться — сидять пастухи. Лицар і каже.

— Зараз будеш мати і коня й рушницю та ще й одержу. В їх цього багато, то вони й жалкувати не будуть.

— Як-же це буде? — питає Побратим.

Лицар і каже:

— Я перекинусь в дорогого собаку та й буду бігти за тобою. Пастухи люблять добрих со-

бак і будуть купувати в тебе. То ти й візьмеш за нього коня, рушницю й одержу. А як будеш вибирати коня, то роби так: стань оддалік та й клич з табуна: сьок-сьок-сьок... Який вийде до тебе, того й бери.

Так і зробили. Їде Побратим конем, а за ним біжить дорогою собака. Побачили пастухи того собаку, задивились:

— От — кажуть — коли-б нам такого собаку! — Тоді й кажуть до Побратима:

— Чи не продав-би ти нам твого собаку?

— Продам, — каже.

— Що візьмеш?

— Дайте коня та рушницю, та дайте уві що одягтися.

Пастухи зраділи:

— Бери, скільки хочеш, бо такого добра в нас багато.

— Мені багато не треба, — каже.

Дали йому пастухи рушницю, дали одержу.

— А коня — кажуть — сам вибирай.

Став Побратим проти табуна та й кличе: сьок-сьок-сьок...

Дивиться: кульгає з табуна шкапа, погана-препогана.

„Здохне вона тобі, щоб я її взяв“, — подумав Побратим та й погнав її назад. Потім знову: сьок-сьок-сьок... Дивиться знову — та-ж таки шкапа суне з табуна. Нічого робити, взяв її з собою, поїхав. А собака зостався в пастухів. Вночі, як пастухи спали, прийшли злодії, щоб покрасти коней. Собака почав гавкати та й розбудив пастухів. Тоді злодії повтікали

А собака за ними, погнав їх, та й погнав, та й погнав.

Тільки його й бачили пастухи.

А Побратим поїхав собі один. Коли доганяє його собака. Добіг ближче та й знову перекинувся в Лицаря.

— А що, — питає, — виміняв все, що треба?

— Виміняв, — каже, — тільки кінь дуже поганий попався.

— Е, — каже Лицар, — то ти його ще не знаєш — ось сідай на нього.

Сів побратим на тую шкапу а Лицар її пліткою лясь-лясь! і під Побратимом забасував кінь, як диво, що й не знайти кращого.

Їдуть вони та й їдуть. Захотіли їсти.

— Добре-б було — каже Побратим — розжитись на що та попоїсти. Тільки-ж за що його розжитися, як грошей кат-ма.

— Не треба грошей, — одказує Лицар, — розживемося й так.

Їдуть далі — коли чабани баранів стережуть.

Тоді Лицар і каже:

— Я перекинуся в дорогу рушницю, а ти за ту рушницю виміняй у них барана.

Їде Побратим мимо чабанів, а за плечима дві рушниці — одна гарна, друга ще краща.

— Навіщо тобі дві рушниці? — кажуть йому чабани: — продай нам оту кращу.

— Добре, — каже, — дайте мені за неї барана.

— Хоч п'ять бери, — кажуть.

— Ні, мені одного треба.

Помінялись. Взяв Побратим барана, поїхав, а чабани радіють, рушницю роздивляються.

Коли дивляться — вовк схопив в отарі найкращого барана й подався скільки видно.

Чабани й кажуть — коли досягне ця рушниця до вовка, то кращої за неї не знайти.

Взяв один її, націлився на вовка й стрельнув. Так вовк і перекинувся й барана випустив.

А сама рушниця розлетілася в дрізки.

Їде Побратим, коли його знову наздоганяє Лицар. Наздогнав та й каже:

— М'ясо ми будемо мати, треба роздобути ще хліба та соли.

— А де-ж ми його без грошей візьмемо? — питає Побратим.

— Добудемо і без грошей, — каже Лицар. — Я перекинусь в золотий гребінчик, а як будеш їхати селом, то ти у дівчат виміняєш на нього хліба та соли.

Їде Побратим селом, держить в руці золотий гребінчик; так він у нього й виблискує на сонці. Позбігалися дівчата з вулиці та так на той гребінчик задивляються.

— От — кажуть — коли-б нам такий гребінчик!

Далі одна й питає:

— Може продали-б, дядьку, отого гребінчика.

— Купуй, то може й продам.

— А що візьмете?

— Багато не візьму: винеси хліба та соли попоїсти, то й буде твій.

Дівчина зраділа:

— Скільки схочете, — каже, — стільки я й дам.

— Ні, мені багато — каже — не треба!

Винесла дівчина хліба та соли. Побратим оддав їй золотий гребінчик, взяв хліб, сіль та й поїхав.

А дівчина заходить у хату та до зеркала. Стала розчісуватись тим гребінчиком. Розчесалась та й стала така чорнява та гарна. Зраділа дівчина, думає: „тепер же будуть мене хлопці любити“. Потім прибралась, знову на вулицю майнула. А гребінчик на столі остався.

Потім шухть у вікно — та хто його зна, де й дівся.

Побратим вийшов за село, почав вечерю готувати.

А як вечеря вистигла, надійшов і Лицар. Попоїли вони, лягли спати, а чуть-світ поїхали далі.

Їдуть вони та й їдуть. Дивляться: перед ними золоті хмари, а в тих хмарах сяють палаци та будинки.

— Отут живе Сонце! — каже Лицар. — Підійдімо під палац та побачимо, що там саме діється. Приходять до палацу, а там вештається багато людей та чогось всі такі заклопотані.

Тоді Лицар і питає одного, про що це люди так бідкаються?

А той і каже:

— Та тут у нас такий клопіт, такий клопіт! Сонце видає свою дочку, красуню Акулян. Завтра весілля, а їй і досі ніяк не доберуть черевиків по нозі. Сонце наказав нам, щоб до світа були черевики, хоч із землі. Так оце не знаємо, що й робити, де вже їй тих черевиків шукати. — Сказав та й пішов.

Тоді Лицар і каже:

— До ранку ми ще придумаємо що-небудь, а тепер ляжемо спати.

Лягли вони спати під золотим палацом, а Лицар і каже:

— Коли-б нам ранку не проспати: як прокинешся раніше мене, то збудиш.

Прокидається серед ночі Побратим, підняв голову — немов розвидняється. Тоді він до Лицаря стиха:

— Товаришу, вставаймо, бо світає.

Лицар прокинувся, глянув навкруги та й каже:

— Ні, це ще не світає. Це красуня Акулян прокинулась та до вікна підійшла. Спімо.

Лягли та й знову сплять.

Прокинувся ще раз Побратим, дивиться — немов зовсім уже розвиднілося.

— Товаришу, вставаймо, бо вже надворі видніє! — стиха промовля він до Лицаря.

Лицар прокинувся, глянув у небо та й каже:

— Ні, ще не видніє — це красуня Акулян прочинила віконце в своїй світлиці. До світа ще далеко. Спімо. — Сплять.

Прокидається Побратим, коли надворі видно як удень.

— Товаришу, вже день надворі. Вставаймо!

Той прокинувся, глянув та й знову каже:

— Ні, і це ще не день надворі, — це красуня Акулян вийшла на рундук, бо в світлиці душно. Спімо. Ще до ранку встигнемо заснути.

Кріпко заснув Побратим. Був-би й ранок проспав, коли-б Лицар не розбудив його. Розбудив Лицар та й каже:

— Придумав я таке: я зроблюся черевиками, а ти понеси їх продавати до красуні Акулян. Оддаси їй ті черевики приміряти, а сам мерщій тікай од палацу та й не озирайся. Що буде, — побачимо.

Перекинувся Лицар в черевики, а Побратим взяв їх і поніс до палацу. Побачив він прислужницю та й каже:

— А понеси оці черевики Акулян, хай прибує.

Наймичка понесла черевики до Акулян, а Побратим мерщій за браму, на коня та хода.

Прибула Акулян ті черевички — прийшлися, як виліті.

— Оці черевички по моїй нозі, — промовляє Акулян, — хто-ж це їх добув мені?

— Там чоловік приніс, стоїть надворі, — одказує наймичка.

Вийшла Акулян на рундук, щоб глянути на того чоловіка, та й не зчулася, як ті черевички підняли її вгору; підняли та й понесли з палацу. Спустили додолу далеко од палацу, де їхав собі Побратим. Черевики з неї спали та й зникли. А там стоїть Лицар та до Побратима осміхається.

Взяли вони Акулян з собою, їдуть. Проїхали трохи, Лицар і питається у Побратима:

— А чи гарна Акулян?

— Ой гарна-ж, — каже, — та... — та й замовк. Їдуть далі.

— А чи не шкода її Велетневі давати?

— Шкода, — каже Побратим. Та й зідхнув.

Перегадом Лицар знову питає:

— А може-б ти сам оженився з нею?

— Оженився-б, так Велетень із'їсть.

— Не журись, — каже, — і Велетень не з'їсть, і Акулян твоя буде. — Потім і каже:

— Я зроблюсь другою красунею, ще кращою за Акулян, то ти й поміняєшся з Велетенем.

Так і зробив — зразу став такою красунею, ще кращою за Акулян. Приїхав Побратим до Велетня та й каже йому:

— Привіз я тобі дочку Сонця, красуню Акулян. Тепер ні ти мені нічого не винен, ні я тобі.

— А це друга що за дівчина? — питає Велетень.

— Це моя молода.

Глянув на неї Велетень, а вона краща за Акулян.

— Давай поміняємось! — каже.

— Поміняймось, — каже, — тільки вона од тебе втече.

— Не втече! — каже.

— Далєбі, втече.

— Ну, то вже побачимо. Міняймось.

Помінялись.

Взяв Побратим із собою Акулян, поїхав.

Друга красуня каже Велетневі:

— Треба мені голову змити: звели погріти окропу в казані.

Велетень звелів слугам гріти окріп в казані, а сам ліг спочити. Ліг та й заснув.

Тільки окріп закипів, красуня поставила його в головах у Велетня, сама знялась та й майнула з двору. Прокинувся Велетень, став кликати красуню:

— Ходи, — каже, — поцілуй мене.

Кликав-кликав: ніхто не йде. Розсердивсь дуже.

— Я-ж тебе навчу, як слухати! — крикнув. Та як схспиться!

Зачепив казан, перекинув на себе, так його й обварило всього. Розлютувався ще дужче — кинувся по світлицях шукати красуні. Шукав-шукав — не знайшов. Тоді догадався, що вона втекла. Крикнув він на свої слуги, щоб сідлати найкращого коня. Осіддали йому коня, сів він та й полетів на ньому, як вітер, доганяти Побратима.

А та красуня, вже не красуня, а знову став Лицар. Їдуть троє, розмовляють.

Коли чують: земля гуде, буря шумить. Побратим і каже:

— Це-ж Велетень наздоганяє нас: пропали ми тепер.

— Не бійсь, не пропадемо, — каже Лицар та зразу перевернувся: став києм.

Прибігає Велетень та до Побратима:

— Нащо ти мене одурив?

— А хіба-ж я тобі не казав, що втече, —
одказує той.

— То ти вмисне зробив так?

Велетень до нього.

— А ти нащо людей їси?

— То що, як їм? От і тебе зараз із'їм.

А ну-ж, ну! — каже Побратим.

Кинувся до нього Велетень, хотів уже з
коня стягати.

Коли це як не зашумить кий над головою,
як не огріє Велетня по лобі, аж каганці йому
посвітились.

Озирнувся кругом — немає нікого.

— Що за диво?

Потім знов до Побратима.

— Таки з'їм тебе!

Зашумів знову кий: та раз, другий його по
голові, аж поточився. Став велетень та й ди-
витьсяя.

— Та що це воно за мара така, що б'ється
так дуже?

А Побратим до нього:

— Ото, — каже, — як не одвяжешся, то й
буде бити, поки й дух з тебе виб'є.

— Та ну? — каже.

— А ти-ж думав як! Ото йди собі геть
за доброї чести.

— Е! — каже Велетень, — коли так, то краще
й поїду собі.

Свиснув на коня та й повернув назад.

Їде з красунею Акулян Побратим, а поруч
з ним Лицар. Вже недалеко Побратимові й

додому. Тоді Лицар і промовля до Побратима.

— Мабуть отут ми з тобою й попрощаємося. Вже тобі пригоди не буде ніякої, поки й додому прибудеш. Тільки на прощання скажу тобі от що: оця красуня Акулян — вона дуже гарна, тільки зрадлива й лиха. Як такою візьмеш її, то буде тобі з нею одна звада. Треба так поробити, щоб вона була вірною дружиною.

Тоді вийняв шаблю та й розрубів її надвоє. Дивляться, а всередині в неї гадюка.

Взяв Лицар ту гадюку, викинув, а красуня знову ожила.

— Ну, тепер — каже — будеш з нею щасливий, — їдь здоровий!

Тоді Побратим і каже:

— Скажи-ж мені на прощання: хто-ж ти такий, щоб знав я, хоч кого згадувати.

А Лицар і каже:

— Хіба ти мене досі не впізнав: та я-ж Чорний Орел, твій товариш і побратим...

ЧАРІВНА КОЗА.

Жив собі князь, і було в нього три сини та три дочки. Як став умирати, покликав князь синів і сказав їм свою волю:

— Оддайте дочок заміж за того, хто перший посватає.

Сказав та й умер. Через рік прилетіло троє Чорних Орлів сватати князівен.

— Не оддамо! — кажуть старші брати Чорним Орлам. — Завезете ви наших сестер далеко од роду, марнітимуть на чужині.

Тоді найменший брат і каже:

— Згадайте, що батько заповідав нам, умираючи. Треба оддати.

Шкода було за сестрами, та не хотілось і батькової волі ламати. Оддали.

Поїхали три сестри з Орлами та й вісти не шлють.

Зажурилися брати.

— Занапалили — кажуть — ми своїх сестер, світ їм пов'язали на чужині.

Далі старші брати почали нападатися на меншого.

— Це через тебе! — кажуть. Гризуть та й гризуть йому голову.

Тяжко стало йому жити з ними. Взяв він та й пішов од них, куди очі бачать.

Довго мандрував він світами, поки вийшов на степ. На тому степу трава до пояса, а скоту пасеться — й краю не видно. Підійшов він до чабанів розпитує:

— Чиї це степи, чий скот на них пасеться?

— Все це — кажуть — Чорного Орла.

— А сам він далеко? — питає. — Мені треба до нього.

— Дорога не близьенька.

Потім стали розказувати...

— Підеш прямо та й прямо. Буде другий степ, а на ньому табуни коней. Минай, іди далі. Потім буде третій степ, а на ньому отари овець. Теж минай. Далі будуть качки, гуси, кури. Пройдеш сім степів, тоді будуть тобі будинки Чорного Орла. Як будеш доходити до чабанів, признавайся до них. Вони тебе напоють і нагодують, бо вся та худоба, що стрінеш по дорозі, все то — Чорного Орла.

Довго йшов Княженко степами; як доходив до чабанів, признавався до них, вони його поїли, годували й на дорогу харчів давали. Пройшовши сім степів, тоді побачив великі будинки Чорного Орла. Пішов туди. Увійшов у будинок, бачить — його найменша сестра.

Зраділа сестра, не знає, як краще брата шанувати. Далі й каже:

— Я на тебе, братику, й не надивилась-би, з тобою не наговорилася, та шкода мені томити тебе, бо ти й так в дорозі стомився: іди в кімнату, лягай спочивати.

Одпочив брат, встає; а вже йому стоїть і вода вмитися, і рушник втертися, на столі — їсти й пити. Княженко й каже:

— Десь ти, сестро, сама на хвилинку не спочила та все за мене клопоталася.

Далі й питається Княженко у сестри:

— Як живеться тобі, сестриченько, на чужині в самотині?

— А добре, братику, — каже, — чоловік мене любить і жалує, тільки він ревнивий.

Далі подумала та й каже:

— Оце я жду, не дождуся його та й боюся: як прилетить він, тричі увесь світ обкруживши, не буде тебе зразу впізнавати, то ще й стріляти згарячу стане. Сховаю я тебе на той час. А перегодом сама скажу йому.

Як стало вечоріти, сховала вона брата в далеку кімнату. Зашуміло, загуло надворі, в будинок влетів Чорний Орел. Крила з нього спали, і він став чоловіком.

— Щось тут чоловіком чужим пахне! — крикнув він сердито на жінку. — Признавайся, хто сюди приходив?

— Хто-б же сюди приходив, коли сюди й птиця не долітає. Ти по світу літаєш, між людьми буваєш, то тобі й пахне чоловічим духом.

А трохи перегодом і каже йому:

— Щоб ти зробив, коли-б прийшов до нас мій старший брат?

— Набив-би й прогнав.

— А коли-б середульший?

— І йому було-б теж.

— Ну, а коли-б найменший?

— Найменшому був-би радий, більше як рідному братові.

Тоді жінка й каже:

— Ну, то прийшов-же до нас в гості мій брат найменший.

Потім пішла й вивела брата.

Дуже радий був Чорний Орел своєму гостеві, вітав його, як рідного, жити в себе оставляв. Княженко жити не остався, — погостював у нього тиждень та й виряджається другу сестру одвідати. Розказав йому Чорний Орел шлях до свого брата, дав коня й зброю. Попрощався Княженко та й поїхав. Тільки виїхав він у степ, коли на дорогу вибігла Коза та й не пускає їхати далі.

Кінь хоче її обминути, а вона не дає. Зняв Княженко рушницю, стрельнув на неї: рушниця в дрізки розлетілася, кінь упав мертвий, а сам він так забився, що насилу з землі встав. Дивиться, Кози вже немає. Пішов далі пішки. Минув сім степів і дійшов до другого Чорного Орла.

Як було в найменшої сестри, — так само і в середульшої. Погостював він там тиждень, взяв у Чорного Орла другого коня й рушницю і поїхав одвідувати найстаршу сестру.

Виїхав в степ. Знов на дорогу вибігла Коза та й не пускає. Зняв рушницю Княженко, стрельнув. Теж саме: рушниця розлетілась в дрізки, кінь упав мертвий, сам забився, що насилу з землі встав.

Пройшов пішки сім степів, прибув до найстаршої сестри, що була за третім Чорним Орлом. Як було в перших двох сестер, так і тут. Погостював Княженко тиждень та й виряджається в дорогу.

Виряджаючись і каже Чорному Орлові:

— Що воно за Коза така бігає тут? Ніяк не дає конем їхати. Потім і розкажує про свою пригоду з нею. Чорний Орел послушав та й каже:

— Отак саме й нам усім братам було, як були ми людьми. Ніколи вона не пускала нас конем їхати, через те саме ми мусіли зробитись орлами.

Далі й каже:

— Хоч і не сідай на коня, — все одно — не пустить.

— Пустить, не пустить, а спробувати треба.

Попрощався, сів на коня й поїхав.

Тільки виїхав у степ сталося так, як перше було: і рушниця розлетілась, і кінь загинув, і сам забився. Пішов пішки.

Як стало вечоріти, побачив він маленьке село. „Зайду, — думає, — впрошуся до когось ночувати“. Заходить у хатинку, що край села стояла. Аж там нікого. Стоїть тільки на столі вечеря готова. Попоїв він та й ліг під лавою спати.

Коли входить в хату стара жінка та й сама собі бідкається:

— Де це дочка так забарилась, вечеря простоїть.

Коли в хату вбігає та сама Коза, скинула вона шкуру й стала дівчина молода та хороша.

Сіла вона за вечерю смутна-невесела. Повечеряла та й каже до матері:

— Щось ніби менше ви наварили вечеряти сьогодні.

А мати їй каже:

— Ні, дочко, сьогодні я наварила більше, ніж перше. Мабуть, бігаючи, виголоднилась ти дуже.

Погасили вогонь, полягали спати. Слухає Княженко, мати з дочкою починають розмовляти:

— І коли вже ти, доню, дружину свою знайдеш та бігати перестанеш? — каже їй мати.

Дівчина зідхнула та їй каже:

— Таку ви мені, мамо, долю вділили: щоб мені бігати, людей переймати, своєї дружини шукати.

— Мабуть вже ти, дочко, не знайдеш собі дружини на світі.

Дочка їй одмовляє:

— Не було-б жаль, мамо, коли б не знайшла. А то жаль тяжкий, що знайшла та втратила. — А далі їй розкажує: — знайшла я того юнака, що стріляв на мене тричі й живий остався. Стежила, зорила за ним та й не вберегла. Як стало вечоріти, десь зник він з очей моїх. Тепер коли то знов я побачу його.

Зідхнула та їй замовкла.

Княженко виждав, як заснула мати. Тоді підійшов до дівчини, розбудив та їй признався до неї. Дуже зраділа дівчина, потім і питає:

— А чи ти-ж візьмеш мене за себе?

— Візьму, — каже.

Посідали вони та їй розмовляли до ранку. А на другий день розказали матері, потім поженилися вони та їй стали жити, а козячу шкуру в печі спалили.

Виряджається стара мати кудись в гості, а хазяйство доручає дітям:

— Натє-ж вам, діти, сім ключів золотих од семи комір. Шість комір одмикайте, не одмикайте тільки сьомої, бо буде біда.

Як поїхала мати, одмикали вони шість комір: чого в світі немає, того тільки не було там. Дійшли до сьомої комори:

— Давай одчинимо та хоч через поріг глянемо.

Одчинили двері, дивляться—сидить там семиголовий Велетень, до мурованої стіни залізним ланцюгом прикований. А ланцюг розпалвся, горить, як жар.

— Душно мені! згага мене мучить! Зми-лосердьтесь надо мною, линіть води холодної.

Шкода їм стало Велетня: принесли відро холодної води, вилили на Велетня. Зашипів розпалений ланцюг, крутнув ним Велетень, перервав. Тоді вбив Княженка, а Козу полюбив, та й поніс кудись з собою.

Сьомої неділі вертається мати з гостей. Як побачила, ударила об поли руками.

Був у неї камінчик такий: приклала його до грудей мертвого княженка, то він і ожив. Почала його мати докоряти:

— Чи не казала, чи не наказувала: не одмикати теї комори! Іди-ж мені тепер, шукай моєї дочки.

Пішов.

Довго ходив світами Княженко, людей стрі-вав, питався, де Велетень живе. Знайшов таки. Як поїхав Велетень з дому, пішов Княженко

в його будинки. А Чарівниця Коза там уже за господиню. Став Княженко її умовляти, щоб тікала з ним.

— Рада-б я тікати з тобою, коли-ж все одно він дожене нас. Тоді уб'є й тебе й мене.

Княженко й каже:

— Буде він по обіді довго спати, кінь мій як вітер літає: ми далеко заїдемо, поки він встане.

Повірила Чарівна Коза. Як заснув по обіді Велетень, посідали вони на коня, з двору велетнього з Княженком тікали.

А в Велетня був рябенький коник з трьома ногами. Тільки вони з двору, почав той коник на стані ржати, копитами двері бити.

Пробудився Велетень — глянув: немає Чарівної Кози. Догадався, що втекла, та й не поспішає. Умився помалу, по двору походив, а як сонце сідало, став свого кривенького коника сідлати.

Тільки сів він на нього, полетів коник, як стріла: ріки, яруги одним разом перескакує. Наздогнав їх Велетень та й не вбив Княженка, тільки наказав удруге не приходити. Забрав Козу та й назад поїхав.

Не побоявся Княженко, прийшов удруге. Довідався, коли Велетень поїхав з дому, пішов до Кози та й каже:

— Як буде Велетень веселий з тобою, випитай у нього, де він добув того рябенького коника.

Коза так і зробила.

Випитала про того коника у Велетня на тихій розмові, а як поїхав він з дому, все Княженкові переказала. Живе мати цього коника в дев'ятому царстві, у глибокому морі. Один раз на рік, у такий-то четвер, виносять її хвилі на беріг лоша приводити. Тоді багато до моря набігає всякого звіра. Тільки кобила приведе лоша тее, звірі його розривають, а кобила знов у море тікає. Цей рябенький коник од тієї кобили. Велетень одняв його од звірів, тільки ото вони ногу йому покалічили.

Княженко й каже:

— Поїду добувати й собі такого коника.

Попрощався й поїхав.

Довго їздив Княженко по світу, все питався, де тее море. Найшов таки старого чоловіка, що знав про все. Розказав той чоловік Княженкові і де тее море, і коли той четвер, що вийде кобила з води лоша приводити, ще й пораду добру дав:

— Візьми ти з собою—каже—всякого м'яса багато. Як позбігаються до моря звіри, щоб лоша тее розривати—то ти й кинеш їм те м'ясо. Будуть вони тее м'ясо їсти, а ти мершій на лошатко та й тікай.

Приходить Княженко до того моря, а там уже всякого звіра багато. Сидить над морем, дожидає. Коли виносять хвилі на беріг кобилу. Породила вона рябеньке лоша та й мершій назад. Тоді Княженко став кидати між звірів м'ясо. Кинулись звірі до м'яса, аж б'ються, а Княженко на лоша та й був такий.

Приїхав Княженко до Велетня, побачив Козу та й питає:

— Чи спить Велетень?

— Спить, — каже.

— То тікаймо, тепер вже він не наздожене.

Сіли вони на того коника та й побігли так, що птиця не злетить.

А кривенький коник почав знову на стані іржати та копитами двері бити. Прокинувся Велетень та й не поспішає.

А коник ще дужче ірже.

— Чогось коникові моему на стані не стоїть, — думає Велетень, — мабуть, треба поспішати. Сів він на нього та й поїха. Біжить коник з усеї сили, стрибає через ріки, через гори, а їх не видно. Стало мило на коникові виступати, тоді побачили, що їдуть Княженко з Козою тихою ходою.

Рванув Велетень стременами, жене свого коника, — догнати не дожене.

Тоді кривенький коник каже до Велетня:

— Тепер ми їх не доженемо, бо вони їдуть на моему братові. У мого брата чотири ноги — не збігти мені за ним з трьома ногами.

Велетень і каже:

— То ти подай голос своєму братові, щоб підждав.

Рябенький коник, заржав, голос подає, щоб підждав. А передній ірже, одзивається:

— Не піджду, бо твій Велетень уб'є мого хозяйіна, що од смерти мене визволив.

А кривенький прохає:

— Зажди: хоч побачимось.

А той до нього:

— Забий свого людоїда, тоді підожду.

Як вихне кривенький коник ногами — полетів з нього Велетень за гори. Упав на каміння та й на смерть розбився.

Тоді передній коник стишився, піджидає свого кривого брата.

Приїхали вони додому до Чарівної Кози та й стали жити, як перше жили.

А рябенькі коники служили по правді.

Л Е В Е Н Ь.

Там, де багато гір і долин, де ростуть ліси густі, непроходимі, колись жив собі стрілець та його жінка. Були вони вже старі, а дітей не мали. Коли дав бог їм сина — пораділи старі, покликали гостей і гуляли сім днів і сім ночей.

Пестять та жалують вони хлопця, оленячим мозком годують, а він росте та завдає їм жалю. Чужі діти на полювання їздять, конем грають, а їх здоровань на смітнику сидить та попелом пересипається. Не вмиється, не розчешеться, за діло не візьметься. Сміялися люди з нього і продражнили Левнем. Раз і каже батько до матери:

— Викохали ми сина здорового, як гора, та й не маємо з нього користи — тільки сором од людей. Краще-б було коли-б зовсім його ми не мали.

І нарадились вони позбутись свого Левня. Виряджається батько на полювання та й Левня бере з собою.

Побрали вони рушниці і пішли в гаї. Ідуть вони, та й ідуть, та й ідуть. І зайшли в такі нетри, що й світу не видно. Тоді й каже старий стрілець:

— Отут ми, сину, розійдемося: ти підеш в один кінець, а я піду в другий. А як при-

меркне, ми знову зійдемося на цьому місці та й підемо додому разком. А що вистріляємо тут складати.

Нарізали вони примітку на дубові та й розійшлися.

Думав-же старий стрілець, що Левень заблудиться в лісі, а вийшло не так. Як звечоріло, приходять він до дуба, приносить за плечима одну козу, що вистріляв за день. А Левень лежить уже під дубом, козу й кабана поклав біля себе. Здивувався собі старий, а далі й каже:

— Дорога далека нам додому, добре-б було оце зварити вечерю та підгодуватись, коли-ж на лихо й вогню забув узяти з собою. Бачиш, сину, десь вогонь горить — збігай, попроси.

А син і каже:

— Вславили тату, тебе люде, як старого стрільця. Як-же воно сталося, що виряджався ти на полювання та й забув вогню з собою взяти?—

Подивувався собі, одначе послухався батька й пішов добувати огню.

„Звідтіля вже не вертатись йому“, — подумав старий стрілець і пішов додому.

Приходить Левень до вогню, аж там сидить сім братів, сім велетнів, вечерю варять. Перед ними великий-великий казан, а в ньому киплять сім оленів.

Левень скинув шапку, поздоровкався, став прохати вогню. А велетні радяться між собою:

— О, це нам і ласощі до вечері будуть: коли його краще з'їсти тільки — чи зараз, чи після вечері?

Тоді один і каже:

— Зараз — то тільки голод переб'ємо,—краще після вечері закусимо ним.

Далі старший людоїд і каже:

— Ну, сідай, хлопче, та повечеряй з нами, бо після вечері ми тебе самого з'їмо.

Левень не сперечається, сідає. От найстарший брат і каже:

— Хто-б же це казана нам зняв та сюди подав?

— Чи не мені доведеться пошанувати братів моїх старших, — каже найменший велетень.

Тоді Левень і каже:

— Дозвольте, я вже прислужуся вам! — встав та й іде до казна. А йдучи обпирається об велетнів та й стогне, жаліється, що ноги натовив. Як обіпреться об чие плече, то воно й хрусне, візьметься за руку — рука трісне, за в'язи — в'язи поверне. Поки дійшов до казана, то й усім що-небудь пошкодив. Став перед казаном та й дивується, що великий такий: а далі й примовляє:

— Чи тож даром мене
Батько-мати кохали,
Оленячим мозком годували!

Схопив однією рукою того казана, зняв із вогню. Потім сів та вечеряє, а вечеряючи й велетнів шанує: обгризе кістомаху та й гріє нею то одного, то другого по чім видно.

— Вечеряйте, — каже, — вражі сини, та мому батькові дякуйте.

Старший велетень подивився на нього та й каже:

— Отакого чоловіка нам треба було.

Потім до нього:

— Послужи нам, чоловіче добрий, то й ми тобі в пригоді станемо.

— А як-же маю вам я послужити? — питає Левень.

Велетень почав розказувати:

— Стоїть тут у гаю кам'яний стовп, під стовпом двері, а під дверима — кімната в землі. В тій кімнаті — всякого добра повно. І стоять ще в тій кімнаті столи з усякими стравами й напитками. Скільки не пий, скільки не їж, то й не помітно: вип'єш чарку — вона знову повна, з'їси що-небудь, то воно й знову десь візьметься. Колись ми здіймали стовп і жили в тій кімнаті. Та ось уже минуло сім років, як не сила наша його підняти: вже й сами не знаємо: чи то стовп той поважчав, чи сили нашої поменшало. Коли піднімеш ти нам той стовп, то ми дуже тобі подякуємо: дамо ми тобі за це таку шкуру, що як сядеш на неї, то й полетиш, куди забажаєш; дамо тобі ремінь — що не зачепиш тим ременем, те й понесеш. Іще дамо тобі такі чоботи, що в них ти по чому схочеш, по тому й підеш, куди схочеш, туди й вилізеш.

— Чи так, то й так, — каже Левень.

Другого дня вранці привели велетні Левня до мурованого стовпа. Взявся він за стовп однією рукою та й бачить, що не здійме. Потім як гукне:

— Чи тож даром мене
Батько-мати кохали,
Оленячим мозком годували!

Вхопив обома руками того стовпа та й під-

няв відразу. Одчинили потім залізні двері й увійшли в кімнату. Все, як казали велетні, так і було: в кімнаті повно всякого добра, а посередині стіл з усякими стравами й напитками. Скільки не пий, скільки не їж, то їх і не позначиться.

Вклонилися велетні Левневі, подякували йому, а що обіцяли, оддали. Виходить Левень з кімнати та й бачить, що біля дверей лежить черевичок. Підняв його, а він — золотий. Взяв його, сховав у кешеню. Вийшовши на прогалину, прослав шкуру та й сів на неї. Шкура піднялася вгору-вгору та й понесла його понад гаями, понад болотами, понад високими горами.

Летить він та й летить. Захотілося йому їсти. Осів він в одному селі, увійшов до крамнички та й каже що-небудь йому продати. А замість грошей дає золотого черевика. Крамар подивився на того черевика та й каже:

— Хоч я бідний чоловік, та не хочу тебе одурити: дорогий це черевик і не можу оплатитись я за нього всім добром моїм. А єсть у нас дуже багатий купець. Піди до нього — може він купить.

Пішов Левень до багатого купця, показав йому свого черевика.

Глянув купець на черевика та й каже:

— Добудь пару до цього черевика, оддам тобі все мое добро, всі мої крамниці з крамом і з слугами, тільки сіряк собі оставлю; візьму, в чому стою, за руку свою жінку й піду звідцїля, а ти будеш паном над усім моїм добром.

Тоді взяв його до себе в кімнати, напоїв, нагодував, ночувати оставив. Вранці Левень

сів на свою шкуру й полетів по світу шукати пари золотому черевикові.

Летить він та й летить. Бачить село, а в селі панський будинок; біля нього снують люди: одні входять в будинок, другі виходять. І ті, що йдуть в будинок, — плачуть, а ті, що виходять, — сміються. Осів Левень в селі, підійшов до людей та й розпитує: чого то люди, як ідуть у будинок плачуть, а як вертаються, то сміються?

Люди й розказують йому.

— В цьому будинкові живе наш князь. Коли був у цього князя молодий син, такий хороший, що й не сказати. Князь не навтішався ним, коли несподівано син помер; ніхто й досі не знає, з чого йому смерть та сталася. Старий князь дуже журиться за ним і ніяк забути не може. Як тільки вийде синові тому рік, князь велить нам приходити до нього в будинок й оплакувати сина. Людям те, як за напасть, та треба. Сьогодні оце тому синові вийшло сім років. Отож люди і йдуть у будинок плакати. Щоб видно було в їх сльози, то вони заздалегідь натирають собі очі. Ну, а як повертаються з будинку, то вже сміються, бо раді, що позбулися того клопоту.

Левень подумав трохи та й каже:

— А я знаю, що отой князів син не помер, а живий.

Люди й кажуть йому:

— Чого-ж він живий, коли ми сами бачили, як його ховали?

— Хоч і поховали, а він живий, — одказує Левень.

Здивувалися люди, розказали своєму князеві. Князь звелів привести Левня до нього.

— Це ти кажеш, що син мій живий? — питається князь.

— Я казав та й тепер скажу, що син твій живий, — одмовляє Левень.

Князь розгнівався дуже.

— Сім років, як син мій лежить в сирій землі, всі про це знають. А ти, мабуть, прийшов людей морочити та з мого горя глузувати.

І звелів князів своїм слугам звязати Левня і вбити його.

Левень підждав, поки його звязали, а далі й каже:

— Дозволь, князю, слово сказати!

Кажі, — одмовляє князь.

— Не поспішай, князю, мене вбивати, звели краще копати яму поруч з могилою твого сина. Звели викопати яму і в ній прорити збоку дірку до його труни, щоб можна було рукою дістати. Я ляжу на ніч в тій ямі, а завтра вранці сина твого виведу з могили живого. А коли збрешу, то завтра що схочеш, те й зробиш зо мною.

Подумав князь та й каже до слуг:

— Що ж, вбити ми його завтра встигнемо, а тепер зробіть так, як він каже.

Викопали слуги яму поруч з могилою князєвого сина, продовбали в тій ямі збоку дірку до його домовини, впустили туди на ніч Левня. А щоб не втік — зверху дошками забили. Лежить Левень в ямі та й жде. Коли ось опівночі бачить він в дірку, що видовбали збоку, —

а в могилі княженковій так щось і осіяло. Дивиться, а то прилетіла панна, така хороша, що аж сяє од неї. Зняла вона з голови у себе шовкову шалю і стиха вдарила нею по плечі мертвого. Княженко зразу розплющив очі та й устав такий молодий та гарний, немов він не вмирав. Сіли вони рядком, обнялися та й розмовляють любенько. А Левень тихенько просунув руку в дірку та відразу за шовкову шалю. Рванулася панна, стрепенулась, полинула з могили, а шовкова шалю осталася в руці у Левня.

Молодий Княженко, як сидів живий, так уже й остався.

Тільки почало сходити сонце, приходять князь із своїми слугами до могили. А Левень уже гукає, щоб могилу швидше розкривали та його з молодим княженком пускали на волю.

Як побачив старий князь, що син його живий, то зрадів так, що й не сказати. Звелів він зробити великий бенкет. Наїхало на той бенкет багато гостей і з близьких і з далеких країв і бенкетували вони сім днів і сім ночей. А як мали гості роз'їздитись, старий князь скликав їх до гурту і розказав їм про те, як помер колись його син і як Левень вивів його з могили живого. Гості дивом дивувалися та Левня славили. Тоді старий князь і каже йому:

— Скажи-ж мені, добрий чоловіче, чим мені тепер нагородити тебе за твою послугу? Нічого не пожалію: чи золота, чи срібла, чи мого панства забажаєш — всього надарю тобі.

А Левень і каже:

— Не треба мені ні золота, ні срібла, ані

твого панства. Єсть у мене один черевик, а пари до нього немає: звели, князю, добути пару моему черевикові, то й буде ото мені нагорода.

Розіслав князь свої слуги по всьому світу. Пройшли вони всі королівства, всі царства, все шукали, все питали, — не знайшли пари тому черевикові. Так і додому повернулися.

Тоді Левень і каже:

— Коли не знайшли пари моему черевикові, то другої нагороди мені й не треба.

Вийшов од князя, сів на свою шкуру та й полетів сам шукати тії пари.

Летить він та й летить. Коли бачить — протікає ріка гаєм. На однім боці — панські будинки, а на другім — ходять в гаю голі люди і їдять траву. Спустився Левень додолу, підійшов до людей, поздоровкався, питає:

— Що ви за люди, що ходите голі й траву їсте?

Вони й кажуть:

— А такі ми люди — ми стрільці князівські, що живе по той бік. Вже сім років, як послав він нас сюди на полювання. Сюди пливли ми корабликом, а назад нас щось не пускає. Тільки випливемо на середину, то щось корабель наш перекидає. Наш князь не раз послав од себе другий кораблик з харчами, то і його щось сюди не пускало, на середині ріки у воді потопляло. За сім років вся одежа, що була на нас, зовсім поносилася. Пороху давно немає, рушниці поржавіли. Так оце ми й ходимо голі та траву їмо.

Подумав Левень та й каже:

— Давайте, я попливу на вашому корабличку на той бік і привезу вам харчів та одежі.

— Куди тобі перевезти, — кажуть стрільці, — багато загинуло вже людей, загинеш і ти марно. Ти — добрий чоловік і нам шкода тебе: не їдь краще.

— Поїду — каже.

— Ну, їдь, тільки знай: по смерть ти свою їдеш, — кажуть.

Сів Левень на кораблик та й пливе. Став випливати на середину, коли чує голос з води:

— А хто це плине через ріку? — тут давно вже ластівка не перелітає, а ти насмілюся кораблем плисти. Вернися, а то потоплю!

А Левень і одмовляє:

— Я людина чужая, тутешніх звичаїв не знаю, пропусти мене. — Тоді воно й озивається:

— На цей раз я вже пропущу тебе, та тільки гляди — назад не вертайся, бо тоді втоплю.

Пропустило.

Проплив Левень до другого берега, прийшов до князя, розказав йому все та й каже:

— Давай, князю, одежі та давай харчів — попливу перевозити тобі твоїх стрільців.

— Шкода мені тебе, — каже князь, — не їдь краще та живи в мене.

— Ні, поїду, — каже.

— Воля твоя, — тільки по смерть ти свою їдеш: багато вже людей моїх у воді потонуло.

Таки не послухав. Узяв одежі для стрільців, узяв харчів, сів на кораблик та й пливе назад. Випливає на середину, коли чує, знов щось з води гукає:

— Тобі-ж казано, щоб більш не плив сюди, а ти отак слухаєш? — повертай назад, бо зараз перекину!

А Левень пливе собі далі, немов і річ не до нього.

Коли розступилася хвиля, з води виринула панна. Вчепилась вона за корабель та й перекидає. Тоді Левень перескочив на другий бік корабля, уперся ногами, не пускає. Виринула панна з другого боку, знову потопити хоче кораблик, а Левень знову став на другому кінці, не дає панні потопити корабля. Розгнівалася панна, виринула на кораблик, вибирається, щоб ввіймати Левня та зтягти у воду. Левень тоді як гукне:

Ех, чи даром мене
Батько-мати кохали,
Оленячим мозком годували!

Та як схопив панну за руку та й з води витягає. Бачить панна не сила їй Левня подолати, вирвала свою руку та й знову у воду поринула. Тільки перстень золотий з її руки остався у Левня. Як упірнула, то більш і не виринала. Приплив Левень до берега, забрав на корабель стрільців, одягнув, нагодував та й назад до князя легенько перевіз.

Зрадів князь дуже, як побачив, що припливли вони живі, накликав гостей багато на бенкет. Сім днів і сім ночей бенкетували гості; стали додому виряджатись. Тоді князь скликав їх до купи та й розказав про те, як Левень ріку переплив і його стрільців, що ходили голі

й їли траву, до нього знову перевіз. Розказав та й питає Левня:

— Скажи-ж мені, як мені нагородити тебе, щоб було по заслuzі? Чи золотом-сріблом, чи панством моїм тебе одарувати?

А Левень і одмовляє:

— Не треба мені ні золота, ні срібла, ані твого панства. Єсть у мене черевик золотий, а пари до нього немає: коли добудеш пару моему черевикові, то й буде мені правдива нагорода. Послав князь свої слуги по всіх царствах і королівствах. Шукали, шукали слуги — не знайшли; додому так повернулись. Тоді Левень і каже:

— Коли не знайшли пари черевикові, то піду я сам по світу шукати, другої нагороди мені не треба

Сів на шкуру та й полетів.

Летить він та й летить, та й летить. Як стало вже вечоріти, побачив він у гаю високий-високий будинок. Сів додолу, обійшов кругом, а дверей немає; єсть тільки десь на самому верху. Тоді Левень вийняв ті чоботи, що дали йому брати велетні, взув їх та й поліз по голій стіні, немов по драбині. Виліз до дверей, одчинив, увійшов у будинок. В тому будинкові — сім кімнат. В одній кімнаті посередині стоїть стіл, а на ньому наставлено всяких наїдків та напиктів. Повечеряв Левень, потім знайшов в другій кімнаті ліжко та й ліг спочити. Опівночі почув він, — щось шумить. Дивиться — в другій кімнаті осяяло. Він заглянув у щілочку і побачив, що сидять там біля столу три ясні панни.

Одна панна починає говорити:

— Було нас три сестри, три довічні панни, так і тепер трое. Сім років тому, як полинули ми між люди шукати собі долі та й досі не бачилися. Ну — розкажуть, сестриці, як кому довелося в світі прожити тих сім років.

Найменша сестра й каже:

— Ти, сестрице, між нами найстарша, то ти й починай розказувати.

Тоді старша сестра й розкажує:

— Як розлетілися ми по світу, побачила я в одному гаю кам'яний стовп; під стовпом — двері, а за ними кімнати в землі. Всякого добра було багато в тій кімнаті: було що пити, було що їсти, було уві що й зодягтися. Стояли там на столі всякі страви й напитки: скільки не їж, скільки не пий, то й не позначається. Почала я жити в тій кімнаті. Спершу ходили до неї сім велетнів-людодів. Тоді я витягла з свого черевика один цвяшок і прибила ним кам'яний стовп. З того часу велетні не могли вже зрушити стовпа й перестали ходити. Сім років прожила я в тій кімнаті і добре було мені там. Політаю, було, по світу та й знову повертаюся до кімнати. Коли приходять знову сім велетнів-людодів і приводять з собою якогось чоловіка. А той чоловік і каже:

Чи то-ж даром мене
Батько-мати кохали,
Олеячим мозком годували!

Потім взяв та й підняв той кам'яний стовп. Я шурхнула в двері і втекла непомітно, тільки один черевик золотий спав з моєї ноги.

Проте, мені нічого того не шкода. Одного бажається мені — ще раз побачити того доброго молодця.

Почала розказувати середульша сестра:

— Літаючи по світу, вгляділа я в одного князя молодого сина. Молодий княженко був такий хорошун, що я полюбила його. Щоб вільно було нам кохатися з ним, я наслала йому смерть. А як поховали його, я що-ночі літала в домовину, махала на нього шалею і він оживав. Цілу ніч жартували ми та милувались, а як починало світати, я знову махала на нього шалею, і він ставав мертвим. Явилітала з домовини до другої ночі. Сім років кохалася я так з княженком і була щаслива. Не помітила я, як одного разу викопали поруч з тею могилою яму. Проробили в ямі з боку дірку до княженкової домовини й поклали на ніч в тій ямі якогось чоловіка. Виждав він, коли я прилетіла та оживила молодого князя, а потім тихенько просунув у дірку руку і зірвав з мене шалю; насилу я сама втекла; а князів син так і остався живий. Не шкода мені того молодого княженка — наокохалася я з ним довго; хотілось-би мені одного тільки: побачити того молодця, що зірвав з мене мою чарівну шалю.

Розказує потім третя сестра:

— Побачила я, як од одного князя перепливли через ріку стрільці на полювання. Я впірнула в ріку та й не пускаю їх переплисти назад до князя. Коли князь од себе посилав їм кораблі з харчами та одежею, то я їх на середині перекидала в воду. Сім років так я

жартувала з ними. Стрільці зовсім обідралися, ходили голі, а як харчів не було, то їли траву. Потім побачила я, що пливе кораблем чужий чоловік. Я гукнула, щоб він вертався назад, а він проситься переплисти тільки туди. Я пропустила його і звеліла назад не повертатись. Бачу, а він пливе назад, харчі та одержу перевозить стрільцям. Хотіла я потопити його з кораблем та й не подолала. Тільки хотіла його вхопити, він як крикне:

— Чи тож даром мене
Батько-мати кохали,
Оленячим мозком годували!

та як схопив мене за руку, — на велику силу вирвалася од нього. А перстень свій у руці в нього оставила. Не шкода вже мені тих жартів, бо й сама я хотіла покинути їх. Коли-б мені тільки побачити того молодця.

Тоді найстарша сестра й каже:

— Бачу я, що всі ми три сестри, три довічні панни полюбили одного молодця. Давайте думати-гадати, як-би знайти його.

Левень все це вислухав, стоячи за дверима, потім вийняв перстень, що зняв з найменшої сестри та й покотив стіха з-під дверей. Перстень викотився на середину кімнати і упав біля ніг найменшої панни.

— А ось і перстень мій! — де він тут узявся? — здивувалася найменша панна.

А Левень просуває в щілку крізь двері шовкову шалю середульшої сестри та золотий черевик найстаршої.

Тоді всі панни догадалися, хто стоїть у них

за дверима. Дуже порадили вони, почали співати, танцювати; потім стали біля дверей та й просять:

— Вийди, вийди до нас, хлопче-молодче!

Тоді Левень вийшов до них і привітався. Посадили вони його за стіл, добре шанували, ласкаво розмовляли й упрохали, щоб він жив у них.

Живе Левень у трьох довічних панні і добре йому. Панни люблять його, розважають, не знають вже, як і догодити йому. Раз вони порадилися між собою та й кажуть:

— Між вашими людьми так водиться, що вони дружаться по парі. Ми три сестри, три довічні панни, не од людей народились, то нам про це байдуже. А коли ти хочеш одружитися, то вибирай із нас одну собі за жінку, а дві тоді будуть тобі, як рідні сестри.

Левень взяв собі за жінку найстаршу, а дві менші стали йому, як рідні сестри. Потім сестри й кажуть:

— Може ти занудився в гаю без людей, то ми з тобою й на люди підемо. Тільки те не добре, що ми полетимо, а ти не зійдеш з нами пішки.

Тоді Левень згадав про ту шкуру, що дали йому велетні, та й каже:

— Не журіться— я теж полечу з вами.

Потім панни й кажуть:

— Шкода нам нашого будинку кидати пусткою.

Левень згадав про той ремінь, що дали йому велетні та й каже:

— Не журіться— й будинок полетить за нами.

Прив'язав він ремінь до будинку, сам сів на шкуру та й полетіли всі разом з будинком за плечима. Долітають до села, де жив той купець, до якого заходив Левень із золотим черевиком. Осіли вони в тому селі, зайшли до купця й продали йому золоті черевики. Все добро своє оддав купець за ті черевики, а сам взяв жінку за руку, надів сіряка та й пішов з того місця.

Живуть вони там та й живуть. Раз панни й кажуть Левневі:

— От, коли-б нам побачити твоїх батька та матір? Які то вони люди, що викохали такого сина-молодця. Привези їх до нас побачити, а коли вони вже померли, то хоч їх кістки.

Сів Левень на шкуру та й прилітає в своє село. Бачить, а рідна хата потрухла, похилилася. тільки-що не розвалиться. Увіходить у хату, а там батько та мати такі бідні, що й хліба не мають. Нема кому при їх старості й води їм подати. Як угляділи вони свого сина, то й очам своїм не вірили: вони думали, що давно вже немає його живого. Від радощів аж заплакали.

Посадив їх Левень з собою на шкуру й полетів до свого будинку. Підлітають до будинку, а на порозі зустрічають їх всі три панни: одна несе води умитися старим, друга достає їм білі сорочки, а третя зняла з себе шовкову шалю та й ударила їх по плечах. Вони відразу стали такі молоді, немов тільки що побралися. Стали вони жити всі вкупі тихо та любо.

А що було з ними далі, то я вже й не знаю, бо я саме тоді пішов од них.

КНЯЖЕНКО.

У одного князя було три сини-соколи. Повиростали вони великі, а ще пустують. Несла дівчина на плечах глек з водою, вони побачили та й давай влучати в той глек з рушниць. І розбили його. Дівчина заплакала та й пішла до своєї матери. А мати її була бідна вдова, що мала хатинку на край села. Розказала дівчина матері, як княженки розстріляли в неї на плечі глек з водою, а мати нічого не каже їй та дає другий. Набрала дівчина вдруге води. Іде. Княженки побачили, знову стріляли та й знову розбили. Заплакала дівчина та й пішла додому. Посилає її мати втретє по воду, дає їй мати новий глек та й навчає: „коли вони й тепер стрілятимуть, то скажи їм отак: то не слава лицарям, що вони глеку б'ють у бідної дівчини. Єсть на світі три сестри, три довічні панни. Як ви їх добудете — так то й буде ваша слава“.

Набрала дівчина знову води, несе. Княженки побачили, знову розстріляли глек. Тоді дівчина повернулася до них та й каже:

— То не слава лицарям, що вони б'ють глеку у бідної дівчини. Єсть на світі три сестри, три довічні панни. Як ви їх добудете, так ото буде ваша слава.

Сказала та й пішла. Засмутились три кня-

женки, загадалися: що то за довічні панни і де їх шукати. Зачинилися у кімнаті, не п'ють, не їдять, все думають,—аж помарніли. Журиться й старий князь—не знає, що це подіялось з його синами. Хотів розпитати, так вони не кажуть. Став князь старих людей питати, а старі люди й порадили:

— Постав, князю, під дверима наймита, хай підслухає, про що будуть вони розмовляти.

Князь так і зробив.

Взяв наймит двох смажених баранів і поніс їм їсти, а як назад вертався, став за дверима та й слухає. Чує—один брат і каже:

— Чого вони ці барани, та не однакові? Один худий який, а другий—ситий. Хіба-ж не на одній паші кохалися вони, не одну воду пили?

А другий і каже:

— Кохалися вони на одній паші і одну воду пили, та не одні, мабуть, думки мали. От хоч-би й ми: й їсти і пити в нас всього доволі, а ми журимся та марнієм, що не знаємо, де знайти нам тих трьох панн.

Пішов наймит і переказав князеві, що чув. Тоді князь подумав, що пора йому синів женити. Покликав їх та й каже:

— Всі ви три на порі вже стали. Сідлайте вороні коні та й їдьте шукати на світі кожний своєї пари. А я боронити не буду.

Першим виряджають найстаршого. Дав йому батько на дорогу трьох ослів і по мішку червінців на кожному. Послав з ним трьох товаришів.

Їдуть вони та й їдуть, бачать—перед ними дорога на три шляхи розійшлася. На розпутьті

стоїть кам'яний стовп, а на ньому таблиця: „поїдеш просто, — назад повернешся, поїдеш вправо, — назад не повернешся, поїдеш вліво — або вернешся, або ні“. Не подумавши, не погадавши, поїхав старший княженко просто: щоб поїхати та й назад повернутись.

Через тиждень так само вирудив князь середульшого сина. Доїхав той до таблиці, подивився та й собі поїхав просто. Ще через тиждень їде найменший. Приїхав до стовпа, читає: „поїдеш просто, — назад повернешся“. „Поїхати з тим, щоб назад повернутися та й повернутися ні з чим, — подумав він, — це не моя дорога. „Поїдеш вправо — назад не вернешся“ — це теж не моя дорога“, — думає. „Поїдеш вліво — або вернешся, або-ж“... — оце саме моя дорога. Або здобути, або живим не бути“. — Подумав та й поїхав з товаришами вліво.

Їдуть вони та й їдуть і заїхали в такий густий ліс, що й проглянути не можна. Коли бачать — сидить на прогалинці гурток людей. Княженко до них:

— Добри-день вам!

— Здорові!

— Як ви попали в такі нетрі?

— Як ми зайшли сюди, тобі не знати. Нам дивніше, що ви сюди заїхали, бо давно вже не було тут і ноги людської.

— Чим-же ви живете тут, що не помрете з голоду, — питає Княженко.

— Живемо ми так: понюхаємо звірячий слід, то зразу визнаємо, де сховався звір чи живий,

чи мертвий. Тоді йдемо й беремо. Тим і году-
емся.

— Научіть цьому мого товариша, а за те
я дам мішок червінців.

— Добре, — кажуть, — вивчимо.

Оддав Княженко в науку до тих людей од-
ного товариша, дав їм мішок червінців разом
з ослом, а сам поїхав з двома товаришами далі.

Їдуть вони та й їдуть, довго їдуть і заїхали
в ліс ще далше. Дивляться — сидить другий
гурток людей.

— Добри-день!

— Здорові!

— Як ви зайшли сюди?

— Як зайшли, то зайшли. Ми вас не пита-
ємо, то й вам не скажемо.

— Чим ви живете?

— Живемо ми тим, що добудемо хоч одно
зерно пшеничне, та й годуємося ним. Ми
з того зерна вміємо наробити всяких страв
і напиків, скільки забажаєм, то вони в нас
ніколи й не переводяться.

— Навчіть і мого товариша!

— А що даси?

— Мішок червінців.

— Добре, — кажуть.

Оддав в науку до тих людей Княженко
другого свого товариша, мішок червінців,
а з одним товаришем поїхав далі.

Їдуть та й їдуть, а ліс ще темніший, ще густі-
ший. Аж бачать — сидить третій гурток людей.

— Добри-день!
— Здорові!
— Як ви зайшли сюди?
— Ми давно живемо тут.
— А чим-же ви живете, що не вмираєте з голоду?

— А живемо ми без всякої їжі.
— Хіба-ж можна? — питає.
— Нам можна, бо ми вміємо оживляти мертвого. Коли хто вмере не ївши, ми так зробимо, що він оживе знову.

— Натє вам мішок' черв'нців та навчїть цьому мого товариша.

— Добре, — кажуть.

Оддав Княженко й третього свого товариша в науку, оддав останній мішок з черв'нцями, а далі поїхав сам.

Їде він та й їде, а лісу й кінця немає. Вже не стало чого їсти, а краю все немає. Проїхав голодний ще дев'ять днів, на десятий знесилів, став з коня хилитись. „Цє вже треба мені вмирати“ — подумав він, зліз з коня, пустив його на волю, а сам ліг під дубом, підмостивши сідельце в голови. Ліг, укритися буркою та й дожидав смерти.

А над гаєм три голуби летіли та й сіли спочити на дубові. Сіли, розмовляють стиха. Один каже:

— Шкода цього юнака, що під дубом вмирає, бо вже йому і йти осталося не далеко.

А другий і каже:

— А он за кущем і олень спочиває. Коли-б він побачив та підстрелив його, мав-би харчів собі.

Княженко, те почувши, скопився та за рушницю. Бачить—за кущем справді олень. Стрельнув і влучив. Потім порізав на м'ясо, спік собі шашлик, пообідав, а що осталось, забрав з собою. Пішов далі пішки.

Іде він тиждень, іде другий, помічає — ліс немов рідшає. Коли виходить він на велику прогалину, а на ній стоїть високий-високий будинок. Обійшов він кругом будинку — немає дверей. Подивився вгору, аж двері там. На рундуці сидять три панни, ясні, як сонце, дивляться на нього й розмовляють.

Одна каже:

— Це не людина: бо хіба-ж може аж сюди зайти вона. Це лісовик перекинувся людиною, щоб одурити нас.

А друга каже:

— Може лісовик, а може й ні.

— Давайте звіримо, — каже третя: — опустимо до долу стіл із стравами й напитками. Коли він, сідаючи їсти, здійме шапку, то значить чоловік; коли ні — лісовик.

Так і зробили: взяли на шовкових шнурах опустили додолу стіл із стравами та напитками, а сами й зорять. Княженко підійшов до столу, скинув шапку і став їсти.

Дуже зраділи три довічні панни, як побачили серед такої пустині живу людину. Перекинули вони йому драбинку із шовкових віжок та й прохають до себе. Виліз до них Княженко по тій драбинці, розмовляв з ними, розказав свої пригоди та й жити в них остався. Годять

панни йому, годять — аби тільки не тікав од них. Раз вони й кажуть:

— Може тобі буде веселіше, як оженишся, — то вибирай із трьох нас, яку схочеш. А ті дві будуть тобі, як рідні сестри.

А Княженко й каже:

— Нас три брати, а я — найменший, то за жінку я візьму собі найменшу.

Оженився Княженко з найменшою панною, а дві старші стали йому, як сестри.

Живуть вони та й живуть. Раз бачить Княженко — панни надівають зброю, сідлають коней, виряджаються в дорогу. Спитав їх, куди їдуть, а вони й розказують:

— Живе тут недалеко за рікою один багатий і могутній князь. Кожного року одного четверга нам треба воюватися з ним. Як він нас повоює, тоді ми станемо йому за жінок, а як ми його звоюємо, то він залишить нас і більш не турбуватиме. Багато разів вже воювали ми з ним, та ще ніхто не подолав. Сьогодні той самий четвер, коли нам треба іти воюватися.

— Візьміть і мене з собою, — каже Княженко.

— Як-же нам брати тебе з собою, коли тебе можуть там убити? Що ми будемо тоді робити без тебе!

Як не прохав Княженко, не взяли.

— То нехай я поїду та хоч здаля дивитимусь, як ви будете воюватися? — прохає Княженко.

— Коли ти хочеш побачити, як будемо ми

воюватися, то ми краще дамо тобі таке люстечко; як глянеш у нього, то побачиш все, що діється в світі.

Поїхали панни на війну, а Княженко сидить вдома та в те люстечко все дивиться.

Бачить — виступає князь з великим військом проти довічних панн, починають воюватися. Б'ються, б'ються — ніхто нікого не подолає. Вже й вечоріє, а вони ще б'ються. Так і розіхались, не повоювавши один одного. Повернулися пани додому та й знову почали жити, як і перше жили.

Минув ще один рік, і панни знову виряджуються на війну.

— Тепер уже і я поїду з вами! — каже Княженко. Як його не умовляли панни — не помоглося.

— Поїду, — каже, — хоч там що.

Посідали панни на трьох коней од однієї матки, а саму матку Княженкові із стані вивели. Поїхали всі четверо. Вивів князь своє військо проти них, почали воюватися.

Не довго й воювалися. В чотирьох вони зразу подолали князя, прогнали його військо за ріку. Мало його самого не взяли в полон. Додому повернулися веселі.

— Тепер уже нам не треба воювати з князем, — сказали сестри. І стали вони жити знову тихо та любо.

Не спить і не їсть князь та все журиться; жаль його живий обгортає, що не йому три

довічні панни досталися. Коли приходить до нього одна баба та й каже:

— Я знаю, князю, чого ти журишся, що не тобі досталися три довічні панни. Що даси, як я тобі їх добуду?

— Все, що хочеш, те й дам. Будеш жити і їсти зо мною за одним столом, будеш господинею над усім моїм добром. А я тебе за рідну матір шануватиму.

Тоді баба й каже:

— Ну, добре. Звели мені дати човника, щоб переплисти на той бік, де живуть три панни.

Князь звелів дати їй човна. Переплила баба ріку, сховала човна в очереті, а сама передяглась старчихою та й пішла до будинку. Сіла вона під будинком, зігнулася та й труситься, немов їй холодно.

А на рундук гуляти вийшли три панни з Княженком, побачили бабу та й питають:

— Що ти за жінка?

А баба скривилася та й одказує так жалібно-жалібно:

— Я бідна вдова, пішла в гай палічок позбирати, їстоньки зварити та й заблудилася.

Шкода їм стало баби, покликали її до себе, одягли, нагодували її та й кажуть:

— Живи, бабусю, в нас, господарюй на нашому хазяйстві.

То вона й осталась.

Живе та баба з паннами в будинкові, так пильнує, так робить: і сама повимітає, без загаду поприбирає, й постіль усім постеле.

А Княженкові, то й догодити вже не знає як.

Дуже любили за це її панни, стали все їй довіряти та все з нею радяться. От раз баба й каже паннам:

— Бачу я, що ви дуже полюбили Княженка, — а чи згадали ви хоч раз про те, що колись йому доведеться умирати? Ви довічні панни, то вам про це байдуже, а він таки людина; як і всі люди вмирають, не минеться і йому.

Засмутилися панни, кажуть:

— Краще-б ти зовсім і не нагадувала нам про це.

Тоді баба й каже:

— Коли-б нам довідатись, де його смерть то ми-б може не допустили його вмерти. Випитайте в нього, — може він знає.

Раз почали панни випитувати в Княженка, де його смерть.

А він жартує:

— Може отам, — каже, — у віниківі! — та й показує в куток.

Панни вхопили віник, по стеблиночці його розібрали.

— Немає тут — кажуть — нічого.

— Ну, то, може, там на печі в глечики.

Кинулись вони до глечика, подивились, а він порожній.

— І тут немає, — кажуть.

Пожартувавши трохи, Княженко й каже:

— Я вам скажу, де моя смерть. Схована вона в такому місці, що ніхто не знайде. Єсть у мене в голові три золоті волосини, під ними волосинами скринечка, а в скринечці —

маленький ніж. Як зрізати тим ножиком волосини, тоді я умру. Сестри взяли й розказали про це бабі.

Раз Княженко ліг спочити, а панни пішли в гай погуляти. Тоді баба підійшла до сонного Княженка, знайшла в голові золоті волосини, а під ними скринечку з ножиком. Зрізала вона тим ножиком золоті волосини, і Княженко відразу став мертвий.

Прийшли панни з гаю, побачили мертвого Княженка, почали тужити. А баба найдужче голосить та побивається. Довго не виходили панни з кімнат, все плакали, аж на лиці спали.

Тоді баба й каже до них:

— Бідні ви, мої панночки. Годі вже вам сумувати, бо зовсім помарніли. Вийдемо в гай, походимо, свою тугу хоч трохи розважимо, бо все одно своєму горю не пособимо.

Повела баба трьох панн гаєм, розважала їх, розмовляла та й завела до річки, де сховавала човен.

— А гляньте, який ловкий човник стоїть в очереті, — каже вона до паннів. — Може-б ми сіли в цей човник та попливали трохи?

А паннам все одно — сіли й поплили. Баба все щебече їм, розважає, щоб не журилися, а сама править човником до того берега, де стоять князеві будинки. Й не зчулися панни, як припливли. А там уже було сховано в очереті князеве військо. Сестри були без усякої зброї і змагатися їм було вже ніяк: пішли до князя в бранки. Князь і каже їм:

— Тепер мусите за жінок мені стати.

Порадились панни між собою та й кажуть:

— Що-ж, мабуть, вже така наша доля — бути тобі за жінок. Тільки дозволь нам перше виносити рік жалоби по нашому лицареві. Як не будеш ти цей рік ходити до нас і дивитися на нас, тоді підемо за тебе. А як ні — щоб ти не робив, а за жінок тобі не будемо. Князь з великою радістю погодився. Дав їм три кімнати в будинку, поставив для них наймичку, а сам став жити десь аж у третьому будинкові.

Минуло три роки, як Княженко оддав свого першого товариша в науку лісовим людям. За цей час навчився він у тих людей по сліду вишукувати живого й мертвого звіря. Подякував людям, пішов шукати Княженка. Знайшов те місце, де вони розпрощалися колись, понюхав слід та й довідався зразу, що Княженко мертвий. Заплакав та й думає: „піду знайду, та хоч поховав“.

Іде він та й іде. Виходить з лісу другий товариш, що колись пішов у науку до других лісових людей. Перший привітався з ним та й розказує:

— Немає вже живого нашого Княженка. Оце йду, щоб знайти та хоч поховати.

Засмутився й другий товариш та й каже:

— Піду і я з тобою.

Пішли.

Ідуть, коли виходить їх третій товариш. Привіталися вони з ним та й жаліються:

— Горе нам: нема вже живого товариша нашого, вірного Княженка.

А третій і каже:

— То не горе, що він мертвий, бо лісові люди навчили мене оживляти мертвих, а то горе, що не знаємо, де шукати Княженка.

А перший товариш і каже:

— Знайти ми його знайдемо, бо я навчився по сліду шукати живого й мертвого звіра. Знайдемо й Княженка. Біда тільки, що харчів у нас немає, а дорога далека.

Тоді промовляє й другий:

— Та й мене-ж не даром учили три роки лісові люди. Ось у мене єсть пшеничне зерно. З цього зерна я нароблю всяких страв і нап'ятоків, скільки душі забажається.

— Коли так, то й журитись нам немає чого. — Сказали та пішли по сліду.

Ідуть та й ідуть. Прийшли до будинку. Увійшли в кімнати — лежить їх Княженко мертвий, а на грудях — золотий перстень, що поклала найменша панна, Княженкова жінка. Тоді третій товариш вийняв з кешені маленький камінчик, притулив його Княженкові до серця. Серце відразу забилося, і Княженко ожив.

— Як-же я довго спав? — каже він позіхаючи.

А товариші до нього:

— Може й довіку-б поспав, коли-б ми не нагодилися. Та й розказали йому, що він був мертвий.

Глянув Княженко по кімнатах — немає ні трьох панив, ні баби. Догадався тоді, яка то баба жила в них.

— Це-ж князь підслав її, щоб вона мені смерть заподіяла, а панив до нього заманила! — промовив він.

А товариші й кажуть:

— Коли три панни справді у того князя, поїдемо їх визволяти.

Посідали вони на трьох коней од однієї матки, а Княженко на стару матку та й поїхали.

Ідуть берегом, дивляться — на тім боці князеві будинки. Перебрели ріку, коней пустили в пашу, сами сіли на траві спочити. Коли приходить до ріки дівчина води набрати. Бере вона глеком воду та й співає:

Завтра в нас весілля буде,
Звеселяться наші панни,
Поскидають сумне вбрання,
З нашим князем одружаться,
Вони й мене не забудуть,
Гарне плаття подарують.

Княженко й питає її:

— Чия ти, дівчино, і що за пісню співаєш?

Дівчина й розказує:

— Я наймичка у трьох довічних паннів, що ось уже рік, як живуть у нас. Прийшла води брати їм до умивання. А співаю про те, що завтра в нас весілля: князь бере їх за себе.

Княженко й каже:

— Послужи мені, дівчино, — велику нагороду матимеш.

Потім вийняв перстень та й каже:

— Візьми оцеї перстень, вкинь у глек з водою, а як даватимеш паннам умиватись, то зливай воду старшій та середульшій, як треба; коли-ж будеш зливати найменшій, лий помалісіньку, по капельці. Вона розсердиться,

стане гримати. Тоді ти, немов злякавшись, перешили весь глек, — перстень і впаде. Як стане панна питати, де ти його взяла, тоді ти про нас і розкажи.

Дівчина погодилась. Прийшла в будинок та, як направляв її Княженко, так і робить: злила води старшій і середульшій, як слід, а до меншої прийшла та й лє по каплі.

— Чого ти цідиш так, лий доладу! — звеліла їй панна.

А та немов злякалась та тоді бурх всю воду з глека! — а перстень тільки — брязь! . Панна вхопила той перстень, придивляється та й питає:

— А де це ти взяла цього персня?

Дівчина розказала все: сидять на березі чотири лицарі, один дав їй цей перстень і направив отак зробити.

Гукнула панна своїх сестер і розказала їм. Всі догадалися, що між тими лицарями єсть Княженко. Тоді й кажуть дівчині:

— Іди-ж ти та скажи тим лицарям, щоб їхали вони найматись до нашого князя служити у військо.

Дівчина побігла знов на беріг і переказала їм все, що звеліли панни.

А баба увійшла в князя у велику шану й повагу. Князь зодягав її в шовки та в оксамити, садовив за свій стіл їсти, оддав їй до рук усе своє хазяйство. Вийшла вона на рундук гуляти, дивиться — їдуть повз будинок чотири лицарі. Коні воронії, а зброя так і сяє.

Вона й посилав слуг, щоб спитали, що то за люди. Слуги розпитали, прийшли та й кажуть бабі:

— Ці люди хочуть найнятися до князя у військо.

Баба й думає: „добре було, коли-б найняти цих пишних лицарів до мене на сторожу“. Пішла до князя та й каже йому про це. А князь — що баба не просить, все послухає, так її дуже шанує. Тільки стало сонечко заходити, забажалося бабі прогулятися з новою сторожею. Запрягли їй шестеро коней в карету, під рундук під'їхали. Баба покликала з собою трьох панн погуляти, сіли вони в карету й поїхали. Їдуть як вихор: по боках чотири лицарі на конях грають. А баба тільки хусточкою махає, та на кучера погукує, куди їхати показує: „зверни сюди! тепер отуди!“ — Кучер слухає, куди скаже, — повертає. Заїхали геть-геть од будинку. Тоді лицарі спинили коней, витягли бабу з карети та й узяли в батоги. Періщать, аж пір'я з неї летить, та примовляють:

— Отуди, тепер отуди! — Бігає баба не втрапить, куди втекти. Вибили її лицарі, як сами знали й прогнали в гай. Повернувшись до будинку, вони повоювали князеве військо, а самого князя в полон узяли. Потім Княженко й каже:

— Тепер поїдемо додому, до мого батька.

Позабирали вони всі князеві табуни й отари, всіх його слуг та й рушили в те царство, де жив Княженків батько.

Їдуть вони та й їдуть, заїздять в якесь село. Слухають аж там щось вигукую:

— По булки! по булки! Булки свіженькі! булки м'якенькі! — Далі виходить чоловік, такий обідраний, кошика з булками на голові несе.

Гукнув його до себе Княженко та й питає:

— Чого ти ходиш такий обідраний, мабуть, ти продаєш не свої булки.

А чоловік зідхнув та й розказує:

— Така вже моя, мабуть, доля! — колись і я в золоті ходив, а тепер довелося хазяйські булки продавати.

— А хто ж ти такий? — питає Княженко.

Чоловік і розказує:

— Я — князівський син. Було нас у батька три сини, я був найстарший. Нарадилися ми шукати на світі трьох довічних панн. Я поїхав перший. Дав мені батько на дорогу три мішки червінців, а я поїхав у це село до пана та й сів з ним у карти грати. Програв я йому всі свої червінці, а потім і свою волю. Тепер я в нього за наймита. То ще він мене й посилає продавати булки.

Придивився до нього Княженко, аж то його старший брат.

Впізнав та й не признається, тільки каже:

— Гукни свого пана, — я хочу з ним в карти грати.

Пішов той чоловік, гукнув пана. Сіли вони грати в карти. Недовго й грали: повигравав Княженко в того пана все золото, всі табуни й отари, одібрав і волю своєму братові, а самого пана пустив мало не в одній сорочці.

— Ото, — каже, — щоб не сідав більше грати в карти.

Тоді Княженко признався до свого брата,

одів його в добру одержу, дав коня, а за жінку дав старшу панну. Поїхали всі гуртом далі.

Їдуть та й їдуть, коли знов село. Чують, а в селі щось вигукує: „По рибу! по рибу! Риба печена, риба варена, риба смажена!“ Далі виходить чоловік, а на голові в нього сковородаз рибою. Сам обідраний, тільки шмаття на ньому має.

Покликав його Княженко та й питає:

— Чого ти такий обідраний?

А той зідхнув та й одмовляє:

— Ходив і я колись в шовках та в золотих, а тепер довелось казайську рибу продавати.

— А хто-ж ти такий? — питає.

Чоловік і каже:

— Я не простий чоловік, — я княженко. Було у нас у батька три брати, а я середульший. Поїхали ми по світах шукати собі трьох довічних панн та й не довелось мені далеко заїхати: застряв у цьому селі. Живе тут панск, сів я з ним у карти грати та й програв усі червінці, що дав мені батько на дорогу. Програв і себе в неволю. Тепер я в нього наймитом. Та ще він посилає мене рибу продавати.

Впізнав Княженко й середульшого свого брата та й не признається.

— Піди, — каже, — поклич свого пана, я буду з нам в карти грати.

Пішов чоловік, гукнув.

Сіли вони грати. Виграв Княженко і в цього пана всю його худобу, одіграв волю братові, а самого пана пустив голого.

— Ото — каже — не обігруй людей удруге.

Далі признався й до середульшого брата. Дав йому коня й зброю, а за жінку середульшу панну. Всі гуртом поїхали вони далі.

Стали вони доїздити уже до своєї домівки. Чим ближче було додому, тим сумніші ставали два старші брати. Ідуть вони рядком та й журяться, як їм тепер додому показатись. Найменшого брата всі хвалитимуть, а з них будуть сміятись, що програвись у карти.

Намовились вони згубити свого найменшого брата. Свиснули на коней; вітром понеслися вперед. Як од'їхали далеченько, злізли з коней, почали копати яму. Викопали вони глибоку яму, закрили її буркою, сами сіли по боках та й ждуть.

А менший Княженко, оглядівшись, що немає братів, рванув стременами й подався їх доганяти.

Тільки він під'їхав, вони й кажуть:

— Злазь, братику, з коня та спочинеш з нами отут на бурці.

Найменший Княженко злазить з коня; сідає між ними на бурку. Сів та й провалився з буркою в яму. Тоді закидали вони його землею і місце зарівняли. Коли над'їхали туди люди з табунами, брати наказали їм, щоб вдома про все мовчали.

Приїхали вони до батька. Дуже зрадив старий князь, що хоч двое синів повернулися живими, задає великий бенкет. Наїхало на бенкет багато великих гостей і почали вихваляти старших князевих синів, що добули стільки всякого добра, ще й трьох панн довічних.

Бачили боги, яка кривда велика сталася на землі, й не потерпіли. Зробили вони з глини двох невеликих темних на колір людей, дихнули на них, то вони стали живими, потім післали їх одкопати Княженка. Одкопали вони ще живого Княженка і разом з ним пішли до старого князя. Приходять до старого князя, а там ще бенкетують гості. Княженко про все розказав батькові, та той не йме віри, каже:

— Сам ти проблукав час марно, то це тебе завидьки беруть, так ти й набріхуеш на своїх братів.— Потім ще й розсердився:

— Йди собі— каже— геть, зайдо, звідкіль прийшов, а я од тебе одрікаюсь.

Повиходили старші брати й почали з нього глузувати.

Оступили його гості, теж сміються. Гірко стало Княженкові од такої неправди. Тоді він і ка. е:

— Слухайте, люди добрі! Пушу я з рушниці кулю вгору. Коли я брешу,— хай вона впаде на мене, коли-ж ні, то нехай на моїх братів.

— Добре,— кажуть,— стріляй.

Стрельнув Княженко вгору з рушниці, а куля розпалась вгорі на дві половини та й упала на голові старших братів. Тоді всі повірили, що вони покривдили свого брата. Взяв князь та й повигонив їх. Тоді найменший Княженко побратався з тими чорними людьма, що одкопали його і поженив їх на старших довічних паннах.

Стали вони жити та добра поживати.

Тоді я пішов од них.

МЕНИ МОЄ.

Жив собі один чоловік, і було в нього сім синів і сім невісток. Був він дуже багатий: були в нього табуни коней, отари овець і ще багато всякої худоби. Та був він такий скупий, що всі люди дивувалися: ніколи в світі не давав він бідному шматка хліба; сам він і його діти ходили в старому лахмітті, їли житні сухарі з водою. Всі люди судили його, глузували з нього й цуралися. Тяжко було жити і йому, і його дітям.

Сини його пасли в степу худобу, і потай від нього різали баранів, пекли та й живилися часом. Довідався про тее скупий батько і не звелів сином ходити за худобою, а став гонити її у степ сам. І палило там його сонце, мочило дощем, а ночами старі кістки проймало холодом. Все терпів скупіяка-господар, аби шкоди та втрати не було!

Недалеко біля того степу були гори, а в тих горах водилися гірські духи—„горовики“. Так їх і звали. У горовиків-же було так заведено, що як має горовиха породити собі дитину, то повинна тоді виходити на степ. Там збігалось до неї багато вовків; вони дожидали, поки горовиха породить дитину, і коли вона не встигне втекти з нею, то вони одбирали в неї дитину і кудись заносили.

Сидить раз той скупий господар біля своєї отари і бачить — біжить вовк, а в зубах несе маленьке, тільки-що народжене горovenя, за ним біжать Горовик з Горовихою і плачуть. Схопив скупий рушницю і застрелив вовка, а мале горovenя випало у вовка з зубів. Горовик і Горовиха підбігли й узяли свою дитину.

Потім підійшли вони до скупого, стали щиро дякувати йому, потім стали прохати його до себе в гості. Горовик казав:

— Дома є в мене сім братів і вони будуть дуже раді побачити того чоловіка, що визволив од вовка нашу дитину. Що ти не попросиш у них — вони тобі дадуть.

— А на кого-ж я покину свою худобу? — спитав скупий.

— За свою худобу ти не бійся, — каже Горовик: — як повернешся назад, то найдеш її на своєму місці.

Тоді скупий пішов з горовиками до них у гості.

Дорогою Горовик йому й каже:

— Ти мені зробив таку велику послугу, що я хочу тобі віддячити якомога краще. Так ось я тебе пораджу: не проси ти собі у моїх братів ні грошей, ні худоби, а скажи так: „дайте мені моє“. Кращого для тебе нічого вже не буде! — Скупий згодився.

От, прийшли вони в гори й знайшли там дірку, що йшла в середину гори. Улізли вони в тую дірку і пішли темними переходами. Довго йшли вони тими ходами, а далі таки вийшли на світ. Там стояли хати, садки, поля й городи; і жили там горові духи. От, прийшли

вони до Горовика додому; там їх стріли сім братів-горовиків. Як дізналися брати-горовики, що скупий визволив од вовка дитину їх брата, то дуже дякували йому й вітали його, як дорогого гостя. Сім днів шанували вони його якнайкраще, а на восьмий день, добре нагостювавшись, скупий став збиратись іти назад до своєї худоби.

— Чим же тобі дякувати за твою велику послугу? — питають скупого горовики: — може тобі насипати мішок червінцями? чи може тобі дарувати табун коней, або отару овець?

Скупий пригадав, як його дорогою направляв Горовик, та й каже:

— Не треба мені ні червінців, ні худоби, а коли ваша ласка, то дайте мені моє!

Задумались горовики, а потім і кажуть:

— Нехай буде так; багато ти просиш, та дорога й твоя послуга! Будеш ти мати тее, що просиш.

Потім вивів Горовик скупого назад у степ, подякував йому ще раз і попрощався з ним. Прийшов скупий до своєї худоби, сів та й думає: — „Що-ж це я собі випрохав? Обіцяв Горовик, що добре подякує, а я ось прийшов назад з голими руками!.. Це вони обдурили мене!“ — Подумав так скупий і став нишком лаяти горовиків. Потім вийняв з торбини сухий хліб і почав їсти. А хліб той — цвілий і не йде в душу. Пішов дощ, геть змочив скупого, і стало йому холодно. І от стали йому снуватися в голові такі думки, яких перше ніколи не було в нього. Стоїть він і думає:

„Маю я сім синів і сім невісток, а сам

гнуся на дощі біля худоби; маю я цілі отари баранів, а їм сухий хліб. Маю я багатство, та серце моє повсякчас тільки боліє через нього. Діти мої мене не люблять, добрі люди мене цураються, і от дожив я до старости, а не спив, не з'їв, не звеселився ніколи. Навіщо-ж і кому тее багатство збираю?"

Потім скупий і каже сам собі: „Піду я додому й почну жити по новому: не буду шкодувати свого добра для себе і для своїх дітей, буду людям у нужді помагати і хліб-сіль з ними водити“.

Отже тільки він так подумав, зразу зробилось у нього на душі радісно й весело. Тоді пригадав він, що йому обіцяли горовики, й подумав: „Оце-ж воно і є те саме, про що вони казали: „мені мое“. Оце-ж вони мое багатство віддають мені, що воно піде мені тепер на радість, а не на горе“.

І зрозумів він тоді, що кращого нічого йому й не треба; що, коли-б дали йому горовики багатство, то було-б йому через нього тільки більше горя. І зробилося у нього на душі ще ясніше.

Пішов-же він додому і зробив так, як намірявся, перестав він скупитись і для себе, і для людей. І люди не стали його цуратися, а діти стали поважати й любити його, і стало йому жити радісно й легко.

Часто згадував він горовиків і казав:

— Спасибі їм, що вони віддали мені мое!

—

III.

КРИЛАТІ СЛОВА.

Д З В І Н.

Раз, а инколи й двічі на рік прибувала до нас десь із-під Миргорода наша тітка, материна сестра, Ганна. З нею приїздив і хто-небудь із її дітей— або син, що звали Хомою, або котра-небудь дочка— Наталка чи Галя. Це були веселі гості, і ми, діти, раділи їм, як святові. Особливо вподобали ми Наталку, росляву, гарну дівку, таку привітну та балакучу. Як увійде, було, в хату та стане говорити, то ніби аж у хаті повидніє.

Забігла-ж ото вона до нас в неділю, по-жартувала з дідом, зо мною, малим „журавля“ танцювала, всім розповіла про якогось голодного Макара, що виїдав за раз мірку картоплі, — нагомонила повну хату, знялась, кудись инше побігла.

Почали говорити про неї.

— Ну й дівчина, — правдива Наталка-Полтавка, — казав сусід наш Улас, що був на той час у нашій хаті, — як скаже та ще й прикаже, то й нехотя повеселієш.

— Це, мабуть, та дівчина, — додає наш дід, — що про неї в пісні співають:

Як заговорить, як у дзвін задзвонить.
А як засміється, — Дунай розіллється.

Один так скаже, другий инакше— всі Наталку хвалять.

Я тоді сидів під лавою, у цяцьки грався.
Сиджу собі та й думаю, а давай і я задзвоню,
як у дзвін, чи не похвалять і мене, та й почав
язиком видзвонювати:

Бом-дзелень...
Штани драні, полатані,
Бом-дзелень...

Дзвоню та й дзвоню, а нащо — ніхто й не
допитується.

Коли ось мама як не гримне на мене сер-
дито:

— Чуеш ти, дзвонарю, — не деренчи, як би-
тий глек, а то по губах заробиш!

Я змовк. І так мені стало шкода, мало не
заплакав: „Бач, думаю, яка правда на світі:
коли Наталка дзвонила — її хвалять, а як я —
то ще й губи мені натіпати хочуть“.

ВИТРИШКИ.

Що-п'ятниці бував у нашому селі базар. Несуть мама продавати молоко, прошуся і я з ними.

— Що ти будеш там робити? — кажуть мені мама, — витрішки продавати? А мені що-б не продавати — все одно, аби взяли.

— Добре, — кажу, — буду продавати витрішки.

Тато засміялись, кажуть до мами:

— Хай іде, буде гладішок дивитись, щоб часом не вкрав який біс.

Пішли.

По дорозі я все сіпаю маму за полу та розпитую про ті витрішки.

Мама вже і говорити не хочуть про них, а я все допитуюсь.

Набридло мамі слухати мене, вони й кажуть:

— Прийдеш на базар, витріщиш очі, — ото й будуть витрішки.

Не зрозумів я цього, а далі вже не розпитую, — бачу — будуть сердиться.

Прийшли на базар, стали в тому ряду, де молоко продають, і собі розташувалися.

Людей на базарі — тиск: те продає, те купує — кожний заклопотаний.

Коли це з шаблюкою при боці стражник іде (за царів були такі посіпаки — стражниками

звалися), руки за спину позакладав, козирок ізсунув на потилицю, никає по ряду та зазирає, позіхаючи, бабам у кошики. Так ніби мене хто штовхнув із-заду:

— Мамо! — гукаю на весь базар, — оце той, що витрішки продає?

Мама сіп мене за руку, кив на мене оком:

— Мовчи, вража дитино!

А жінка, що в ряду стояла поруч, зирнулася з мамою, осміхнулася, далі нагнулася до мене та нишком і каже:

— Оце він самий, сину...

НЕСЛУХНЯНИЙ ГЛЕЧИК.

Був у нас мальований глечик для води, спозадавня був та й іще може жив-би та й жив, коли трапилось таке.

Раз мама топила в печі, я пустував: зачепив ключкою той глечик за вушко та й тягаю по полу. Мама насварилася:

— Грай, глечику, грай, підеш без вушка!

Я почув тее, сам собі дивуюся, чого це мама не на мене гримають, а на глечика, та й радий тому, аби не на мене, думаю, далі: граюся з глечиком, як і раніше грався. Коли це глечик — хрясь! з полу додолу, — розлетівся в черепки.

„Угадали мама — розбився таки вражий глечик“, — думаю собі.

Побачивши тее мати, та мовчки за віника.

А я бачу це та й думаю:

„Ну, ну, — що буде далі? Невже-ж оце мама будуть бити неслухняного глечика, що розбився“.

А про себе й байдуже. Мама підійшли ближче, та не глечика, а мене — віником по руках, по руках!

— А не я-ж тобі казала — не грайся з глечиком, бо розіб'єш! бо розіб'єш!

— Мамо! ви-ж не мені, то ви глечикові казали! — репетую.

— Глечик глухий, а ти-ж із вухами, сякий-такий сину. Не тебе ж глечик, а ти його по полу волочив!

Та й знову, та й знову.

„От тобі й маеш, — думаю: — на кого сварилися, а кому досталося“.

ЧИ ВСЕ ОДНО?

Сиділи за обідом.

Мама розповідала, що в однеї жінки помер чоловік і покинув багато малих дітей.

Великі розмовляли про ту вдову, про діти, жаліли їх, а менші слухали. А мені теж хочеться сказати і своє слово.

— А цитуйте, — пожартував дід, — Андрійко наш надумався, говорити буде.

Я проковтнув, що було в роті, й почав казати:

— Дядина казали, що ті діти такі малюсінькі, як пшоно.

Хто був за столом — в регіт.

— Їй-богу-ж так казали, — божуся.

Всі ще дужче сміються. Я в сльози:

— Мамо, чого вони сміються з мене?

— О, а ти вже й плакати, — ти не так кажеш, то вони й сміються.

Може дядина казала, що ті діти дрібні, як каша, а не як пшоно.

— А хіба ж... не все одно... що каша, що пшоно... — крізь плач вимовляю.

Вийшло якось це до прикладу. Стало ще смішніше. Наш Максим, що підо мною, був дуже смішливий, то мусів вже під стіл дізти.

Довго не забували мені того пшона. Знали вже про це й дядьки й тітки.

А діти, що з я ними гуляв на вулиці, як посердимось, то й починають дражнити:

— Андрійку, чи все одно, що каша, що пшоно?

ДЕ ТАКІ ЯТКИ?..

Занедужала наша тітка Марина. Думали, що вмре. Пішли ми з мамою одвідувати недужої.

Лежить тітка на полу, губи смагою взялися, голова білою пов'язана хусткою. Коло неї сидить дві жінки, кладуть до голови лід, потишеньку розмовляють.

Тітчина дочка, дівка Маруся, стоїть, схилившись на стіл, зажурилась, а малий хлопчик, Матвійко, що був у своїй мами дуже мазаний, — тому байдуже, жирує на подушках та вигукує, аж у вухах лящить.

Кілька разів йому казали:

— Не пустуй, Матвійку, бо в мами голова болить!

Матвійко й вухом не веде.

— Годі, Матвійку, — вже кажуть йому з серцем, — бо як будеш жартувати, то мама вмре.

— То що? — хай умирають, — озивається Матвійко.

— А як-же будеш жити без мами: хто тобі випере сорочку, їсти наварить?

— Ми собі другу купимо.

Тоді друга жінка, та, що доглядала недужої, зідхнула, похитала головою та й каже:

— Ні, сину, не купиш: немає тих яток, щоб продавали рідних маток.

— І на базарі немає?

— Немає, сину.

— І на ярмарку?

— І на базарі, і на ярмарку, і на всьому світі не знайдеш рідної мами, як цю втеряш.

Почувши це, дочка Маруся припала головою до столу й почала гірко плакати.

Примовк і Матвійко, задумався, а далі підійшов до матери, дав того бублика, що дали йому за гостинця:

— Натє, мамо, та не вмирайте.

Недужа мати звела на нього стражденні очі і ніби осмінулась.

ДОБРІ ОЧІ.

На нашому кутку був хлопець Архип. З ним нам не веліли товаришувати, бо він був злодійкуватий дуже й брехливий.

Пішов той Архип до своєї бабусі кликати в гості, а бабусі вдома нема. Він тоді знайшов ключа, одімкнув комору, нагібав у скрині глечик із медом і впорав його мало не весь. На другий день бабуся зустріла його серед вулиці, питає:

— Нащо ти, Архипе, виїв мій мед?

— Їй-богу, я не їв! Їй-богу, я не їв! — божитья Архип, а в самого очі так і бігають то сюди, то туди.

— Хоч-би ж ти не божився вже даром, — каже йому бабуся, — дивись, он у тебе й досі рукава в меду.

Архип зирк: справді рукава його вимазані медом. Нема вже чого йому казати, то він стоїть мовчки та тільки очима лупає.

— Оце й не сором тобі у вічі мені дивитись? — соромить його бабуся.

А старий Кутувенко городив лісу коло свого двору, — чує те та й каже:

— Добрі очі все перелупають.

Побіг після того Архип на майдан, знайшов хлопців, хвалиться:

— От у мене очі, так очі. Все перелу-
пають!

Хлопці, почувши тее, та в регіт:

— Тож на злодія тільки кажуть так, дур-
ний ти. Тож так із злодія сміються.

ДАЛЕКА РОЗЛУКА.

Наш дядько Микита виїздив на поселення кудись аж на Зелений Клин. Виряджати його зібрався увесь рід. Ходили й ми прощатися — всі: великі й малі. Коли прощалися, дядько казав:

— Оце дивіться, діти, на вашого дядька, надивляйтеся, бо вже, мабуть, більш не побачите ніколи.

Його почали розважати:

— Гора з горою не зіходиться, а людина з людиною зійдеться.

Я був замітливий: почув тее та й питаюся у мами:

— Нащо вони ото так кажуть?

— Так, сину, годиться казати, коли далека розлука.

Я того не забув і колись упалив таке.

Одного ранку, тільки-тільки вставши з постелі, я шмат хліба в руки та й тягну з хати.

— Куди це ти летиш спозаранку? — кажуть мені мама: — це, як майнеш з дому, то й до вечора тебе не побачиш.

А я на порозі:

— Не журіться, мамо, гора з горою не зіходиться...

СИРИТСЬКЕ СОНЦЕ.

Поніс я колись сокиру до нашої сусідки, що осталась того року з малими дітьми вдовою, — кригу треба було їй коло криниці обрубати. Увіходжу в хату, — сидить на лавці якась жінка, а сусідки немає, — у льох пішла по картоплю. Сів і я на лавці, дожидаюсь.

В хаті холодно: вікна понамерзали, стіни змокрили, з рота йде пара. Двоє менших дітей — Катруся й Гриць, сидять в одних сорочечках на полу. Од холоду аж посиніли, мох на їх устах, а зуби аж брелять. Понапинали вони сорочки на колінця, позгиналися, боязко в щось граються. Прислухаюсь: одно заплющить очі, підійме головку, а друге питається:

— А тепер що ти бачиш?

— Бачу квітки, а по квітках літають метелики, рожеві, сині, золотенькі.

— Тепер — я! тепер — я! — перебиває першого друге. Далі також заплющує очі і підводить головку вгору:

— А я бачу літо, ростуть яблучка рясно-рясно, та такі червоні, та солодкі-солодкі...

— Тепер тобі тепло? — питається більшеньке.

— Те-епленько... — одказує друге, а само аж цокотить зубами.

А та жінка, що сиділа на лавці, зідхнула, повернулась до мене та й каже:

— Ой, леле! правду ото кажуть: сироті сонечко мріється, а вона й справді гріється...

ЖАЛЬ.

Прийшла на село звістка з війська — вдовиного сина на війні вбито. І малі, й великі ходили до вдови слухати того листа. Кажали, що той лист прийшов з полку та й так його хороше там склали, що всякий плаче, коли його слухає. Побіг і я з хлопцями.

В хаті на лаві вряд сиділи сусіди, мовчали. На полу заплакана вдова Власиха підперлась рукою. Лист лежав розгорнутий на столі. Читав усякий, хто вмів читати.

Збились ми гуртом коло стола, потихеньку читаємо.

— Читайте, хлопці, голосно, прохали нас люди. Ми почали читати уголос.

Тільки почали читати, зразу виявилось, що лист писали товариші вдовиного сина. „Скиньмося, браття, по копійці та пошлемо лист до матери про її сина, про Івана“, — такими словами починався той лист. Далі товариші писали про те, де його було вбито, як його ховали, як йому музики до гробу грали. Наостач була приписана якась пісенька, що здалася мені за весільну. До чого вона тут, я не знав.

Приходжу додому. Мама шиють сорочку, а бабуня мичку мичуть. Розказав я їм все, що в тому листі було написано, а кінця ніяк не пригадаю.

— Спершу писали—кажу,— що його вбито, а в кінці про якесь весілля написали.

— Про яке весілля? — дивуються мама, — ти щось не вчитав гаразд, сину.

— Ні, добре вчитав, — пишуть про весілля, — завіряю.

А бабуся з припічка:

— Я-ж уже знаю, яке то весілля. Може отаке — ось послушайте...

Бабуня поклала гребінку, обтерла губи та й далі чи то заспівала, чи заголосила жалібно-жалібно, що ніби аж пече:

Не плач, мати, не журися,
Бо вже твій син оженився...
Та взяв собі паняночку
В чистім полі земляночку...

Я дуже був здивований: бабуся в одно слово проспівала те, що було в листі написано, ніби вона була там.

— Як то ви, бабуся, знаєте? — питаюся.

— А ти школяр та й цього не знаєш, — встидала мене бабуся.

— Нащо-ж так кажуть, коли він убитий.

— На те-ж і кажуть, що вбитий, чуєш-же: що взяв собі паняночку, в полі земляночку, тоб-то в землю, в яму його поховали.

— Це, бач, так співають, щоб матері жалю більше завдавати, — пояснюють мама.

— А який-же то жаль? — допитуюсь.

— От іще нездара: все який та який, — кропив'яний — отакий, — одказала мені мама.

Трохи згодом вона зідхнула й промовила:

— Так отак-же... дождалася сердечна Власиха невістки.

Бачу: очі в мамі запроменіли ясно-ясно, мов у них пекучі засвітились камінчики.

— О — подумав я собі: — оце-ж, мабуть, і в той жаль.

ЗОЛОТА ДІЖА.

Про нашого діда казали, що він уміє злодіям одводити очі. Ніби й справді він щось таке мав.

Їдемо оце до схід-сонця в поле. У полі скрізь лежить іще клубками густий туман. Покаже він батогом у поле й гукає:

— А глянь, глянь, — скільки ото сивих кабанів понаганяв він у поле. (А хто саме понаганяв, про те не каже).

Глянеш туди, очам своїм віри не доймаєш — той туман уже не туман: все поле, скільки його очами зведеш, забито чередами сивих кабанів. І вже поки не розійдеться він, все буде мари́тися, що то сунуть кудись, не потовпляться сиві кабани.

Або так: спиниться серед двору, довго-довго дивиться на небо.

А далі:

— Біжи сюди, я тобі загадку загадаю.

Прибіжиш:

— Яку?

— А ось яку: біжать коні вороні, на них узди порвані?

Одгадую і так і сяк — не виходить.

— Ні, — каже, — так ти не вгадаєш, глянь краще вгору.

Глянеш.

— Ну, що ти побачив там?

— Хмари, а більш нічого.

— Подивись краще, може то й не хмари.

Тільки він скаже так, зразу ніби очі тобі розплющатся: вже немає хмар — то табуни сполоханих, розпужаних диких коней скільки духу мчаться понад хатами, понад садами, понад церквою, хвости та гриви на вітрі порозпу-скавши. Летять кудись, летять і краю їм немає.

Дід-же скаже та й піде собі, а ти як станеш, то й стоїш, мов укопаний, та й дивишся, і про все на світі забудеш — ніби справді заморожений.

Було ще якось улітку увечері. Посеред двору на колодках сиділи всі наші: тато й мама, старша наша сестра і дехто з сусідів. Гомонів між ними й дід: розповідав, здається, байку про німця-астронома, що зайшов ночувати в село до чоловіка.

А я кругом двору, ніби той об'їжчик, хвилюючись і тоненько іржучи, ганяю без перестану на хворостині. А більші діти, як галич, збили ярмарок коло ями, що ромашами та кропивою позаростала: в дворі у нас почали копати глинище. Стрибають через яму і в яму, один одного пхають, сиплються землею, як борошном м'якою, галасують, аж геть-геть луна ходить. У дворі стоїть такий ярмарок, що за малими великі одне одного не чують.

— Та вгамуйтеся! Не кричіть! Не казяться! Тільки й чути раз-пораз з колодок.

— Та й чого це вони дуріють так сьогодні.

Далі до діда:

— Хоч-би ви, діду, поробили їм що небудь, щоб вони хоч на часину примовкли.

— Я їм пороблю! Я їх зараз усіх в поросят поперекидаю, — жартує дід.

А нам ще веселіше од того.

На подвір'ї було темно, а далі почало чогось видніти. Ті, що на колодках сиділи, чогось примовкли і дивились всі в один бік. За нашим двором темніли городи, за городами верби рядами, з долини верхи аж до неба попіднімали, а геть-геть за вербами, де вдень, як море, квітувала пшениця, і звідкіль увечері вітер тільки її дух приносив, там червоно червонілося, ніби десь у полі огонь пастухи розкладали.

— Адрійку, гов! — гукає дід.

— Чого-о? — одгукуюсь десь за повіткою.

— Скачи сюди, покажу диво!

— Дурите? (Ми з дідом товаришували).

— Далєбі, ні.

Я хльоскаю батіжком із валу свого вороного й шумлю до діда.

— Ви, діду, кликали мене?

— Іди сюди! — Дід бере мене на руки, я спершу пручаюсь, боюся, що дід мене догори дригом поставить. Дід бере силою.

— Дивись — чи бачив ти таке: за лісом за пролісом золота діжа сходить.

Я примовк. Далі як не закричу, як не загаласую.

— Ая-яй-яй! Дивіться! Що воно таке?

Інші діти од ями на той галас вистрибом. Поставали на колодки, попідіймали голови.

Там за вербами викочувалася вгору в колесо завбільшки золота діжа, на очах сходила, червоніла сама і небо червоніло. А на зустріч

їй вершечками засяяли верби, мов-би золотими перами втикались.

Тихо стало, як у церкві.

А далі вже я догадався та як крикну:

— Та це-ж місяць зіходить.

Всі засміялись.

— А ти-ж думав і справді діжа?

Що місяць, то місяць — всякий бачив, але, як зразу показалося, так уже й увесь вечір здавалося, що то золота діжа сходить. Діжа та й край, — хоч тобі що...

Діти посідали на краю ями, ноги вниз опускали і розмовляли вже тихо-тихенько, мов би боялися сполохати те повнее диво. Хтось пригадав із хлопців загадку про місяць:

„Серед моря-моря — червона комора“.

Другий — другу:

„Вийшов гість, став на поміст та й розпустив коні по всій оболоні“.

Спершу загадували про місяць, про зорі, про сонце, а далі й усякі інші.

А чарівна діжа сходила, сходила та й потекла через край... Золоте тісто розплилося по всьому двору й городу.

Обмокли в золоті білі пахучі романи, позолотився волохатий полинь, заяскрилась, засвітилась крапива.

Спершу не було видно, а тепер застовбурили на городі сонячники...

Навіть чорне колоддя серед двору й те прокроплене золотим тістом. А на колодках між темними поставами аж сяє в білій сорочці веселий чарівник дід, що наворожив нам цей золотий вечір.

КАЛИНА.

Приїхав у гості до нас дядя з міста, мамин брат.

Сидить він у кімнаті коло маленького столу, пише ноти і разом стиха приспівує.

Невелика сестра наша, Таня, прибирає в кімнаті, слухає.

Дядя співає:

С й у лузі, в лузі
Червона калина...
Тож не калина —
Молода дівчина.

— Дядю,— питає його Таня:— а то вона тільки намастилася калиною?

Дядя засміявся:

— Буває й так, — каже він, — тільки у цій пісні не про таку дівчину співають.

Далі повернувся до неї, починає розповідати:

— Це може так було.

Ішли двоє дорогою, дивляться — щось червоніє в лузі.

Один каже:

— Це калина спіє.

А другий каже:

— Коли-ж це вона тут виросла? Це, ма-
буть, щось інше.

Підійшли ближче, придивилися, аж то дівчина така гуляла там: рум'яна та гарна — ну, зовсім як калина.

З того часу, тільки де виросте дівчина хороша та рум'яна, то про неї й кажуть: „та дівчина, як калина“.

— А то ще кажуть: „дівчина, як повная рожа“, — пригадала Таня.

— Кажуть і так — різно, що кому личить.

— А мені що личить? — жартуючи, спитала Таня.

— Тобі? — подивився дядько на неї, а вона така повненька та кругленька: — а на тебе скажуть: дівчина, як качанчик..

Сказав дядя і сам засміявся.

СОН.

Сон кучерявий, пелехатий, легусінький, як пух...

Мені і досі здається, що його бачив очима.

Це було вночі, коли всі в хаті спали. Я був тоді невеликий хлопчик, а наш Петько ще лежав у колисці. На той час він нездужав. Ніч була ясна й видна, тихая. Чогось я пробудився серед ночі та й не сплю, впало мені в вічі, що поверх мене на рядні якогось гілля понакидано. А то — тіль од ясеня, що росте в нашому городчику під вікном. Чудно мені чогось. Озираючись по хаті: хата ніби не наша: не наша та й годі, хоч буди тата або маму. Аж ось у колисці заквилила зо сну дитина. Дитина заплакала і зараз-же за тим мамина невсипуща рука загойдала в темряві колиску. Мені зразу здалося, ніби темрява в хаті розсунулась, стало радісно і спокійно: мама в хаті, то й хата мусить бути наша. Дитина не втихала, де-далі плакала все дужче й дужче.

Тоді мама якось чудно кашлянула, ніби орган серед ночі забренів і заспівали. Дивний мені здається і той серед ночі голос, і той тихий спів. Я нишком зводжу трохи голову вслухаюся. Мама розповідають стиха:

Ой ходить сон по вулиці,
У біленькій кошуленці,
Тиняється, хитається,
До хатоньки питається...

Мені аж жарко стало і я прожогом схопився з постелі. Мені здавалося, що справді хтось у білому тиняється коло нашої хати.

— Ти чому не спиш? — голосніше обізвалася до мене мама.

А я до них тихесенько, ще й пучкою показую:

— Я піду побачу.

— Кого побачиш?

— Того хлопчика.

— Якого, сину?

— А що в біленькій кошуленці...

Мама трохи помовчала, а далі я почув уже не той ночний потаємний голос, а такий, як завжди буває вдень.

— Лягай, дурнику, спи! Хто тепер поночі буде ходити?

Мені здалося, що мама не хочуть мені, більшому, того казати, що нишком розповідають маленькому Петрусеві.

— Та тож тільки так співають про сон малим дітям, а ти великий та й повірив. Лягай, кажу, та й спи! — велять мені мама.

Я послухався, ліг. Мама перестали співати. Коли згодом, коли я вже почав дрімати, знову заграло, тільки вже так тихенько, мов десь далеко-далеко в сопілку:

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.

Під вікном, де росли у нас квітки, здалося зашелестіло щось. Ніби аж у шибку посту кало. Я притаївся, дослухаюся. Але той спів лине од мене все далі й далі, а надо мною ніби стиха шумить тільки дерево рясне. Дерево шумить, а мене вода несе та все поміж зеленими лісами... А там усякі квітки процвітають: блакитні, жовто-гарячі, червоні, спершу маленькі, а далі все більші й більші. Я вже все забуваю, тільки на квітки дивлюся.

Відразу ніби струна увірвалась і знову посунула звідкілясь темрява. Прокидаюся. „Що це?“— В хаті тихо— мовчить дитина, не співають мама. Я хочу повернутись— аж хтось держить, борюся— не пускає. Ні голосу подати, ні очей розплющити. І тоді, коли я став засинати, здалося, що швидко й без усякого рипу одчинилися двері, а звідти, з темряви ніби біла хмаринка плине... Ближче: у білій льолі хлопчик. Очі йому заплющені, рuci розставлені, кучері мов із льону. Ступає полегусіньку-полегусіньку, мов боїться на що-небудь спіткнутися. Хитається, водить руками, полапки наближається до колиски, тихо, як пух.

Хтось знишка шепнув мені:

— Це сон...

Пробудився тільки тоді, як припекло сонце. У нас уже всі давно повставали. Протираю очі, а тато питають мене:

— Ну, то якого ти хлопчика бачив уночі?

„Як це вони знають“— попершу я здивувався.

Коли бачу— коло печі осміхаються мама.

Десь уже всім розказали, що було вночі.

ЧАРІВНА КНИЖКА.

Дечого багато забулося з того часу, а про те, як уперше завітав у нашу хату отой селюк, що його намальовано в кожусі та в шапці, про те пам'ятаю й тепер.

Вечір. Зайшло якесь свято. Батько за столом читають з книжки „житіє“. Обік їх, склавши руки на грудях, сидять на лавці за день наморені мати. Не слухають — своє щось думають. Тихо-тихо хлюпоще водою коло печи сестра — косу мие. А нас трое малих хлопців — на печі, — поринули в казки, аж вуха горять.

...Гудуть по хаті нудьгою дрімотні з святого письма слова а на печі казки, аж шумлять:

Бур-ку-ку, сестро моя,
Бур-ку-ку-ку — вийди сюда,
Бур-ку-ку-ку — щось тобі дам,
Бур-ку-ку-ку — на, заховай.

Коли це — рип двері — озивається в хату щось чуже. Ми — голови на комина, придивляємось:

Сива шапка набакир, керезя наопашку, в одній руці суковатий щіпок, в другій — в синіх палятурках книжка. Струшує з себе мряку. Неясно горіло в нашій хаті світло — ніхто зразу не впізнав. Тільки-ж розслухали мову, так усі в один голосі загомоніли:

— Хома! Хома приїхав.

Кидаємо недоказану казку,—з печи.

Хома — наш брат уперших, високий, стрункий парубок, що служив в економії десь під Миргородом.

Веселий Хома, співучий та балакучий, що завжди, як прибуде в гості, то відразу і в хаті повиднішає.

Так і тепер: тільки Хома на поріг — всі ті святі дрімоти як вітром із усіх звіяло.

Батько — „житіє“ на бік, сам із-за столу, радий-радий.

— А-а, Хома Аксентович!..

Мати, сестра заметушились:

— Проходь, Хомо! Сідай, Хомо! Розкажуй, Хомо.

Незабаром хата ніби голосніша стала.

Нас малих знову на піч загнали — долівка холодна, а ми босі, то щоб не достали кашлю. Сідаємо ми, як і сиділи, спинами до комина, поганяємо далі:

Бур-ку-ку, сестро моя,
Бур-ку-ку-ку, вийди сюда...

Коли чуємо: —

Одразу стало в хаті тихо. Так тихо, ніби всі кудись повиходили. Визираємо: ні — всі коло столу. Посхилялися над тією книжкою, що приніс Хома, роздивляються. Далі знову тато почали читати. Думали „житіє“ — аж слухаю: мов грім по хаті заgrimів — залунали нечувані, дивні, нові у нашій хаті слова з книжки, що од них чогось мурашки полізли поза спиною.

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами.
Чого стали на папері
Сумними речами?..

Добре пам'ятаю: мов який вітер поносив нас малих із печі.

Гунули, як груші, на припічок, додолю, бігли, сами не знаючи чого... Прибігли за стіл, посідали, повитріщали очі — нічого спершу не розуміючи.

Про що саме читали, тепер забув уже, пам'ятаю тільки, що весь час було чудно і дивно, і радісно, ніби в хату до нас завітав разом з Хомою ще якийсь чарівний гість. Та ще пам'ятаю, як сестра наша за плечима в матери витирала сльози рукавами.

Спершу читав Хома, потім батько, потім знову Хома.

Далі всі розглядали якогось селяка, що був намальований в початку книжки. Показували й нам: вусатий такий, зажурений. Як був у кожусі та в шапці, так його й змалювали. Була розмова про того селяка, але мало що ми тямали в тому. Тільки й зрозуміли, що цей чоловік за бідних людей з царями змагався; тепер сидить десь у темниці.

Ми почали були розпитувати, яка то темниця.

— Цур їй — отака, — одказали нам мама коротенько.

Довго ще говорили вони про нього — ми вже малі й спати вклялися, а вони ще говорили.

А як став я засинати, стало мені здава-

тися, що в грудях у мене гуде тихо-тихо, ла-
гідно. Було радісно й дивно: ніби я не Андрій,
а якийсь орган, що чогось сам собі стиха грає.
І тільки-тільки одчувало вухо, що то батько
знову почали вчитувати з тієї чарівної книжки:

Перебендя старий сліпий,
Хто його не знав..

З М І С Т

	Стор.
I. Оповідання	3
Олив'яний перстень	5
Авіаційний гурток	97
II. Осетинські казки	141
Чорний орел	143
Чарівна коза	161
Левень	172
Княженко	189
Мені мов	209
III. Крилаті слова	213
Дзвін	215
Витрішки	217
Неслухняний глечик	219
Чи все одно?	221
Де такі ятки?	223
Добрі очі	225
Далека розлука	227
Сирітське сонце	228
Жаль	230
Золота діжа	233
Калина	237
Сон	239
Чарівна книжка	242

Ціна 80 коп. (Р)

